זאראמע

נאוועמבער, 1947

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

לזכרון עולם

די זאראמבער ייִדן וואָס זיינען אומגעקומען

על קידוש השם

י׳ אלול, תש״ב

תנצב״ה

ארויסגעגעבן דורכן זאראמבער רעליף קאָמיטעט
רעדאַקציאָנס קאָלעגיום:
ז. דאַרפמאן, נ. לאווא, ז. רומיאנעק (ראָמאן)
מיט דער מיטהילף פון משה שטאַרקמאַן

(צוליב מאַנגל אין פּלאַץ און ענליכע טעמים האָבן די אַרטיקלען געמוזט געקירצט ווערן. זאָל זיך קיינער נישט פילן געקריוודעט.)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

אינהאלט:

	זייט
לזכרון עולם	
בצלאל ראזענבלום: יזכור	2
ז. שייקאווסקי: חורבן זאראמב	3-23
גרשון ליבערמאן: אומקום זאראמב	24
פנחס שלאפמיץ: איבערלעבענישן פון זאראמבער אין פראנקרייך	31
שלמה ראזען: א גרוס פון זאראמבער אין פראנקרייך	32
זעליג דארפמאן: לידער	33-34
זעליג רומיאנעק: שבתים און יום טובים	34-36
וואלף, דוד משה חיים'ס: זאראמבער מלמדים	36
יעקב בערגמאן: א ל"ג בעומר פייערונג	37
מ. ריבאק: א שטרייק און מיי-פייערונג	37-38
ל. פעווזנר: מיין שטעטל זאראמב	38
עוועלין ראזען: עראינערונגען	39-40
ח. ד. אפעל: זאראמבער ביבליאטעק	40
נתן לאווא: ערשטע יידישע טעאטער-פארשטעלונג	41-42
ישראל שטיינבערג: יידישע פאלקס שול	42-43
מענדיל קריסטאל: זכרונות פון זאראמב	44-48
מרים לעש: שטימונגען	48
חיים ז. סילווערמאן: 10 יאר זאראמבער רעליף	49-54
זעליג דארפמאן: זאראמבער לאנדסמאנשאפטן	55-60
א. דארפמאן: א זונטאג אין די היימען	61-62
באגריסונג פון האוואנא, קיובא	64
על אלה אני בוכיה	65
Comments by H. Weingarten	67

יזכור

רעדע געהאלטן אויפן צוזאמענטרעף פון די זאראמבער אין ארץ־ישראל,
אין תל־אביב, דעם 2טן סעפטעמבער, 1946.

פון בצלאל ראזענבלום (צאלקע)

חברים און פריינד,

מיר האבן זיך צוזאמענגעקליבן היינט אוונט פון אלע עקן לאנד. מיר האבן שוין לאנג געחלומט פון א צוזאמענטרעף פון אלע זאראמבער אין ארץ-ישראל, אבער נישט אויף אזא צוזאמענטרעף האבן מיר געהאפט. דער טרויעריקער גורל פון אונדזער פאלק האט געוואלט, אז דער איצטיקער צוזאמענקונפט זאל זיין א יזכור-אוונט פאר אונדזערע נאענטע און טייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, קינדער-חברים, פריינד און באקאנטע, וואס זענען אויף אזא טראגישן אופן אומגעבראכט געוואָרן דורך די פארשאלטענע דייטשע באנדעם און זייערע מיטהעלפערס.

עס עקזיסטירט נישט מער דאס אלץ וואס איז אונדז אלעמען געווען אזוי נאענט און טייער און טיף איינגעקריצט אין אונדזערע נשמות — דאס טייערע שטעטעלע מיט די טייערע יידישע מאמעס און טאטעס, ברידער און שוועסטער און קליינינקע קינדערלעך; א שטעטעלע וואס איז געווען פול מיט יידיש לעבן און מיט א שטרעבן צו א שענערן, בעסערן און זיכערן לעבן; א שטעטל פון טרוימער און קעמפער; א שטעטל וואס האט זיך תמיד געראנגלט פארן טאג טעגליכן לעבן און עקזיסטענץ, הן אין עקאנאמישן, הן אין קולטורעלן זין. אונדזער שטעטל איז אין א סך פרטים געווען אנדערש, און לויט מיין מיינונג שענער און בעסער פון אנדערע. עס איז ניט בלויז קיין לאקאלער פאטריאטיזם, נאר עס איז טאקע אזוי געווען. נישט געווען ביי אונדז אין זאראמב קיין גרויסע גבירים, תקיפים ווי אין אנדערע שטעטלעך, מ׳האט אבער אויך נישט געלאזט קיינעם פאלן פון הונגער. זאראמב איז געווען כמעט ריין פון עם-הארצות. עס איז נישט געווען קיין איין יידיש קינד וואס זאל נישט גיין אין חדר. דער דראנג וואס האט געשטויסן אונדזערע עלטערן צו באריכטן זייער גייסטיק לעבן דורכן בית-המדרש, חסידים־שטיבלעך, חברות פון גמרא, משניות, תהלים, א.א.וו., דער זעלביקער דראנג און גייסט, אבער מיט א שוואונג פון דער נייער צייט, האט ארויפגעפירט די יוגנט אויף די וועגן פון א פארצווייגטער מאדערנער יידישער קולטור־ארבעט, וואס איז נעפירט געוואָרן דורך פארטייען און יוגנט-ארגאניזאציעס, יעדע באזונדער מיט איר אידעאל און אפילו אלע צוזאמען מיט נעמיינזאמע כוחות, ווי דאס האט זיך אויסגעדריקט אין דער רייכער ביבליאטעק-טעטיקייט. אונדזער שטעטל האט טאקע געשמט אין דער נאנצער געננט ווי א שטעטל פון א באוואוסט-זיניקער יוגנט וואס האט מיט אייגענע כוחות דערגרייכט צו די קוואלן פון וויסן.

אונדזער שטעטל האט זיך אויסגעצייכנט מיט א כאראקטעריסטישן שטריך פון אחריות פאר קענגזייטיקער הילף. דער געדאנק פון כל ישראל ערבים זה לזה איז געווען איינער פון די שענסטע שטריכן אין אונדזער קליין שטעטלדיקן לעבן. וויפיל קראנקע קינדער און אויך דער-וואקסענע זענען דורך דער הילף פון אלע און אויף א שיינעם און מענטשליכן אופן געשטיצט און גערעטעוועט געוואָרן! די ליי-קאסע וואס איז בשותפותדיק און מיט איבערגעבנקייט אויסגעהאלטן געוואָרן פון דער יוגנט און עלטערע, פרומע און פריידענקער. עס זיינען ניט געווען קיין גרויסע יחסנים. דעם רב׳ס טאכטער איז געווען א חברטע פון א שוסטערס א טאכטער.

ליבע חברים און פריינט: ערלויבט מיר צו באערן דעם זכרון פון אונדזער טייערן חבר, שמואל-ליב רוסקאלענקער, וואס זיין ארבעט און דערמוטיקונג האט אונדז דא קיין ארץ-ישראל געבראכט, אבער ער אליין האט נישט זוכה געווען צו קומען אהער. זאל זיין שיינע און אידעלע יידישע נשמה בלייבן איינגעקריצט אין אונדזערע הערצער און זאל זיין זכרון געבענטשט זיין!

מיט אונדז געפינט זי דאיינער פון דער זאראמבער שארית-הפליטה, וועלוול אלשאק. פון אים וועלן מיר הערן איוב׳ס קלאג, דאס וואס זיינע אוינן האבן געזען און וואס ער אליין האט איבערגעלעבט, און וויל איםווינטשן, אז ער זאל גיך שלאגן וואָרצלן אין דעם ארץ־ישראלדיקן לעבן און זיך גיך דערפילן ווי איינער פון די מיטבויער פון דעם לאנד, און צוזאמען מיט אונדז זוכה זיין אויפצונעמען די אלע איבעריקע נעראטעוועטע יידן.

עוד לא אבדה תקותנו!

חורבן זאראמב

פון ז. שייקאווסקי (שייקע פרידמאן)

I.

זאראמב (זארעמבי - קאשטשעלנע, Zareby-Koscielne , אין טייל דאקומענטען אויך זארעמבי Zaremby איז א קליין שטעטל אויפן וועג פון וואַרשע קיין ביאליסטאק. עס ליגט א ביסל אין א זייט צווישן די צוויי באן-סטאציעס מאלקין און טשיזשעוו, 17 קילאמעטער פון דער פאוויאט-שטאט אסטראווע (אסטרוווי- מאזאוויעצקי). אנדערע שטעטלעך נישט וויים פון זאראמב זיינען געווען: מאלקין, בראק, קאמאראוע, ניר און יענדזשעווע.

במשך פון לאנגע יארן איז זאראמב געווען א פארוואַרפן דערפל וואס איז געלעגן ארומגע-רינגלט מיט וועלדער. הפנים, אז צוליב די וועלדער האבן א סך דערפלעך אין דער געגנט באקומען דעם נאמען „זארעמבי" (זארעמבי - קראמקי, זארעמבי - טשעמנע, זארעמבי - לעשנע, זארעמבי - ביענדוגי, זארעמבי - באלעדני, זארעמבי - כארמאני, זארעמבי - גורי לעשנע, זארעמבי - גזשימאלי, זארעמבי - קזשטענקי, זארעמבי - סאשיני, זארעמבי - סקורקי, זארעמבי - סטריקי, זארעמבי - שוויענשקי, זארעמבי - ווארכאלי). דאס נרעסטע פון די אלע דערפלעך איז געווען אונדזער זאראמב. צווישן די פאליאקן אין דער ארומיקער געגנט איז דאס שטעטל געווען באריימט בעיקר מיט צוויי גרויסע קלויסטערס וואס האבן געגעבן זאראמב דעם צווייטן טייל פון נאמען — קאשטשעלנע.

צוקומען קיין זאראמב האט מען געקענט דורך די וועגן וואס האבן געפירט קיין אסטראווע, מאלקין און טשיזשעוו. קיין גוטע וועגן וואס זאלן דערמעגלעכן א פארבינדונג מיט דער ארומיקער וועלט זיינען עס ניט געווען. דאס שטעטל האט זיך דעריבער פון תמיד אן נעפונען אין א זייער נישט גינסטיקער עקאנאמישער לאגע. קיין באן-סטאציע איז אין זאראמב נישט געווען. מ'האט געמוזט נעמען די באן אין מאלקין וואס איז געווען א גרויסע סטאציע. ערשט סוף 1922 האט מען נעפועלט, אז די באן זאל צווישן מאלקין און טשיזשעוו זיך אפשטעלן אויך נעבן דערפל אישטשיניק, א פאר קילאמעטער פון זאראמב און די נייע באן-סטאנציע

זאל הייסן זאראמבי-קאשטשעלנע. דאס שטעטל איז אזוי ארום געוואקסן אויך א באן-סטאציע און די פארבינדונג מיט דער ארומיקער וועלט איז פארלייכטערט געוואקסן. אבער פון דער באן-סטאציע ביזן שטעטל האט מען נאך אלץ זיך געדארפט שלעפן מיט א פור, הגם שוין נישט אזוי ווייט ווי פריער.

פון דריי זייטן איז זאראמב ארומגערינגלט פון טייכל ברוק (טייל רופן דאס טייכל בראטשיסקא) וואס קומט העט פון הינטער טזשיזשעוו. דאס טייכל פליסט לענגוים דעם נייעם בית-עולם אין א בריטן טאל וואס האט אויף מזרח-צפון פון שטעטל זיך נערופן „די רעדענעס". דער נאמען זאל שטאמען פון דער ציט פון דער רעוואלוציע אין 1905, וועו די זאראמבער יוגנט זאל זיך האבן פארזאמלט אין דעם טאל און געהאלטן רעדעס. אויף צפון, ארט נעבן „די רעדענעס" גפינט זיך די איינציקע ברוק איבערן טייכל וואס פירט פון זאראמב אין דארף יענעלטעס. פון דארט פליסט ווייטער דאס טייכל נעבן דערפל ברעווקעס. א ביסעלע ווייטער פון דארט לאזט דאס טייכל ארוים פון זיך א קליינעס אפפלום צופוסנס פונעס בערגל. דער אפפלום פארענדיקט זיך אין א זומפ און דאס טייכל פליסט ווייטער אוועק צו די ד'ערפלעך קאסער און דאנילאווע און פון דארט ניט ווייט פון ברא׳ק ווי עס פאלט אריין אין בוג אריין. אויף דעם לעצטן שטיקל וועג איז דאס טייכל שוין שטורמיש, באשיצט מיט הויכע ברענן.

II.

עס איז שווער צו באשטימען געניו ווי אלט זאראמב איז און ווען יידן האבן זיך דארט באזעצט.

יאנקל בערנמאן און מרדכי יאקל סטאליער'ס זון האבן געהאט נעפונען אויפן אלטן זאראמבער בית-עולם א מצבה אויפן קבר פון א ייד אלחנן, דאטירט תמ"א (1681). די מצבה איז נעווען איינגענראבן צווישן פום טיף אין דער ערד אין דער צווייטער ריי קברים, בכן איז דער בית-עולם געווען נאך עלטער.

לויט דער ציילונג פון יאר 1764 האבן אין זאראמב נעלעבט 113 יידישע נפשות אין עלטער פון איבער א יאר, ד"ה בערך 125 נפשות צוזאמען מיט זויגקינדער.

די 125 נפשות זיינען באשטאנען פון 25 משפחות, דערפון האבן 17 נעווווינט אין אייגענע הייזער און 8 זיינען געווען לאקאטארן. די 17 הייזער זיינען נעווען נישט קיין יידישע, נאר אן אייגנטום פון פריצים און פון זאראמבער גלח. 12 הייזער האבן נעהערט צו 4 פריצים וואס דער רייכסטער פון זיי איז געווען דער „לאנדריכטער" שימאן זארעמבא און 5 הייזער האבן נעהערט צום גלח. פון די 25 משפחות האבן זיך 11 פארנומען מיט ארענדע, 4 זיינען אין דער ציילונג פארצייכנט ווי שניידערס, 1 קירזשנער, 1 באלבירער, 1 משרת מיט א פאמיליע. ביי 7 פאמיליעס איז נישט אננעגעבן קיין שום באשעפטיקונג. צווישן די נישט פארהיראטע וואס זיינען געווען עקאנאמיש טעטיק נעפינען מיר 3 „וואנער" (ווייגער, ד"ה שענקער ביים בעל-הבית פון דער קרעטשמע), 2 משרתים, 1 מידל א דינסט, און 1 געזעלן ביי א שניידער.

זאראמב האט אליין יעמאלט נאך געהערט צום קהל אין וועגראוו. אבער צום קהל פון זאראמב האבן געהערט יידן פון 5 ארומיקע דערפער ווו עס האבן נעווווינט אין 1764טן יאר 7 יידישע פאמיליעס וואס זיינען באשטאנען פון 32 נפשות (א חוץ קינדער יינגער פון 1 יאר). פון 7 פאמיליעס זיינען 5 נעווען ארענדארן, איינע האט געהאלטן א קרעטשמע און דער פאטער פון דער 7טער פאמיליע איז געווען א שניידער.*

נאך ערב דער מלחמה אין 1939 זיינען שטיקלעך ערד אויף וועלכע עס זיינען געשטאנען יידישע הייזער געווען דאס אייגנטום פון א פאר פוילישע פריצים. דאס איז שוין אבער נעווען מער טראדיציע ווי פאקט און די פריצים האבן מער קיין נעלט נישט באקומען. אמאליקע יארן

---

* דעם מאטעריאל פון דער ציילונג אין 1764 האט אונדז איבערגעגעבן ד"ר רפאל מאהלער, פאר וואס מיר דריקן אים אויס א הארציקן דאנק.

האט מען זיך וועגן דעם אפילו געמשפט, אבער בערך אין 1900 זיינען אלע געריכטס-פאפירן פארניכטעט געוואָרן. געשען איז עס אזוי: אין זאראמב איז פון זינט לאנגע יארן אן געווען א געריכט וואס מ'האט געהאלטן ביים איבערפירן אין אן אנדער שטאט. די זאראמבער יידן זיינען דערפון אבער נישט געווען צופרידן. אין געריכט זיינען געקומען פויערים וואס האבן דערווייל עפעס איינגעקויפט אין די קרעמלעך. וועו מ'האט שוין געהאט ארויפגעלייגט אלע געריכטס-פאפירן אויף א פור אוועקצופירן אין אן אנדער שטאט, האט א יידישע פרוי אונטער-געצונדן די פור מיט די געריכטס-פאפירן. די פרוי איז געזעסן בלויז א פאר טעג אין תפיסה און דאס געריכט איז פארבליבן אין זאראמב.

III

פון דער מלחמה 1914 - 1918 איז זאראמב ארוים אינגאנצן רוינירט. ביים אפטרעטן פון זאראמב אין 1914 האט די רוסישע ארמיי פארברענט די שטאט. טייל זאראמבער יידן האבן באוויזן ארויסצושלעפן פון די הייזער א ביסל האב און גוטס, אבער ס'רוב זיינען פון דער שריפה ארוים אדם נאקעט און די זאראמבער יידן האבן געמוזט אנהייבן אויספניי זארנן וועגן א דאך איבערן קאפ און חיונה. טייל זאראמבער האבן א שטיקל ציית געווויינט אין די ארומיקע שטעטלעך און דערפער, אבער אין 1917 זיינען ס'רוב זאראמבער יידן שוין געהאט צוריקגעקומען אין שטעטל אריין. מ'האט אויפגעקויפט ביי דער דייטשער ארמיי קליינע הילצערנע הייזקעס וואס מ'האט אויפגעשטעלט אויפן גאס, אין פראנט פון די אפגעברענטע הייזער. עס האט נענומען א שיינע פאר יאר ביז וואנען די זאראמבער יידן האבן צוריק אויפגעשטעלט די אפגעברענטע הייזער און אראפגענומען די הילצערנע הייזקעס פון גאס. אבער א סך זיינען פארבליבן וווינען אין די הילצערנע הייזקעס ביז דער צווייטער וועלט-מלחמה און דא און דארט זיינען געבליבן חורבות פון דער אפגעברענטער שטאט, דערונטער פון אלטן בית-מדרש. בלויז דעם נייעם בית-המדרש האבן זאראמבער יידן צוריק אויפגעבויט, פון צווייטן בית-מדרש זיינען געבליבן שטיין די חורבות. בלויז דער שמש האט אין אווינקל פון דער חורבה זיך אויפגעבויט א שטיבל צום וווינען.

בעת דער פויליש-באלשעוויסטישער מלחמה אין 1920 האבן די פוילישע סאלדאטן זיך געגרייט מאכן א פאגראם אין זאראמב, צום גליק האבן זיי געמוזט אויף גיך פארלאזן דאס שטעטל. דערפאר אבער האבן זיי אין שכינותדיקע שטעטלעך מאלקין און זיסטעם (זאוויסטע-דזשיקע) געפייערט דעם נצחון דורכן דערשיסן 7 יידן וואס זיינען געבראכט געוואָרן צו קבר-ישראל איופן זאראמבער בית-עולם. א גרויסע עדה זאראמבער יידן האט ריזיקירט דאס לעבן און באגליט די 7 קדושים אויפן בית-עולם וווו דער מאלקינער רב, ר' שלמה קליינפלאץ, בעלטשע ראזענטאלס אן איידעם, האט זיי מספיד געווען. אין זאראמב גופא האבן די פוילישע סאלאטן זיך באגנוגנט מיט צעראבעוון יידישע הייזער און פארגוואלדיקן יידישע פרויען. אט אזוי האבן זיי באגייט אין זאראמב די תקופה פון דער פוילישער אומאפהענגיקייט.

לויט דער ציילונג פון 1921 זיינען אין זאראמב שוין געווען 207 וווינונגס-הייזער און 15 אנדערע בנינים. די זאראמבער גמינע האט, לויט דער ציילונג, ארומגענומען 48 שטעטלעך און דערפער מיט א באפעלקערונג פון 6528 נפשות, פון זיי 4916 קאטוליקן, 1591 יידן, 17 פראוואסלאוונע און 4 פון אנדערע רעליגיעס. לויט דער אנגעגעבענער נאציאנאליטעט זיינען געווען 5035 פוילישע, 1479 יידן, 3 וווייסרוסן, 11 פארשידענע. פון די 48 שטעטלעך און דערפער אין דער זאראמבער גמינע האבן יידן געווווינט בלויז אין 15 פון זיי, ווי עס איז צו זען פון דער טאבעלע.

די אלגעמיינע און יידישע באפעלקערונג אין דער זאראמבער גמינע, 1921:

ישוב	אלגעמיינע באפעלקערונג	פון דעם יידן
1. זאראמבי-קאטשעלנע	1630	1254
2. זאוויסטי-דזשיקע	282	181
3. גאנשעראווא	59	46
4. פאדגורזשע-גאזדי	140	19
5. ראסטקי-וויעלקע	243	16
6. ניענאלטי-מיכני	20	13
7. קענפיסטע-באראווע	281	12
8. ראסטקי-וויעלקי (טארטאק)	35	10
9. ניענאלטי-ניעסטענפאווא	30	9
10. פולאזשע	70	8
11. ניענאלטי-ברעווקע	137	6
12. גאנשעראווא-באַרקי	22	5
13. גאנשעראווא-אבוז	198	5
14. פענטקאווא-וויעלקע	143	4
15. פענטקאווא-וויטיאראווא	139	3
ס"ה אין 15 ישובים	3429	1591
ס"ה אין 33 ישובים אן יידן	3099	——
ס"ה אין 48 ישובים	6528	1591

די גרעסטע צאל יידן האט געווינט אין זאראמב גופא (1254 יידן, 372 קאטוילִיקן, 1 פראוואסלאווענער, 3 פארשיידענע). נאך זאראמב איז דער גרעסטער יידישער ישוב אין דער גמינע געווען זיסטעס (זאוויסטע-דזשיקע) ווו עס האבן געווינט 181 יידן אויף א באפעל-קערונג פון 282. הגם דאס דערפל האט אדמיניסטראטיוו געהערט צו דער זאראמבער גמינע, האבן אבער די זיסטער יידן גיכער געהערט צו דער שכינותדיקער קהילה פון מאלקין. די גרעסטע שטאט אין דער געגנט איז געווען אסטראווע (אסטרווו-מאזאוויעצקי) ווו עס האבן אין 1921 געווינט 6812 יידן אויף א באפעלקערונג פון 13,425.

אין די שפעטערדיקע יארן האט די זאראמבער יידישע באפעלקערונג זיך נישט פאר-גרעסערט, ווייל א סך זאראמבער, בעיקר די יונגע, האבן כסדר אויסגעוואנדערט קיין אויסלאנד און אין די גרעסטע שטעט פון פוילן זוכן חיונה. ערב דער מלחמה 1939 האבן אין די פאראיניקטע שטאטן, ארץ-ישראל, ארגענטינע, קובא און פראנקרייך און אין וואַרשע און אנדערע שטעט פון פוילן שוין געווינט מער זאראמבער יידן ווי אין זאראמב גופא.

IV.

דער עלטערער דור האט זיך אויסגעלעבט אין בית־המדרש און אין די שטיבלעך. דאס נעזעלשאפטלעך-קולטורעלע לעבן פון יונגערן דור האט זיך אנטוויקלט בעיקר נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה. אזוי ווי אין נאנץ פוילן, האבן אויך אין זאראמב נישט נעפעלט קיין פארטייען און פארטייאישע קאמפן. דאס אקטיווסטע געזעלשאפטלעבן לעבן האט זיך אבער קאנצענטרירט ארום דער יידישער ביבליאטעק.

זאראמב האט אויך פארמאגט אן איינענע יידישע קינדער-ביבליאטעק, נעגרינדעט אין 1921 דורך די קינדער גופא בכדי צו באקעמפן די פאלאניזאציע. ביי דער פוילישער יידישער

KOMITET POMOCY
przy Gmin. Zyd.
w Zarębach Kość.

הילפס קאמיטעט
בײ דער ייִדישער גמינע
אין זאראמב קאשצ.

Tow. Opieki nad Żyd. Sierotami
Dziećmi i Młodzieżą „CENTOS"
w Zarębach-Kość.

בעז. תאר. יתומים-מארזארגינג. קינדער
און יוגנט-שוץ „צענטאס"
אין זאראמב-קאשצ.

שטעמפלען פון זאראמבער ארגאניזאציעס

פאלקסשול האט יעמאלט עקזיסטירט א קליינע ביבליאטעק פון בערך 100 פוילישע ביכלער. די קינדער פון 4טן קלאס, דערונטער שייקע פרידמאן, ביילע בערגמאן, פריידקע בורשטיין, ברויגטשע פרידמאן א"אנד, האבן געפאדערט פון לערער, אז מען זאל קויפן אויך יידישע ביכער. היות דער לערער האט נישט געוואלט נאכגעבן, האבן זיי באשלאסן צו גרינדן אן אייגענע קינדער-ביבליאטעק פון בלויז יידישע ביכער. דאס געלט צו קויפן די ערשטע ביכער איז געשאפן געוואָרן פון א חנוכה-קאנצערט. די ערשטע יארן האט די קינדער-ביבליאטעק זיך געפונען אין פריוואטע הייזער, שפעטער האט זי געהאט אווינקל אין דער עלטערער ביבליאטעק.

די ערשטע פאַרוואַלטונג פון דער זאַראָמבער קינדער ביבליאָטעק

די זאַראָמבער יידן זיינען פון תמיד אַן געווען דלפנים, קיין גרויסע גבירים האָט דאָס שטעטל נישט פאַרמאָגט און דעם קלאַסנקאָמף האָט די יוגנט געפירט בעיקר מיטן קאַפיטאַל אויף דער גרויסער וועלט, מחוץ דעם שטעטל. אין גאַנץ זאַראָמב האָט מען געקענט געפינען קוים א פאָר יידישע משפחות וואָס האָבן געגעסן יעדן טאָג פלייש.

די יוגנט האָט זיך געריסן קיין וואַרשע זיך בילדן, אָבער זאַראָמבער יידן, אפילו די „גבירים" זיינען קיינמאָל נישט געווען גענוג רייך אויף צו קענען שיקן זייערע קינדער אין א גרויסער שטאָט אריין זיך לערנען. אין 1920 האָט בערל פרידמאַן, חיים יאַנקל דעם אייזן-קרעמערס זון, „אַנטדעקט" דעם רעליגיעזן לערער-סעמינאַר אויף געגנשע 9 אין וואַרשע. די גרעסטע מעלה פון דעם סעמינאַר איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס מ'האָט נישט געדארפט צאָלן קיין שכר-לימוד און אין נאָסן קעלער פון סעמינאַר איז געווען אן אינטערוואַנט ווו מ'האָט געקענט באַקומען אומזיסט אן אָרט צום שלאָפן. מיט א ביסל פראָטעקציע האָט מען געקענט באַקומען אויך אומזיסט מיטאָגן. איז בערל פרידמאַן אַוועק זיך לערנען אין דעם סעמינאַר. שפעטער זיינען אהין אַוועק זיך לערנען נאָך א פאָר זאַראָמבער בחורים, אייזשע רוסקעלענקער, משה מיגדאַל, שייקע פרידמאַן א"אנד. א פאָר זאַראָמבער מיידלעך זיינען אויך אַוועק קיין וואַרשע זיך לערנען, זיי האָבן דאָרט אָבער מער געהונגערט ווי געלערנט און סוף כל סוף האָבן זיי נעמוזט צוריקקומען אין שטעטל.

V.

יעדן מיטוואָך איז אין זאַראָמב געווען א מארק. די זאַראָמבער מערק זיינען געווען קלייניע, אָבער דאָך זיינען זיי געווען דער וויכטיקסטער מקור פון פרנסה. בלויז א פאָר מאָל אין יאָר זיינען געווען גרעסערע יאַרידים.

בערך אין 1930 האָבן די פאָליאַקן ענערגיש אָנגעהויבן זוכן מיטלען ווי אזוי צו רוינירן עקאָנאָמיש די זאַראָמבער יידן און סוף כל סוף האָבן זיי זייערם דערנרייכט. במשך פון די לעצטע 6 - 7 יאָר ערב דער מלחמה אין 1939 האָבן די זאַראָמבער יידן זיך כסדר געמוזט ראָנגלען אין קאָמף פאָר חיונה.

אין א באריכט פון „דזשאָינט" וועגן דער לאָגע אין זאַראָמב (28סטן יוני 1938) ווערט דערציילט:

Jednodniówka Cena 2 gr.
Biblioteka przy Gm. Wyzn. Żyd. w Zarębach-Kośc.

יידישע פאלקס ביבליאטעק אין זאראמב.

צו אלע נעזעזענע מידנלידער און פרײַנד
פון דער יידישער ביבליאטעק אין זאראמב
אין דער גאַרער וועלט.

מיר טראַגן אייך צו א בשורה און מיר זענען זיכער אַז זי
וועט אייך פיל פרייד פערשאַפן — מיר פייערן היינט דעם

20 יעריקן יובילעאום פון אונזער ביבליאָטעק אין זאַראָמב.

אינזער מיטטיילונג וועט נעשיין ווענדן א יעדער זכרון אויף 20 יאָר צוריק אין ניסט איינער פון אייך וועט זיך דערמאַנען ווען מי און יונגס-פלייס ער האָט אַוועקגענגען בײַם גרינדן דעם איינציקן קולטור וינקל אין אונזער סטעטאלע. ניסט קיין האַבן געבוזט זין די טוערייקייטן און שטערעם וועלכע סאיו אייך אויסגעקומען צו בפקפפן בײַם לייגן דעם גרונדסטיין פון דער ביבליאָטעק, ווען מען נעמט אין אַכט וי אַזוי סהאָט אויסגעקוקט אונזער קולטורעל לעבן אין זאַראָמב מיט 20 יאָר צוריק.

20 יאָר ערפילט שוין די ביבליאָטעק די מיסיע פון ערציען אין ענטוויקלען גיסטיק די יונגס, און ניסט איינער האָט איר צו פערדאַנקן זיין שטצלונג אין דער גזונטלעכער. אויף אַ סך טוערע און קאָכלויצירטע פראַבלעמען טרעפט אן דער יונגסליכער אויף זיין נישטפֿראַנעם לעבנס וועג—כּי בײַ עלעס אים זיי לעזן.

די ביבליאָטעק האָט געהאַט ניסט בלויז גוטע צייטן. די יונגס, אַדורכלעבענדיק איר שטורם און דראַנג פעריאָד אויפן גבים פון לייענן אין וויסן, איז אַפּכאַ געוואַרן אפאַס געשטימט אונטערן דרוק פון די זייער שוערע לעבנס בעדינגונגען. אַזוי האט די ביבליאָטעק אדורכגעמאַכט נישט איינמאָל קין קריזיס.

אָבער מיט פרייד קומען כיר היינט פערצייכענען דעם פאַקט פון אויפגעבלעכע גאַיינינקסער שטרעבונג צו כאַכן פון דער ביבליאָטעק א צענטער פון בעזונדערס אין קולטורעלן לעבן פון דער יונגס. מיר האָבן בעשטימט **דאס יאר בריים צו פיערן דעם 20 יעריקן יובילעאום פון דער ביבליאמעק.**

מיר שטרעבן דורך דעם אויפצוווקלען דעם נאַנצן שוערן וועג וואס די ביבליאָטעק האט דורכגעמאַכט בסך פון איר 20 יערינער עקזיסטענץ. בעגייסטערן די יונגס צו טראַגן וויטער די שוערע אחריות. די 3 מאַנאַטן: אָקטאָבער, נאָוועמבער און דעצעמבער זענען בעזונדערס בעשטימט איינצוארדנען א גאַנצע ריי פייערונגען און איכפרפוסס. די צוייטע כאַ: סוכות וועט סאַרקוכען א פייערלעכע ערעפנונג אָקאַדעמיע פון אינזער יום טוב. דער מינאַ פון די פייערונגען וועט זין דאָס אַרויסגעבן א **יובל צייטונג** אין וועלכע כוועט קומען צום אויסדרוק דער גאַנצער ענטוויקלונגס וועג פון דער ביבליאָטעק. אָבער בלאָס און זייער איינגעשרוכפן וועט אין דער צייטונג זין דאָס בילד פון אונזער ביבליאָטעק אויב איר, חברים אין דער גאַרער וועלט וועלכע בילדן 90% פון אירע גרינדער, וועט זיך ניכט טיילן מיט אונז מיט אייערע זכרונות.

חברים! שיקט אונז גלייך צי אייערע ארטיקלען, זכרונות, לידער א. ד. גל. כדי מיר זאָלן קענען אריינשרייבן די צייטונג צום נייעם יאָר 1937. איר ווערט אויך בעפעלן צוצושיקן אונז אייערע אדרעסן אַז מיר זאָלן אייך קענען צושיקן די צייטונג.

מיט דער פראַקאַמירונג פון די יובל פייערונגען האָבן מיר פערבינדן זייער א וויכטיקע אויפגאַבע: **איינצוקויפן נייע 500 ביכער, עפענען א ליין-זאל. ארגאַניזירן א מאַלקס אוניווערזיטעט א. ד. גל.**

חברים! עלפט אונז אין דער אקציע.

מיט חברים גרוס **יובל קאָמיטעט:**

1) קחיאַטק 5. 2) רוסקאַלנקער ש. 5. 3) סענסשע י. 4) פינקלשטיין—סטשופאַק י. 5) דמאַך ע. 6) גרינכפאַן ד. 7) מינדאַל ש. 8) פינצאַק ח. מ. 9) גושבאַוויטש י. 10) רייכמאַן מ.

זאַראָמב, 4 X.1936

Redaktor odpow J. Finkielszteja, Zaręby Kośc., ul. Farna 23.
Druk. L. Kuyszyńskiego w Ostrowi Maz. 500 szt.

„די געשעענישן אין דער ביאַליסטאָקער וואיעוווודסטוועט האָבן געהאט א זייער שלעכטע ווירקונג אויף דער לאַגע פון די יידן אין זאַראָמב. די אַרטיקע „נאַראָ"-לייט פירן אַן שוין צייט א האַלב-יאָר א טעראָר-אַקציע. די כוליגאַנעס באשטייען פון אַרטיקע קרימינאַליסטן און יונגע רייכע פּויערים. צוליב דער טעראָר-אַקציע קענען די יידישע הענדלער נישט אַרויסקומען אויף די מערק. אין דער צייט ווען נאָך מיט איניקע חדשים צוריק איז נישט געווען דאַרט קיין איין קריסטלעכער סטראגאן-הענדלער, קענען היינט די יידן דאַרט מער נישט אַרויסקומען. אויך צוליב דער טעראָר-אַקציע אין די אַרומיקע שטעטלעך האָבן פיל יידישע דאַרפס-הענדלער, סוחרים און בעלי-מלאכות פאַרלוירן יעדע מעגלעכקייט פון מאכן א לעבן. אפילו איצט, ווען אין א געווישן טייל שטעטלעך אין דער ביאַליסטאָקער וואיעוווודסטוועט איז די לאַגע עטוואָס בעסער געוואָרן, ווערט דער טעראָר אין זאַראָמב אָנגעפירט אלץ מיט דער זעלבער שארפקייט".

א פאנראם וואס איז פארגעקומען אין שכנותדיקן שטעטל טשיזשעוו אין 1936 האט זיך שטארק אפגערופן אויך אויף דעם עקאנאמישן מצב פון די זאראמבער יידן. די טשיזשעווער פאגראמטשיקעס זיינען באפרייט געווארן און תיכף נאך זייער באפרייאונג האבן זיי צוזאמען מיט זאראמבער אנטיסעמיטן אנגעהויבן א שטארקע העצע קעגן יידן. די פארוואלטונג פון דער זאראמבער קהילה האט יעמאלט פארעפנטלעכט אזא קול-קורא אין דער יידישער פרעסע:

„דאס שטעטל זאראמב-קאשטשעלנע וואס ציילט 250 יידישע משפחות האלט ביים אונטערניין, צוליב דער פארשטארקטער באיקאט-אגיטאציע, וואס ווערט געפירט דורך די טשיזשעווער „מארטירער", וועלכע זיינען יעצט באפרייט געווארן און אויך דורך „נארא"-אנפירער פון אונדזער שטעטל און אומגעגנט. קיין קריסטלעכער קונה קומט שוין פון לאנג נישט צו קיין יידן. נאר אין די לעצטע פאר וואכן איז געווען געפערלעך. א גאנצע וואך זעט מען בכלל נישט אן קיין פויער אין שטעטל, אויסער מיטוואך אין א מארק-טאג, אבער הלוואי וואלט מען איננאנצן סקאסירט די מערק, וואלט מען כאטש געווען רויִקער און זיכערער. אלע פענסטער פון די געוועלבער ווערן מיטוואך פארהאנגען מיט פארהענגלעך, קלערנדיק טאמער וועט זיך עמעצער אריינגנבענען דורך אן הינטער-טיר, כאטש די פיקעטן שטייען ביי די הינטערשטע טירן אויך, אוים מורא עס זאל דער קריסט ניט ווערן ארויסגעשלעפט דורך די פיקעטן אין גאס און ווערן געהויבן אין דער לופטן מיט יובל-אויסגעשרייען און דערנאך ווערן צעשלאגן. אזעלכע פאלן טרעפן זיך אפט ביי אונדז. און דערביי ווילן זיי אויך פראוואצירן געשעענישן, זיך רייצן מיט די יידישע סוחרים, אז ס'איז שוין זייער סוף. און צוזינגען פארשידענע לידלעך, „זשידקא זשענגאי שען" אא"ו. נישט לאזן שטיין אויף די שטינגלעך פון די אייגענע געשעפטן, טרעטן אויף די פים אד"גל. פאריקן מארק-טאג איז אויך נעווען א פאל, וואס זיי האבן געוואלט פראווצירן, אז א געוויסער מאנופאקטור-סוחר האט געוואלט צו זיי שיסן בעת זיי האבן ארויסגעשלעפט פון זיין געשעפט אן אלטע קריסטין פון בערך 80 יאר. אייניקע יידישע סוחרים האבן שוין צוריק אריינגעטראגן די פאטענטן צום אורזשאנד-סקארבאווי, א סך גייען דאס טאן. עס האלט שוין, אז צו די מארק-טעג זאל מען אינגאנצן פארמאכן די יידישע געשעפטן. אויפן דארף טאר מען זיך נישט באווייזן, וויל מען וועלט צעשלאגן דורך די „נארא"-לייט מיט שטיינער און שטעקנס אאז"ו. די מערהייט פון אונדזער שטעטל האבן זיך דערנערט פון דארף-האנדל און סטראגאנעס, היינט זיינען זיי אינגאנצן אן פרנסה. די לאנע פון דער יידישער באפעלקערונג ביי אונדז אין שטעטל אין האפנונגסלאז. הילף איז דרינגענד נייטיק".

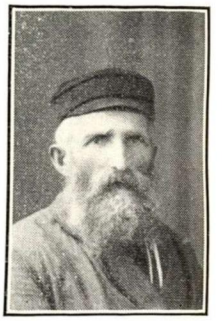
אין א צווייטן אויפרוף פון דער זאראמבער קהילה אין דער פרעסע ווערט דערציילט, אז מען לאזט נישט זאראמבער יידן פאהן אויף מערק אין אנדערע שטעט: „וען די ארעמע הענדלער פאלגן נישט און פאהן מיט זייער ביסל סחורה אויפן יאריד, ווערן זיי צוריקוועגס אפגעווארט, באפאלן און געשלאגן. אזוי זיינען צוריקפארנדיק פון יאריד אין זעמבראווע צעשלאגן נעווארן מיט קלאניצעס די הענדלער: יהודה ליב גראנאן (ליגט צו בעט), ג. האלשאק, פנחס באלענדער, חיים וועלוול ווייסבארד, אליהו שטערן, שמשון זשוטשיק און לייב, הערש און מאטל האלשאק. די רוצחים האבן אפילו נישט געשוינט דעם 14יעריקן לייבל ווייסבארד, וועלכער האט געווייגט און זיך נעבעטן, אז מען זאל אים שענקען דאס לעבן. די ארטיקע מאכט טוט אלץ, כדי נישט צו דערלאזן צו קיין פארפאלן; 4 כולינאנעס זיינען פארהאלטן, געשמידט אין קייטן און אפגעשיקט קיין אסטראוו. צום לעצטן יאריד איז נעקומען א גרעסערע צאל פאליציי פון פאוויאט ווי אויך פון ביאליסטאק.. די מאטעריעלע לאגע פון דער יידישער באפעלקערונג איז א פארצווייפלטע. יידן פארקויפן פאר נראשנס זייערע קראמען צו קריסטן און פארלאזן דאס שטעטל. כמעט 90 פראצענט פון די יידישע משפחות ליידן הונגער און קעלט. קינדער ניין אין דער שולע אפגעריסן און אן שפייז".

הערשקע לעווין דער גלעזער וואס פלעגט ניין אין די דערפער איז יעמאלט געפאלן א קרבן פון פאליאקן. אין א בריוו צום זאראמבער „רעליף-קאמיטעט" אין ניו-יארק (21טן נאוועמבער 1937) האט זיין אלמנה געשריבן: „איין מאל גייענדיק אין דארף קעטלאנקע איז

אברהם סטאלאר

יאסעל בענדעל
דער בעדער

אַ מיטוואָכעדיקער מאַרק אין זאַראַמב

מיין מאַן באַפאַלן געוואָרן פון אַ צעיאַשעטער באַנדע וואָס האָט אים מערדערלעך צעשלאָגן. קוים אַ לעבעדיקער איז ער געקומען אַהיים. אריינקומענדיק אין שטוב האָט ער זיך באַלד אַוועקגעלייגט קראַנק. כ׳האָב אַלץ אויספארקויפט אַבי אים צו ראַטעוועז. כ׳האָב נעהאַט אַ קו, האָב איך זי געמוזט פארקויפן, און אַלץ איז אַוועק אויף דאָקטוירים. וועז מיין מאַן איז אַ ביסל בעסער געוואָרן, האָט ער זעענדיק דעם דחקות אין שטוב זיך בגוואַלד אויפגעהויבן אוז אַוועק אין דארף נאנשעראַווע מיינענדיק, אַז ער וועט דאָך קענען עפעס פארדינען. אין גאנ־ שעראַווע פלעגט ער קויפן אַ ביסל פיש אוז ברענגען אין שטאָט אריין. אוז דאָ, ווי ער איז צוגעקומען צום וואַסער, איז אָנגעקומען אַ באַנדע שקצים אוז אים נעוואָלט אַריינוואַרפן אין וואַסער. דורך אַ צופאַל איז אים געלונגען זיך אַרויסצורייסן פון זייערע הענט אוז אַנטלויפן. ווי ער איז נאָר געקומען אַהיים, האָט זיך אים די קרענק נאָך שטארקער צוריק אָפגערופן. אין שטוב איז נישט געווען קיין פרוטה, האָט מען געזאמעלט אויפן שטאָט געלט פאר דאָקטוירים, מ׳האָט אים געפירט קיין וואַרשע. לײדער האָט זיך זיין צושטאַנד געערגערט פון טאָג צו טאָג אוז ער איז אַזוי אויסגענאַנגען, אונדז איבערלאָזנדיק, מיר מיט די קינדער, פאריתומט, אין די לײדיקע וועלט, אָן שום מיטלען צום לעבן".

שקצים האָבן אַזוי איבערגעשראָקן דעם דארפס־הענדלער יהודה בערל דזשיזע, אַז ער איז אַראָפּ פון זינען.

אין אַ בריוו פון „הילפס־קאָמיטעט" ביי דער יידישער קהילה אין זאַראַמב (3טן אָקטאָבער 1938) צום זאַראַמבער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק ווערט דערציילט ווי אַזוי די פאַליאַקן זיינען באַפאַלן דעם זאַראַמבער תבואה־סוחר בעריש קלייַנער. מ׳האָט אים געהאַלטן פאר אַ גביר אין שטעטל, ביז די פאַליאַקן האָבן אים נישט געלאָזט מער קויפן קיין תבואה ביי די פויערים. איין מאָל זיינען זיי אים באַפאַלן אוז צעשלאָגן נעבן דארף מיאַנטאָווע. אין אַ קורצער צייט ארום איז ער געשטאָרבן. די אלמנה אוז די 3 יתומים האָבן בישלעכווייז אויס־ פארקויפט אַלץ פון שטוב. אַז עס איז שוין נישט נעווען מער וואָס צו פארקויפן, האָבן זיי געמוזט אָנקומען נאָך צדקה. די שטאָט איז אָבער נעווען אזוי פארארעמט, אַז מען האָט קיין שטיצע נישט נעקענט געבן, איז געבליבן בלויז איין אויסוועג: זיך וועגן נאָך הילף צו די לאַנדסלייט אין אַמעריקע.

צוערשט זיינען גרופּעס פאַליאַקן געשטאַנען פאר יידישע געשעפטן אוז נישט אַריינגע־ לאָזט אַהין קיין פויערים בלויז אין די מיטוואָכדיקע מערק־טעג. שפעטער האָבן זיי אַזוי געטאָן אַ גאַנצע וואָך.

די פאַליאַקן האָבן אָנגעפירט אַן ארגאַניזירטע קאמפאַניע אויף איבערצונעמען יידישע הייזער, און באַיקאָט פון יידישע געשעפטן איז נעווען זייער הויפט־נעווער. אין אַ בריוו פון

דעם זאראמבער אפטייל „צענטאם" צום ניו-יארקער רעליף-קאמיטעט (10טן פעברואר 1938) ווערט איבערגעגעבן, אז כמעט אלע הייזער אויפן מארק זיינען שוין אפגעקויפט געווארן פון פאליאקן.

אזוי ווי דער באיקאט וואלט נישט געווען געגנג, איז דעם 15טן מיי 1938 אויסגעבראכן א פייער און 69 נפשות האבן פארלוירן זייער האב און גוטס. עס ווייזט אויס, אז די שרפה איז נישט געווען קיין צופאל, אז פאליאקן האבן צוגעלייגט א האנט צו דעם אומגליק. צווישן די אפגעברענטע הייזער האט זיך גראד געפונען אויך די ליי- און שפאר-קאסע וואס די פאליאקן האבן געזוכט צו פארניכטן.

אין איין נאכט זיינען געשענדעט נעווארן 20 קברים אויפן יידישן בית-עולם.

אין א בריוו פון דער פארוואלטונג פון דער זאראמבער יידישער ביבליאטעק (דעם 17טן יולי 1937) ווערט דערציילט, אז ווען די ביבליאטעק האט באשלאסן צו בויען אן איינענעם בנין זיינען אפילו געווען פארצווייפלטע מיינונגען, אז צוליב דער לאגע אין שטעטל איז אפשר ניט כדאי צו בויען קיין בנין וויל „מען וועט מוזן פארלאזן זאראמב. אבער דאס איז בלויז א פאראיינצלטע מיינונג פון שוואכע יחידים. דער גרעסטער רוב האט באשטימט, אז טאקע אין דער צייט ווען דער מאטעריעלער מצב איז אזוי שלעכט מוזן מיר געבן א מעגלעכקייט, אז אונדעזר קולטור-צענטער זאל קענען אדורכטראגן אט דעם קריזים און מען מוז זיך אנשטרענגען, אז דער גייסטיקער ניוואו פון דער יוגנט זאל נישט פאלן".

פון בערך 230 יידישע משפחות אין זאראמב האבן 197 משפחות געמוזט באדרגן געלט אין דער גמילת־חסדים קאסע. פון 1טן אפריל 1937 ביזן 31טן מארץ 1938 האבן נעבארנט געלט: 1 ארבעטער, 5 לאנדווירטער, 120 האנטווערקער (דערונטער 17 שניידערס, 18 שוס-טערס, 5 סטאליארעס, 16 קצבים, 64 פארשיידענע) און 71 הענדלער (דערונטער 11 דארפס־נייער, 14 מארק-שטייער, 19 שפיזיז-קרעמער א"אנד.).

אין א באריכט פון „דזשאינט" (28סטן יוני 1938) ווערט איבערגעגעבן, אז „90 פראצענט פון דער ארטיקער יידישער באפעלקערונג איז אנגעווויזן אויף הילף, אויך די איבעריקע 10 פראצענט פארדינען קוים אויף זייערע הוצאות. פון 230 יידישע פאמיליעס, וועלכע ווויינען אין זאראמב האבן 150 נישט געהאט קיין מצות אויף פסח. אין פיל פאלן זיינען די יידן נעצווונגען צו פארקויפן זייערע הייזער און קראמען".

זאראמב האט נעהאט א סך יידישע אייל-פרעסן וואס האבן אויסגעארבעט אייל, בעיקר פאר די פויערים. צוליבן באיקאט איז אויך דער מקור פון פרנסה אונטערגענאנגען. די יידן

וואלטן געקענט קויפן אליין דעם מאטעריאל אויסצוארבעטן און פארקויפן פארטיקן אויל, האבן אבער געפעלט קרעדיטן. בלויז 2 זאקן-ווארשטאטן וואס האבן באשעפטיקט אין סעזאן 12 ארבעטער האבן ניט גענוגן פון באיקאט צוויל זיי האבן ניט געארבעט פארן לאקאלן מארק. א וואל-פאבריק וואס האט אויסגעארבעט סחורה פון אלטן וואל האט זיך אויך געמוזט פארמאכן. מיל זאראמבער בעל-מלאכות האבן צוליב די אומרוען אויפגעהערט באקומען קרעדיט. די 15 - 20 זאראמבער קירזשנערס וואס האבן געארבעט פאר די פויערים אין די ארומיקע דערפער זיינען אויך געבליבן אן חיונה. די 4 ווינט-מילן האבן באקומען אלץ וויניקער תבואה פון די פויערים. די עלעקטרישע מיל (די „פארוווקע") איז כסדר באפאלן געוואָרן פון פאליאקן.

VI.

אנהייב מלחמה אין סעפטעמבער 1939 זיינען די דייטשן פארבליבן בלויז צוויי וואכן אין זאראמב. במשך פון דער צייט האבן זיי זיך באנוגנט מיטן שלאגן און באראבעוועז יידן און זיי שלעפן צו שקלאפן-ארבעט. די פאליאקן האבן תיכף אין די ערשטע טעג אנגעהויבן זיך איזדעקאווען איבער די יידן. זיי האבן זיך געגרייט וועגדן צו דער דייטשער מאכט וועגן ארויסטרייבן די יידן פון שטעטל, אבער זיי האבן נישט באוויזן דעם פלאן דורכצופירן. נאך צוויי וואכן דייטשער אקופאציע איז זאראמב בהסכם מיטן דייטש-רוסישן אפמאך אריבער צו די רוסן.

די רוסיש-דייטשע גרענעץ אין דער געגנט האט זיך געפוגען נעבן זאראמב. זי האט זיך נעצוויגן לענגאוים דעם טייך בוג און דערנאך נעבן די דערפער ראסטיק, דאנילוווקע, פיעצקעם און זאראמב. די רוסישע גרענעץ-וואך צום נאענטסטן פון זאראמב האט זיך געפונען אין דערפל קאסער.

זאראמב איז אזוי ארום געלעגן ארט נעבן דער רוסיש-דייטשער גרענעץ. צענדליגער טויזנטער יידן וואס האבן געזוכט צו אנטלויפן פון דעם טייל פוילן וואס איז נעווען אקופירט פון די דייטשן האבן אין דער נעגנט געגנבעט די גרענעץ און זיינען דורכגענאנגען זאראמב. די ערשטע צייט איז די נאנצע שווערקייט באשטאנען אין גנבענען די גרענעץ דארט ווו עס זיינען נעשטאנען די דייטשע גרענעץ-וועכטער. דערבי זיינען נישט וויניק יידן אומגעקומען. אז מ'האט זיך שוין דערשלאגן קיין זאראמב, האט מען שוין נעקענט פרייער אפעטעמען, הגם בלויז אויף א ווייל. שפעטער איז דאס גנבענען די גרענעץ געווארן א סך שווערער מחמת די סאוועטישע מאכט מער נישט דורכגעלאזן קיין פליטים. טויזנטער יידן האבן א צייט זיך ארומגעוואלגערט אויפן שמאלן פאס צווישן דער רוסישער און דייטשער גרענעץ. איינמאל

האט א מחנה פון טויזנטער פּליטים זיך געלאזט גיין צו דער רוסישער גרענעץ מיט א רויטער פאן און סטאלינס א בילד וואס זיי האבן באקומען פון דער זאראמבער יידישער יוגנט. זיי האבן באשלאסן מיט גוואלט זיך דורכצורייסן דורך דער גרענעץ. די זאראמבער יוגנט האט בכלל געטאן וואס זי האט נאר געקענט בכדי צו העלפן די פּליטים. זי האט אפילו געשיקט טעלעגראמעס צו דער סאוועטישער מאכט און אפילו געהאלפן די פּליטים גנבענען די גרענעץ.

אין קאסער האבן געווארט זאראמבער יידן וואס האבן געגעבן די פּליטים די ערשטע מעדיצינישע הילף און א ביסל שפייז. אין זאראמב האבן די פּליטים נישט געטארט לאנג בלייבן, מ'האט זיך תיכף געמוזט וויטער לאזן אין לאנגן וועג אריין פון וואנען אזוי פיל זיינען שוין מער נישט געקומען צוריק.

די יידן וואס האבן געגנבעט די גרענעץ זיינען אנגעקומען קיין זאראמב צופוס. א פאר זאראמבער יידישע פורמאנעס וואס האבן נאך געהאט פערד זיינען כסדר געפאהרן צו דער גרענעץ ברענגען קיין זאראמב פּליטים. די זאראמבער יידן, הגם זיי זיינען אליין געווען רוינירט, האבן זיך באמיט צו העלפן די פּליטים מיט וואס זיי האבן נאר געקענט. עס איז געווען א באפעל, אז מען טאר די פּליטים נישט אריינענעמען צו זיך אין שטוב אויף ביינאכט, אבער ווען מ'האט נאר געקענט האט מען דאך אריינגענומען פּליטים אויף ביינאכט אין שטוב אריין. פ'רוב פּליטים האבן אבער געמוזט איבערשלאפן די נאכט אין בית־מדרש, אדער אויפן גאס און תיכף זיך לאזן וויטער אין וועג אריין. דעם גרעסטן טייל איז געלונגען זיך ארויפצוכאפן אויף דער באן נעבן אישטשענעק, אנדערע זיינען אוועק וויטער צופוס דורך טושישעוו. די וועלדער ארום דער באן־סטאנציע אין אישטשענעק זיינען געווען פול מיט פּליטים וואס זיינען געשלאפן אונטערן פריען הימל.

חוה קיימאן פון שטשעטשין, וואס איז אין אקטאבער 1939 דורכגעפארן זאראמב, דער־ציילט אין א גבית־עדות ווי אזוי דאס שטעטל האט יעמאלט אויסגעזען:

„דאס שטעטל אליין איז קליין ווי א נענעץ, אבער מענטש אין די געסלעך — ווי זאמד. מען זעט, אז דאס זיינען פרעמדע, מיט פעקלעך, רוקזעק אויף די פּלייצעס און וואליזקעס אין די הענט. מיר קומען צו אן אכסניה וואס געפינט זיך אויפן מארק, אין א נידעריקער, העל גענאלטער הייזקע. זי איז אנגעפאקט מיט פּליטים וועלכע דערקוויקן זיך מיט א ביסל וואלעמס. בעלי־בתים, קינדער און פרויען זיינען געשטאנען פאר די בריקלעך און אין די פענסטער. זיי האבן נערעדט מיט די אנגעלאפענע, פארגעלייגט וואלעמס צום עסן און טרינקען.

רעליגיעזע קבוצה אין זאראמב

זיי האבן געזיפצט, געזארגט און געטרייסט. צום שלאפן האבן זיי אבער מורא געהאט צו נעמען די פרעמדע, ווייל דאס איז געווען שטרענג פארבאטן. מיר האבן געזוכט אן ארט צום שלאפן. צוזאמען מיט נאך א יונגער פרוי האבן מיר באזוכט דעם רב, א ייד מיט א ברוינער בארד, אין די מיטעלע יארן. א טיש מיט אייגענע קינדער אפשר 7, א צווייטער טיש מיט פרעמדע דריי מאל אזוי פיל. מ'האט אונדז באנעגנט מיט א שלום-עליכם און א ברכה אין ווייטערדיקן וועג אריין".

„מיר האבן געפונען דעם בית-המדרש. א רויך און דומפיקע לופט האט אונדז א שלאג געטאן אין פנים אריין ביים עפענען די טיר. מענטשן דארט זיינען געשטאנען און געלינן אין גרופקעס אין פארשיידענעווינקלען — נישט קיין מתפללים, נאר פליטים, אויך זעק און אויף פעק. אייזערנע אייוועלעך האבן קוים געברענט, געריכערט און אויף זיי זיינען געשטאנען טעפלעך און טשיניקעס. וויבער און קינדער האבן געפרווועט זיך דערוואַרעמען די הענט. קינדער האבן געווויינט, אלטע האבן געקרעכצט. דאס הארץ האט זיך פארקלעמט צוקוקנדיק זיך צו דעם בילד פון דער יידישער ארעמקייט, היימלאזיקייט, האפנונגלאזיקייט, הונגער און קעלט. וואס א מאל זיינען מער און מער מענטשן צוגעקומען. עס זיינען געקומען שטאטישע מיידלעך און בחורים שמועסן מיט די פרעמדע. די מידע מענטשן האבן זיך געטוליעט אויפן צום אנדערן עס זאל זיין ווארעמער און אזוי זיך דערוואַרט ביז עס האט אנגעהויבן טאגן אין דרויסן. יעמאלט זיינען אלע אוועק צו דער באן. הונדערטער מענטשן האבן דארט שוין געווארט פון א טאג פריער. אריינצוגיין אינעווייניק אין דער קליניקער באן-סטאציע איז נישט געווען מעגלעך. עס האט געמומען ניין א רעגן. דער רעגן האט אויף זיי און אויף די פעק געגאסן. אויף צו להכעיס האט נישט אויפגעהערט דעם גאנצן טאג צו גיסן. קיין באן איז אלץ נישט געקומען. די מענטשן זיינען געווען נאס, הונגעריק, קאלט, מיד און דערשלאגן. מענטשן האבן געווויינט".

דער זאראמבער בית-עולם איז גיך פארפולט געווארן מיט קברים פון פליטים. און ווער ווייס וויפל פליטים עס זיינען אומגעקומען ביים גנבענען די גרענעץ, אין די וואסערן פון בוג, וואס איז ספעציעל אין דער געגנט שטארק שטורמיש, אין די ארלאווער און סאדאווער וועלדער און די דערפער ארום זאראמב, און צו קבר־ישראל זיינען זיי אפילו נישט געקומען?

בעת דער רוסישער אקופאציע האט מיטן געזעלשאפטלעכן לעבן אין זאראמב אנגעפירט א קאמיטעט אין באשטאנד פון חיים מאיר פיינצאק, לייזער לעווין, לייטשע פרידמאן, אילוע פראוודע און רחל דישקע. אין קאמיטעט האט אויך מיטגעארבעט דער פוילישער שוסטער ווישילויצקי.

א שטיקל צייט זיינען דורך זאראמב דורכגעגאנגען יידן וואס האבן צוליב פארשיידענע סיבות נישט געקענט אויסהאלטן אין דעם טייל פוילן וואס איז געווען אקופירט דורך די רוסן און זיי האבן נעגנבעט די נרענעץ צוריק אין דייטשן טייל פוילן. דורך זאראמב האט מען אויך געשמוגלט בריוו.

VII.

די דייטשע אטאקע אויף זאראמב האט זיך אנגעהויבן אין די ערשטע מינוטן פון דייטשן אנפאל אויף רוסלאנד, צווישן אזייגער אין דער נאכט פון 21סטן אויפן 22סטן יוני 1941. א. לערמאן רעפנט אוים אין א בריוו די וויטערדיקע יידישע קרבנות וואס זיינען נעפאלן תיכף ביים אנהייב פון אנפאל: מישע וויסבערג, פראַים פלאצקער מיט זיין פרוי, מאטל וויינטרויבס א קינד איצל גלעזערס א טאכטער, פראַים אפעלס דריי קינדער, מישקאס אן אייניקל, הענעך שטריקנמאכערס א"אנד. לויט אים זיינען אומגעקומען בערך 20 זאראמבער יידן. לויט מיניא אלשאק זיינען אין דער נאכט אומגעקומען בערך 100 זאראמבער יידן. כמעט נאנץ זאראמב איז אפגעברענט נעווארן.

די רוסישע ארמיי האט נעהאט אויסגעבויט ארום זאראמב בעטאנירטע אקאפעס און במשך פון לאנגע שעהן האבן די רוסן געשטעלט א ווידערשטאנד. לויט איין גבית-עדות האבן די דייטשן נענויט פאליאקן צוצוגיין נאענט צו די רוסישע אקאפעס און אריינווארפן גראנאטן מיט א מין שטיק-נאז. שפעטער האבן די דייטשן נענויט די יידן ארויסצונעמען די אומגעקומענע רוסן פון די אקאפעס און אריינווארפן די קערפערס אין א גרוב.

נאכן פארנעמען זאראמב האבן די דייטשן באפוילן צו שאפן א „יודענראט" וואס איז אויסגעוויילט געווארן דורך די יידן גופא. אין „יודענראט" זיינען אריין: לוי קילעוויטש, קושער, שיע ביאלע און שמואל-ליב רוסקעלענקער.

במשך פון די ערשטע וואכן האבן די דייטשן צוגענומען ביי די יידן אלץ וואס זיי האבן נאר פארמאגט. יעדן טאג האבן זיי זיך געהייסן צושטעלן עסנווארג, בגדים, געלט און אויך גרופעם יידן פאר שקלאפן-ארבעט. אדמיניסטראטיוו איז אויך די ערשטע צייט נאכן פארנעמען זאראמב נאך אל פארבליבן די פריערדיקע דייטש-רוסישע גרענעץ, און דאס האט אויך באשוועכט די לאגע.

א פאר וואכן נאכן אקופירן זאראמב האבן די דייטשן אנגעהויבן אומברענגען די יידן פון די ארומיקע שטעטלעך. אין זאראמב האט מען אבער וועגן דעם גענוי נישט געוווסט. מ'האט אפילו יא גערעדט, אז די דייטשן האבן ארויסגעפירט די יענדזשעיעווער און סימעווער יידן אין טשערוואנאבורער וואלד, אבער מ'האט נישט געוווסט גענוי צי זיי לעבן אין וואלד און טוען שקלאפן-ארבעט אדער זיי זיינען אומגעבראכט געווארן. שפעטער, בערך 7 וואכן נאך דער דייטשער אקופאציע פון זאראמב, האט מען זיך דערוווסט, אז פון די טשיזשעווער יידן האבן די דייטשן אוועקגעפירט בערך 300 אויף שקלאפן-ארבעט און די איבעריקע האט מען דערשאסן ביים דערפל מיאנוווק, נעבן דערפל סעמבער (Szulborze). וואס געפינט זיך אויפן וועג צווישן זאראמב און טשיזשעוו. לויט איין גבית-עדות זיינען אויך די מאלקינער און יענדזשעיעווער יידן דארט אומגעבראכט געווארן. אבער אין זאראמב האט מען וועגן דעם נישט געוווסט.

איצט וויסט מען שוין אויף זיכער, אז די זאראמבער פאליאקן האבן יא נעוווסט וועגן די שחיטות, אבער זיי האבן זיך אויסגעהיט נישט צו דערציילן וועגן דעם די יידן בכדי קיינער זאל נישט אנטלויפן וועו עס וועט קומען די ריי אויך אויף די זאראמבער יידן.

די פאליאקן האבן מיט א מאל דערזען א מענגלעכקייט צו רעאליזירן מיט דער הילף פון די דייטשן זייער אלטן חלום אויסצוראטן די זאראמבער יידן. זיי זיינען אבער געווען אומגע-דולדיק און נישט פארשטאנען פארוואס די דייטשן טוען עס נישט תיכף ומיד. די פאליאקן האבן אין די ערשטע וואכן פון דער דייטשער אקופאציע געשיקט א וועגדונג צו די דייטשן, אז מען זאל ארויסטרייבן די יידן פון זאראמב. צווישן די וואס האבן געהתמעט די בקשה איז געווען די גאנצע פוילישע „אינטעליגענץ" פון זאראמב: פיסאנסקי, דער לערער פאוועלטשאק, דער סעקרעטאר פון דער "גמינע" גערא'לטאווסקי א"אנד. די פאליאקן גערא'לטאווסקי, בעק און ד"ר גאוזע זיינען ארומגענאנגען צונויפנעמען חתימות אויף דער וועגדונג ארויסצוטרייבן די יידן. דאס אלץ איז אבער געמאכט געווארן בסוד פון די יידן.

VIII.

ס"ה 10 וואכן נאכן פארנעמען דאס שטעטל איז די זאראמבער קהילה אומגעבראכט געווארן. פון די פארענענע גבית-עדותן זיינען באקאנט די וויטערדיקע פרטים:

אין טשיזשעוו האט זיך געפונען די דייטשע קאמענדאטור פאר דער ארומיקער נעגנט. דער דייטשער קאמענדאנט פון טזשיזשעוו האט דעם 29סטן אויגוסט 1941 באפוילן דורכן זאראמבער יודענראט, אז ביזן 2טן סעפטעמבער 1941 אין דער פרי זאלן אלע זאראמבער יידן זיך איבערטראגן קיין טזשיזשעוו וו עם וועט געשאפן ווערן א געטא פאר די יידן פון אלע ארומיקע שטעטלעך.

יחיאל כום דערציילט אין א גבית-עדות, אז דורך זיינעם א באקאנטן פאליאק אין דער געשטאפא האט ער זיך דערוווסט וועגן די שחיטות אויף יידן אין די ארומיקע שטעטלעך. ער איז אוועק קיין זאראמב און דערציילט וועגן דעם די מיטגלידער פון זאראמבער יודענראט.

אבער זיי האבן עפעס נישט געגלויבט. אפילו אין טאג ווען די זאראמבער יידן זיך געראטפט צושטעלן קיין טזשיזשעוו, דערציילט יחיאל כוס, זיינען געווען טייל אפטימיסטישע שטימונגען. יידן זיינען אפילו געווען צופרידן פון דער ידיעה, אז די דייטשן גיין שאפן א געטא אין טזשיזשעוו ווו זיי וועלן האבן צו טאן מיט איין שונא בלויז, מיטן דייטש, און ניט מוזן ליידן פון די פוילישע שכנים. צוליב די צרות וואס זיי האבן געהאט כסדר אויסצושטיין פון די פאליאקן, האבן די זאראמבער יידן געטראכט, אז עס וועט שוין בעסער זיין צו לעבן ערגעץ אין א געטא ווו מען וועט כאטש האבן אויסצושטיין צרות בלויז פון דייטש. די זאראמבער יידן זיינען אין דעם פרט נישט געווען קיין אויסנאם. די קאוונער יידן האבן אויך אליין זיך געוואנדן צו די דייטשן וועגן שאפן א געטא. מינדל אלשאק דערציילט, אז די מיטגלידער פון זאראמבער יודענראט האבן יא געהערט וועגן די שחיטות, בעיקר וועגן אומקום פון די טזשיזשעווער יידן. דעריבער האבן זיי זיך דערשראקן פארן געדאנק צו גיין קיין טזשיזשעוו. די מיטגלידער פון יודענראט האבן אויף גיך צוזאמענגענומען געלט און צירונג וואס די זאראמבער יידן האבן נאך געהאט באוויזן אויסצובאהאלטן און דערמיט זיינען זיי אוועק צום דייטשן קאמיסאר אין טזשיזשעוו, אים נעגעבן דאס געלט און צירונג בכדי ער זאל מאכן א געטא פאר די זאראמבער יידן אין זאראמב גופא. דאס געלט און צירונג האט ער צוגענומען, די וועגדונג פון די זאראמבער יידן איז אבער אפגעווארפן געווארן.

לויט מינדל אלשאק האט די פוילישע „גמינע" נאך א וואך פארן 29סטן אויגוסט געווסט ווען דער גזירה אויף די זאראמבער יידן און, אז די דייטשן וועלן ניט שאפן קיין געטא אין טזשיזשעוו, נאר אומברענגען די יידן. די פאליאקן האבן אבער געהאלטן די גזירה בסוד בכדי זאראמבער יידן זאלן אמאל ניט פרווון זיך ראטעווען. ווי מיר וועלן וויטער זען האבן די פאליאקן זיך אקטיוו באטייליקט ביי דער שחיטה פון די זאראמבער יידן. פוילישע פורמאנעס האבן מיט א סך טעג פריער נאך באקומען א באפעל צו זיין גרייט אוועקצופירען די זאראמבער „זשידעס". אויך זיי האבן די זאך געהאלטן בסוד פון די יידן.

וואס די זאראמבער יידן האבן נאך דעמאלט נישט געווסט איז, אז ביי מאלקין האבן די דייטשן שוין געפאנט איינצוארדענען דעם טויטלאנער טרעבלינקע. אמאליקע צייטן, בעתן אויפשטאנד פון 1863, האבן פאליאקן געקעמפט אין די וועלדער קעגן רוסן. מען פלעגט דערציילן, אז וועגן די רוסן האבן געכאפט א פאליאק האבן זיי ביי אים אפגעהאקט אן אבר. די פארוווונדעטע פאליאקן האבן זיך דערשלעפט קיין זאראמב ווו די יידן האבן זיי געהיילט מיט זויער-מילך. נישט ווייט פון זאראמב, אויפן וועג קיין דאנילוווקע, איז פארגאנען א צווינטער פון אומגעקומענע פאליאקן אין יענע שלאכטן. אין דער דאזיקער נעגנט פון א פרעכטיק שיינער נאטור האבן די דייטשן אויסגעבויט נאז-קאמערן פאר יידן. דעריבער האבן זיי באשלאסן וואס גיכער צו ליקווידירן די ארומיקע יידישע ישובים, דערונטער אויך זאראמב.

שבת, דעם 29סטן אויגוסט, נאך דעם ווי עס איז ארוים דער באפעל וועגן צושטעלן זיך קיין טזשיזשעוו, האבן 30 זאראמבער יונגעלייט זיך פארזאמלט ביי ראזשאנסקין אין שטוב. מינדל אלשאק, די איניציקע וואס איז געבליבן לעבן פון די אלע 30, דערציילט אזוי וועגן דער פארזאמלונג: „מיר האבן געפילט, אז מיר האבן נאך צוויי טעג צו לעבן. איין זאך האבן מיר זיך צוגעזאגט, אז ווער עס וועט אדורכלעבן היטלערן זאל דערציילן די פריינד פון אויסלאנד וואס מ'האט נערעדט און געפילט". זי גיט איבער, אז צווישן די וואס האבן אנגיטירט קעגן צושטעלן זיך קיין טזשיזשעוו זיינען געווען שמואל-ליב רוסקעלענקער און כינקע אלשאק.

XI

דעם 2טן סעפטעמבער 1941 באגינען האט די דייטשע און פוילישע פאליציי אוועקגעפירט די יידן פון זאראמב ביז סעמבער. דאס דערפל ליגט אין מיטן וועג פון זאראמב קיין טזשיזשעוו. דארט האבן שוין געווארט די געשטאפע-לייט. די פורן מיטן ביסל האב און גוטס וואס די יידן האבן מיטגענומען מיט זיך האבן די פאליאקן אוועקגעפירט קיין טזשיזשעוו און די יידן האט מען אריינגעפירט אין דער סעמבער פאלקסשול.

די ערשטע פאר פורן מיט יידן האט מען אפריער געלאזט דורכפארן סעמבער וויטער אויפן וועג קיין טזשיזשעוו בכדי נישט ארויסצורופן קיין חשד ביי די יידן וואס זיינען נאך געווען אויפן וועג קיין סעמבער. שפעטער האט מען די פאר פורן מיט יידן פון נעבן טזשיזשעוו צוריקגעשיקט קיין סעמבער.

משה ווײנטרויב דערציילט, אז טײל יידן זײנען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די פּאָליאַקן באַלד ביים פאַרלאָזן זאַראָמב. צווישן זיי איז געווען יעקב גזשיבאָוויטש וואָס איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די פּאָליאַקן נעבן אַלטן בית־עולם.

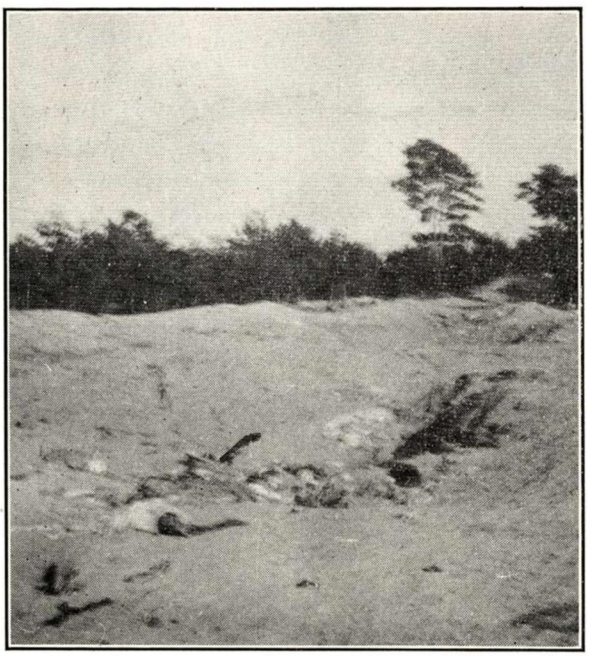
א פּאָר יידן איז געלונגען זיך אויסצובאַלטן אויפן בוידעם פון דער סעמבער פּאָלקסשול. צווישן זיי זײנען געווען בריינטשע קושערס זון און איצל קצבס פרוי. דער פּוילישער פּאָליציאַנט באַטענסקי האָט באַמערקט ווי קולעוויטש מיטן זון פּרוון ארויפקריכן אויפן בוידעם פון דער שול, האָט ער זיי אַראָפּגעוואָרפן און צעבראָכן זיי די פּיס. צווישן די פּאָליאַקן וואָס האָבן אַקטיוו אַנטײלגענומען אין דער שחיטה זײנען אויך געווען באַדטשאק און דזשאד. פּאָליאַקן זײנען געשטאַנען ארום און ארום און כסדר געשלאָגן די יידן. די יידן, וואָס האָבן געפּרווט אַנטלויפן, האָבן זיי דערשאָסן. צווישן די וואָס זײנען דערשאָסן געוואָרן דורך די פּאָליאַקן ביים פּרוון אַנטלויפן זײנען געווען חוה שעדלעצקי, רחל סמאלע און מאיר רייכמאַן מיט זײן פּרוי.

וועז אַלע יידן זײנען שוין געווען פּאַרזאַמלט אין און ארום דער סעמבער פּאָלקסשול האָט א דייטש געהאַלטן א רעדע. ער האָט דערקלערט, אז יידן האָבן געוואָלט אומברענגען דייטשלאַנד, מוזן די יידן איצט אומקומען. דערביי האָבן דייטשן מיט רעוואָלווערן אין די הענט געגוויט די יידן צו אָפּלאָדירן די רעדע און דעם אַנזאַג, אז מען גייט זיי אומברענגען.

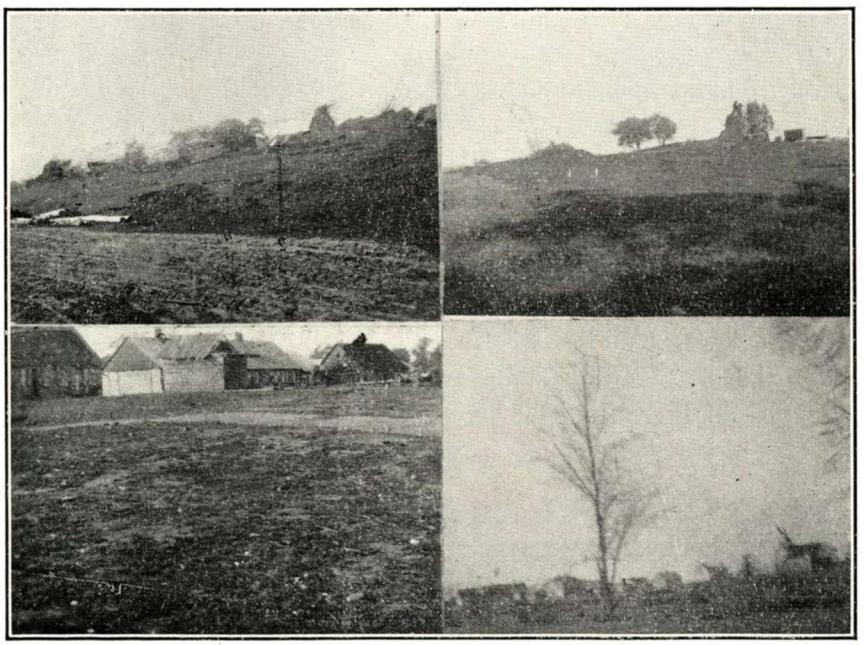
פון דער סעמבער שול האָט מען אַריינגעזעצט די זאַראָמבער יידן אין לאַסט־אויטאָס און מ׳האָט זיי אַוועקגעפירט קיין מיאַנוווּעק (Mianowek) , א קליין דערפל נעבן סעמבער. די רוסן האָבן דאָ געהאַט אַנגעהויבן בויען א שמאָלע באַן־ליניע וואָס איז אָבער נישט פאַרענדיקט געוואָרן. לויט איין גבית־עדות האָבן די רוסן דאָרט געבויט נישט קיין באַן־ליניע, נאָר שוץ־גרובנס קעגן טאַנקן. דאָרט האָבן די דייטשן אומגעבראַכט די יידן פון טזשיזשעוו און אַנדערע שטעטלעך און דאָרט האָבן זיי דעם 2טן סעפּטעמבער (י׳אלול) 1942 אומגעבראַכט אויך די זאַראָמבער יידן. משה קרישטאַלן איז געלונגען זיך צו באַהאַלטן הינטער די בוימלעך פונוואַנען ער האָט זיך צוגעזען צו דער שחיטה (א צייט שפּעטער איז ער אויך אומגעקומען). א צווייטער מיטן נאָמען מאיר רייכמאַן האָט זיך געוואָרפן אויף א דייטשן אָפּיציר און מיט די ציין זיך איינגעביסן אין זיין גאָרגל. סיני, דער שוחט, האָט געזאָגט מיט די יידן וידוי. דעם קאַשע־מאַכערס איידעם האָט אויסגעשריען „יידן! זאָל מען זיך וואַרפן אויף די באַנדיטן און אַנטלויפן". אָבער עס איז קיינעם נישט געלונגען אַנטלויפן. די זאַראָמבער קדושים זײנען אומגעבראַכט געוואָרן אין נרופּעם צו 70 מענטשן. איין גרופּע האָט באַגראָבן די אַנדערע. די לעצטע 70 קדושים זײנען באַגראָבן געוואָרן דורך פּאָליאַקן. מינדל אָלשאק דערציילט, אז אברהם כאַנאָוויטשן וואָס האָט אויסגעזוכט וויא גיבור האָבן די דייטשן געגוויט אַריינצוואַרפן לעבעדיקע יידן אין גרוב אַריין. משה ווײנטרויב דערציילט: „פּיל מענטשן זײנען פון שרעק אַריינגעפאַלן אין גרוב נאָך פּאַרן שאָס. קינדער ביז 12 יאָר זײנען נישט דערשאָסן געוואָרן, נאָר מ׳האָט זיי דערשטאָכן מיט באַיאָנעטן און אַריינגעוואָרפן אין גרוב. בעת דער שחיטה האָט די פּוילישע פּאָליציי געשלאָגן די יידן איבער די קעפּ מיט גראָבע שטעקנס". ער דערציילט ווייטער: „וועז דער גרוב איז פּאַרשאָטן געוואָרן האָט זיך די ערד געהויבן. דאָס בלוט פון אונדזערע יידן אין ארויס פון דער הויך אויף דער ערד". אפילו א פּוילישע פּרוי איז צוקוקנדיק זיך צו דער שחיטה אַראָפּ פון זײנען.

X.

נאָך דער שחיטה ביי סעמבער זײנען געבליבן לעבן בערך 200 זאַראָמבער יידן וואָס האָבן זיך נישט געהאָט צוגעשטעלט קיין סעמבער, אָדער זיי האָבן זיך נאָך פון פּריער געלעבט אין די ארומיקע געגנטן. לויט מינדל אָלשאק זײנען געבליבן לעבן: אָלשאָק גאַנצע משפּחה, דעם רבם משפּחה, נורעם משפּחה, יאַנקל וויסבאַרטס משפּחה, גראָפּעם משפּחה, לייבל גאָלדבערגס משפּחה, שייקע גרינשפּאַנס משפּחה, פּייגע סטודזשאַנקע און צוויי קינדער, חיים לאַשיצקי מיט א זון און אַן אייניקל, שיינע־ליבע בורשטין, ביילע בערגמאַן, מאָטל מיגדאָל, שלקע און וואַדיע אָלשאק, אסתר און חיה שאפּיט, חיה מיגדאָל, מאיר־יעלקע יאסקולקע, עזרא דאַנלטשיק, דאָבע קאַוואַלטשיק, אברהמל דמאָך, כאַצקל סטודזיאַנקע, שלמה טענטשע, שלמה און טאָלקע

דאָס אָרט ווּאו עס זיינען אומגעקומען די זאַראָמבער קדושים

אויבן רעכטס — די חורבות פון נייעם בית-עולם
אויבן לינקס — די חורבות פון ביידע בתי-מדרשים
אונטן — צוויי בילדער פון דער פאַרבאַרסקער גאַס

ביאלע, חייהטשע ראדזשיאנסקי, רויזע ווייד‌ענבאום, מרדכי-מענדל מיגדאל, חיים קליינער, רפאל יארמום, ליבל פאלובע.

די לעבן-געבליבענע האבן זיך ארומגעוואלגערט אין די וועלדער און פון נעטא צו נעטא, אין וואַרשע, קאסעווע, סטערדין, אבער ס'רוב אין טשעכענאווצער נעטא פון וואנען זיי זיינען דעם 2טן נאוועמבער 1942 פארשיקט געוואָרן צום טויט קיין טרעבלינקע. פון די זאראמבער אין טשעכענאווצער נעטא זיינען געבליבן לעבן בלויז מינדל אלשאק און איר שוועסטער, על פי נס איז זיי געלונגען ביינאכט זיך ארויסצוגנבענען פון דארט.

אין 1942 האבן די דייטשן איינגעארדנט אין די זעמבראווער קאשארן א שקלאפן-לאגער פאר די יידן אין ביאליסטאקער געגנט וואס זיינען נאך נישט אומגעבראכט געוואָרן. עס זאלן דארט האבן געווען בערך 16,000 שקלאפן-ארבעטער. דארט האבן זיך א צייט געפונען אויך א פאר זאראמבער (מלכה שיף מיט אירע צווייי קינדער). אין יאנואר 1943 איז דער לאגער ליקווידירט געוואָרן, די יידן זיינען פון די זעמבראווער קאשארן פארשיקט געוואָרן אין טויט-לאגער אוישוויץ.

לאהטשע לעווקאוויטש פון זיסטעם, אבער פאקטיש א זאראמבער, האט אין 1941 אנגע-פירט מיט א פארטיזאנער גרופע אין די ביאליסטאקער וועלדער. זי איז אומגעקומען אין שלאכט.

א גרויסער טייל פון די וואס זיינען געבליבן לעבן נאך דער שחיטה האבן די פאליאקן אליין דערמארדעט אדער זיי איבערגעגעבן צו די דייטשן, צווישן זיי זיינען געווען: שלמה און טאלבע טענטשע, מאטל מיגדאל, מרדכי-מענדל מיגדאל, חייהטשע רוזשאנסקי, חיה גאלד-בערג און איר זון, יאשקע גראפע, זיין פרוי און אנדערע.

דער וואגן אויף וועלכן עס זיינען געפארן שמואל-לייב, חיים שטעפער און אנדערע האט זיך צעבראכן אויפן וועג קיין סעמבער, אזוי ארום איז די גרופע ניצול געוואָרן. זיי האבן זיך דערוווסט וועגן דער שחיטה פון די זאראמבער יידן, זיינען זיי אנטלאפן קיין סטערדין, וווּ עס האבן זיך צונויפגענומען בערך 20 זאראמבער יידן. די גאנצע גרופע האט זיך אויסבאהאלטן אין די וועלדער, וווּ זיי האבן זיך דערנערט ס'רוב מיט קארע. זיי זיינען דארט פארבליבן בערך א חודש צייט. סוף כל סוף האבן פאליאקן זיי נעמסרט און דעם 28סטן סעפטעמבער 1942 זיינען זיי אלע דערשאסן געוואָרן אין דארף צעבאנאוו, צווישן קאסאוו און סטאראדין. ביים שאסיי, צופוסנס פון בערגל. געפינט זיך דער ברודער-קבר פון דער גרופע זאראמבער יידן.

שייגע-ליבע בורשטין מיט איר מאן און קינד איז נעלונגען א צייט זיך אויסצובאהאלטן. זיי זיינען אבער נעמסרט געוואָרן דורך א פאליאק.

XI.

בעת זאראמב איז באפרייט געוואָרן האבן על פי נס נאך געלעבט 14 יידן אין דער געגנט: שייקע גרינשפאנס משפחה, צפורה נאלדבערג מיט א קינד. ציפע נאלדבערג, גראפעס א קינד, נתן קאוואלטשיקס א קינד (ראשקע ליבעס אייניקל). די באפרייטע פאליאקן האבן זיך אבער געמומען אומבאלעגען די פאר זאראמבער יידן וואס זיינען על פי נס געבליבן לעבן. אזוי זיינען שייקע גרינשפאן און שלמה טענטשע דערשאסן געוואָרן דורך די פאליאקן.

מינדל אלשאק דערציילט, אז נעבן זאראמב האט זיך דאך געפונען א גוטער פאליאק וואס האט געהאלפן איר און די דריי שוועסטער זיך אויסבאהאלטן. וועו די סאוועטישע ארמיי איז צוריק אריין קיין זאראמב האבן זיך די פאליאקן דערווסט, אז דער פאליאק האט אויסבאהאלטן יידן און זיי האבן אים דערפאר דערשאסן. דאבע קאוואלטשיק איז אויסבאהאלטן געוואָרן דורך דעם פאליאק אדאם קאטשארוווסקי. די זאראמבער פאליאקן האבן אים געוואלט דערפאר דערהרגענען, איז ער אנטלאפן קיין דייטשלאנד וווּ ער לעבט צוזאמען מיט יידישע פליטים. א טעלעגראמע פון דער ייטא, דעם 13טן יולי 1946 גיט איבער, אז נעבן זאראמב האבן פאליאקן אפגעשטעלט דעם צוג און דערמארדעט 6 יידישע פאסאזשירן.

גראפע, אן אסטראווער ייד, האט סוף 1945 באזוכט זאראמב, האט אים א פוילישער פאליציאנט געזאגט מיט א פרייליכער מינע: „עס זיינען נישטא מער קיין זשידעס אין זאראמב".

די צוויי ניצול־געוואָרענע קינדער פון זאראָמב

מרים גראפע מיט דער קריסטין
וואָס האָט אויסבאהאלטן דאָס קינד

חוה גאָלדבערג

בלויז צוויי יידישע קינדער פון זאראמב זיינען געבליבן לעבן: מרים גראפע, יאנקל גראפעס (וואסערמאכער) אן אייניקל, וואָס איז געווען אויסבאהאלטן ביי א קריסטן און א קינד פון צפורה און לייבל ווייסטרויב. נאָך לאנגע באמיונגען און מיט א סך מסירת־נפש איז געלונגען צו ברענגען יאנקל גראפעס אייניקל צוריק צום כלל ישראל. דער קריסטן האָט מען אָבער דערפאר געמוזט באצאָלן 60 טויזנט זלאָטעס. מ. מאנקוטע, וואָס האָט זיך פארנומען מיט ארויסראטעווען דאָס קינד, שרייבט אין א בריוו פון 8טן סעפטעמבער 1946, אז דאָס געלט וואָס מען האָט געגעבן דער פויערטע איז נישט געווען גענוג, מ'האָט פשוט געמוזט דאָס קינד אוועקכאפן. דערנאָך זיינען געקומען פאָליאקן און געוואָלט אוועקפירן דאָס קינד, די פויערטע האָבן זיי גוט צעשלאָגן, וויל זי האָט ניט געווסט צו זאָגן ווו דאָס קינד געפינט זיך.

צפורה און לייבל ווייסטרויב האָבן נאָך דער שחיטה איבער די זאראָמבער יידן זיך געהאָט אויסבאהאלטן אין א וואלד. וועו זיי האָבן שוין מער ניט געקענט איבערטראָגן דעם הונגער, האָבן זיי דאָס קינד אוועקגעלייגט נעבן א קריסטלעך הויז. נאָך סוף־מלחמה איז געלונגען דאָס קינד ארויסצוראטעווען און עס אפשיקן קיין ארץ־ישראל. דער פויער האָט אָבער נערופן די מוטער אין געריכט און מ'האָט אים געמוזט באצאָלן א גרעסערע סומע זלאָטעס. צפורה דער־ציילט אזוי די געשיכטע פון איר קינד אין א בריוו צו דעם זאראָמבער רעליף קאָמיטעט (22סטן אויגוסט 1946): „דאָס קינד, חוה גאָלדבערג, איז געבוירן נעוואָרן אין סטערדין דעם 20סטן אויגוסט, 1942, א קנאפּ יאר נאָך דער שחיטה איבער די זאראָמבער יידן. אויפן פערטן טאָג נאָכן געבורט פון קינד האָט זיך אננעהויבן דאָס אומברענגען די סטערדינער יידן. מיר איז דאָך געלונגען צו אנטלויפן צוזאמען מיט מיין מאן און פיצל קינד. מיר זיינען אוועק אין דער געגנט פון ווישאקע־מאזאוויעצקע ווו עס האָבן נאָך עקזיסטירט א פאָר קליינע נעטאָס. אָבער אויך דאָרט האָבן מיר לאנג נישט געקענט לעבן. דעם 2טן נאוועמבער 1942 איז דורכגעפירט

געווארן די אויסראטונג פון די יידן אין דער געגנט. אויך דאס מאל איז מיר געלונגען צו אנטלויפן צוזאמען מיט מיין מאן און קינד אין וואלד ארײן. דאס קינד איז שוין יעמאלט אלט געווען 9 וואכן. אין נאווענמבער איז אבער געווען שווער צו לעבן מיטן קינד אין וואלד וואס איז געווען באדעקט מיט א טיפן שניי. מיר האבן באשלאסן דאס קינד איבערצולאזן נעבן א פוילישער כאטע אין א דארף. אין א פינצטערער נאכט האבן מיר טאקע אזוי געטאן.

אזוי האט דאס קינד זיך אויסגעהאדעוועט ביי א פויער. מיין מאן איז אומגעקומען. וועג מיר זיינען באפרייט געווארן און כ'האב געפרווועט אפנעמען דאס קינד האט דער פויער נישט געוואלט געבן. נאך לאנגע באמיונגען איז מיר געלונגען דאס קינד ארויסצוקריגן. נאכן האלטן ביי זיך דאס קינד 7 חדשים האב איך עס אוועקגעשיקט קיין ארץ-ישראל. נאך היינט צו טאג מאכן די קריסטן באמיונגען צוריק צו באקומען דאס קינד. יענע וואך בין איך ארויסגערופן געווארן אין גערייט וועג דעם ענין. איצט מוז איך באצאלן פאר די דריי יאר וואס די פויערטע האט נעהאלטן דאס קינד".

אפילו די יידישע הילפיקטימער זיינען פארניכטעט געווארן. מינדל אלשאק דערציילט, אז נאך דער באפרייונג האט זי שוין נישט געזען קיין איין מצבה אויף ביידע יידישע בית-הקברות. די פאליאקן האבן זיי נעהאט צעשטערט נאך אין 1941.

אין די זאראמבער הייזער וואס זיינען נישט פארניכטעט געווארן, אין די הייזער וואס זיינען נעבויט געווארן מיט יידישע פראצע, וווי יידן האבן שווער געהארעוועט פארן שטיקל ברויט, און וווי יידישע מאמעס האבן איינגעוויגט זייערע קינדער — אין די הייזער האבן זיך באזעצט פאליאקן וואס האבן זיך ארויפגעארבעט אויף די חורבות פון יידישן לעבן.

אין הויז וווי ס'האבן אמאל געלעבט די רוסקעלענקערס האט דער פאליאק טאמאשעק פון דערפל קאנקאווע געעפנט א קראם. בשכינות האבן זיך ברייט באזעצט אין יידישע הייזער די פאליאקן שולבארסקי פון נינאלטעס, דאמבקאוויאנקא פון לעשנעס, וואנדא גאשליצקי און אינאטשיק פון זאראמב, ראמאן פיסאנסקי און גאלדעווסקי פון ברעווקעס. אין הויז פון קאשע-מאכער ווויינט דער פאליאק יאבלאנקא. אין לעצטן הויז אויף דער גאס, נעבן קלויסטער, ווויינט דער פאליאק גאשליצקי וואס האט צוזאמען מיט זיין יינגסטער טאכטער און דעם איידעם געעפנט א קראם. גאשליצקי איז אמאל געווען א שוסטער. וועג די דייטשן זיינען ארײן קיין זאראמב האט ער אוועקגעוואנדרפן שוסטערייי און האט אנגעפירט מיטן קאמיטעט וואס האט ליקווידירט די יידישע געשעפטן. שפעטער וועג די רוסן זיינען ארײן קיין זאראמב, איז ער א צייט געזעסן אין דער לאמזשער תפיסה, זיין משפחה איז געווען פארשיקט קיין רוסלאנד, אבער זיי זיינען צוריקגעקומען. איצט לעבן זיי אלע אין זאראמב אין א יידיש הויז. אין הויז פון לייבל גאלדבערג האט זיך באזעצט דער חזירניק יוזף ראכעמבא. בשכינות האבן זיך באזעצט די פאליאקן עקערט, קאטיניאק, טשעשעק אאז"ו אאז"וו.

די פאר זאראמבער יידן וואס זיינען ניצול געווארן פון טויט וואלנערן זיך ארום פון שטאט צו שטאט און פון לאנד צו לאנד. בלויז א פאר איז געלונגען זיך צו דערשלאגן קיין ארץ-ישראל און קיין אמעריקע.

עטלעכע זאראמבער האבן ריזיקירט מיטן לעבן און באזוכט דאס שטעטל און מיאנוועק וווּ עס זיינען אומגעקומען אונדזערע קדושים. פון זאראמב האבן זיי געמוזט תיכף אנטלויפן, די פאליאקן וואלטן זיי דערמארדעט. זיי דערציילן, אז דאס פעלד ביי מיאנוועק וווּ עס ליגן באגראבן די קדושים איז נישט ארומגעצוימט. אלע בעטן זיי, אז די זאראמבער און טושיזשעווער לאנדסלייט אין אמעריקע זאלן א טראכט טאן וועגן שיקן אהין א דעלענאציע וואס זאל אפקויפן דאס פעלד, און וואס גיכער איז בעסער. עס איז נישט זיכער אויב די פאליאקן וועלן אפילו אונדזערע קדושים דארט לאזן ליגן רויק.

ז. שייקאווסקי.

גרשון ליבערמאן

אומקום זאראמב

זאראמב- קאשטשעלני (ביאליסטאקער געגנט, נעבן מאלקין) איז גוט באקאנט דער פוילישער יידישער שארית-הפליטה. באזונדערס די, וואס האבן זיך גערעטעוועט אין סאוויעט-רוסלאנד און האבן דורכגעמאכט די דאמאלסטדיקע דייטשיש-סאוויעטישע גרענעץ אין דער אקופאציע פון פוילן אין 1939.

זאראמב איז געווען דאס ערשטע גרענעץ-שטעטל אויף דער סאוויעטישער זייט (אויף דער דייטשער זייט איז געווען מאלקין) און ביי אלע „בעזשענצעס" (פליטים' איז זאראמב געווען א שם-דבר, א טרוים-וואָרט — „ווי דערלעבט מען שוין צו זיין אין זאראמב" — איז געלעגן אויף די ליפן פון די הונדערטער טויזנטער, וואס האבן געוואנדערט איבער די פעלדער און וועלדער פון אקופירטן פוילן קיין סאוויעט-רוסלאנד.

זאראמב האט זיך פארגעשטעלט א שטיק לך-לך . . . יידישע וואנדערונג און א טייל פון דער יידישער מארטיראלאגיע.

דער יידישער היסטאריקער וואס וועט פארשן און פאררייבקן די יידישע יארן 40-39, די רעגיסטראציע אויף סאוויעטישע פעסער — אדער פארן צוריק . . . די נעשעענישן ארום צוריקפארן אין בריסק . . . אין דעם דאמאלסטדיקן טערמין „בעזשענצעס" פון ביאליסטאק, בריסק, קאווע, גראדנע, אוראל, מאגניטאגארסק, סיביר, וועט זיך כסדר אנטרעפן אויף דעם טיפיש יידישן שטעטל זאראמב, וועלכע איז געווען די שפרינגנברעט פאר די צענער טויזנטער „בעזשענצעס" אין זייער וואנדערן אהין — און צוריק.

זייענדיק אויף פארשיידענע גרענעץ-פונקטן ווי קעמפיעסט גימנירעס, נאנשארווע, דאניעלאוו און זאוויסטעס ארום זאראמב, נאכן דורכמאכן די ברוטאלע דייטשע רעוויזיע, האבן מיר פון דערווייטנס געזען די קליינע פייערלעך פון די זאראמבער נאפטלעמפלעך אין דער פינסטערער נאכט — וואס האט דערקוויקט דאס הארץ און ליכטיק געמאכט אויף דער נשמה.

עס האט נעשווינדלט דער קאפ פאר שמחה נאכן ערשטן צוואמענטרעף מיט די רויט-ארמייער און זאראמבער חברה, וואס האבן געטיילט אין קאסעד (א גרענעץ-דאסף פון סאוו. שטאב) ברויט מיט מילך (פאר קינדער בולקעס) און געגעבן די ערשטע מעדיצינישע הילף די פון די דייטשן צעמיימעסטע.

זאראמבער חברה מעשה בעלי־שמחות שטופן זיך מיט „חוצפה" צווישן אנגעשטאפטן עולם אויפן מארק, דערקענען אייגענע און באקאנטע צו זיך אהיים צו נעמען. באזונדערס האבן מזל געהאט וואַרשעווער (זאראמבער פלענן דארט אין די „סעזאנען" ארבעטן) — „פארשטייט יידן, אז באקאנטע האבן פיערוושענסטוואָ" — פארענטפערן זיך די זאראמבער „יחסנים" מיט מיטגעפיל פאר די וויבער וואס ציען זיי פאר די ארבל . . .

א הויכע, עלענאנטע וואַרשעווער פרוי שטופט זיך צווישן עולם און פרעגט יעדן (אויף פויליש) — „האט איר ניט געזען מיינע צוויי טעכטערלעך פון 17 און 15 יאר? אזעלכע שיינינקע, בלאנדיקעם מיט בלויע אויגן אין לילא קלידלעך, אזעלכע הויכינקע, דערוואקסענע בילד שיינע מיידלעך — איר האט ניט נעזען?" פארברעכט די אומגליקלעכע מוטער די הענט, — „אזעלכע ליכטיקע שמעקעדיקע בלומען צווי!". . . „אונדזער קאמפאניע — זיפצט די מוטער — איז צעקלאפט געוואָרן אין סאדאוונער וואלד, די דייטשע אויסוורפן האבן אונדז מקבל-פנים נעווען מיט א שיסעריי פלייענדיק אויף מאטאציקלען. מיר זיינען זיך צעלאפן ווי עס האט זיך נאר געלאזט — מיינע טעכטער זיינען שוין דארט מן הסתם פארבליבן . . . — פארענדיקט די מוטער, כליפענדיק מיט ביטערע טרערן — כ'וואָרט שוין אויף זיי דריי טעג און דריי נעכט". . . קיינער פון עולם ענטפערט ניט קיין וואָרט . . .

די פארשטייער פון דער מאכט (רעוו. קאמ.) זאראמבער יאטן מיט סאוו. קאמאנדירן ניבן באפעלן: „שוואנגערע פרויען, מוטערס מיט קליינע קינדער, צעשלאגענע — אויף באשטימטע ערטער.

דאם שטעטל וואכט. עס איז ליל-שמורים. קיינער שלאפט ניט. אלע זיינען איבערנענומען מיט דער פרייד פון די „בעזשענצעם". עס איז אפן טיר און פענסטער. זארעמבער ווייבער זיצן אויף די בריקלעך מיט דערוואקסענע קינדער אויף די שויסן, די הענט פארשטעקט אין די האלב פארשלאפענע נעקרייזלטע קינדער-קעפלעך: מען שמועסט איבערן יידישן בראך, איבער גאטס צארן, נאר מלחמות אויף זיערע קעפ — און מיר יידן זיינען אייביק אויף דער חתונה... מען טרייסט זיך צו ביסלעך. עס איז דאך עפעס פארן א גאט אין הימל, און מען שעלט היטלערן.

פון פרימארגן לאזט זיך דער עולם, לויט א „פריקאז" (באפעל) פון די יידישע מיליציאנערן מיט די רויטע בענדער אויף די ארעמס, באלאדן מיט פוילישע ביקס... אויף די אקסלען — קיין אישטשעניק! (זארמבער באן-סטאציע). פון דארט האט מען אפגעשיקט מיט עשאלאנען קיין ביאליסטאק, ברעסק, קאווגל, לעמבערג, פינסק און אנדערע שטעט פון מערב גענביט, ווו זיי זיינען אויפגענומען געווארן פון דער מאכט מיט גרויס פאראד און מוזיק. און פון דארט קיין טיף רוסלאנד...

די וועלדלער אויף דער זארמבער באן-סטאציע זיינען פול מיט יידן. זיי האבן זיך צעשפרייט מיט זייער „האב און גוטס", וואס נעכטיקן שוין דארט מערערע נעכט ווארטנדיק אויף דער „טשערע" (ריי). דער עולם האט זיך צו ביסלעך „איינגעארדנט". עס הערט זיך א טומל און געפילדער פון קינדער וואס ברעכן די צווייגלעך און טראגן די מאמעס צו קאכן. ווייבער שוויצן מיט די טעפלעך אויף די פראוויזארישע קיכלעך, צווישן די בוימער טראגט זיך אן אנגענעמער פייער און רויך, אויסגעמישט מיטן געשמאק פון פארשיידענע געווירצן און געקאכטן.

טיף אין וואלד שפאצירן פארלעך. פלאנעווען פונדאסניי וועגן א נייעם תכלית...

די לאקאמאטיוון פארסאפעטע לויפן הין און צוריק טאג און נאכט, באצירט מיט א גרויסן פינף-עקיקן שטערן, איבער אים סטאלינס פארטרעט מיט צוויי גרויסע רויטע שטרום-פענער אין די זייטן, וואס בארייט דער סאוויעטישער: ברוכים הבאים!

די וואגענען זיינען באפוצט מיט רויטע פענדלעך און גרינס, אונטער די פענסטער ארויס-געהאנגען לאזונגען וואס באנריסן דער סאוויעטישער מאכט און איר גאסטפריינדלעכקייט. און אויך ווי די סאוויעטישע מאכט באנריסט די „בעזשענצעם" צו זייער גליק פון קומען אין סאוויעטישן לאנד.

דער עולם שטופט זיך אין די וואגענעם, די ווייבער שרייען: מיר זיצן שוין דא צו דריי און פיר וואכן"! (פארגעסן דעם אויסברוך פון קריג...) ווי לאנג איז דער שיעור צו וואכן? ! זיי פילן זיך, זעט אוים, גאר נאענט און היימיש מיט די סאוויעטישע אפיצירן...

אזוי האבן הונדערטער טויזנטער יידן דורכגעמאכט פרשה זארמב. אין ווייטן סיביר, מאגניגאטארסק, אוראל און אלע עקן פון גרויסן רוסלאנד האבן פוילישע יידן דערמאנט זארמב מיט א ברכה אויף די ליפן.

ווען אין נאוועמבער-דעצעמבער 1939 האבן זיך אננעזאמלט טויזנטער יידן אויפן נייטראלן גרענעץ-פאס (דאן איז שוין געווען די סאוויעטישע גרענעץ געשלאסן) צעמיימעסטע און בארויבטע פון דער מלקינער נעסטאפע און כולינאנעם געוואלגערט זיך אונטערן פרייען הימל, הונגעריקע (עסן האט מען פאר קיין געלט ניט באקומען) אויסגעווייקטע פון שלאקסרענן, מיט פיצלעך קינדער. עס האבן גענומען בושעווען קראנקהייטן און שטערבלעכקייט. די זארמבער יוננט האט ניט נערוט. צוזאמען מיט רויטארמייער נעבראכט פון גרענעץ שווער-קראנקע אין שפיטאל, און טויטע... געבראכט צו קבר ישראל אין זארמב. די זארמבער יוננט האט געבראכט די אומגליקלעכע יידן אויפן „נייטראלן פאס" מאטעריעלע און מארלישע הילף. נעהאלפן איבערניין די „דראטן" (וואס איז געווען א ריזיקע פארן לעבן) באזונדערס פרויען מיט קליינע קינדער און געברענגט זיי קיין זארמב.

זארמבער חברה האבן זיי אויך אויסגעבארגט א רויטע פאן און סטאלינס פארטרעט, צו ארנאניזירן א „שטורם" אויפן נרענעץ... נאכן אפהאלטן אן אננעשטרענגטן מיטינג קענן

די דייטשע דעספאטן, און שבחים פאר דער סאוויעטישער מאכט, האבן זיי זיך אנגעשטעלט אין די רייען, פארוים קינדער און פרויען... מיטן געזאנג פון אינטערנאציאנאל, א רויטער פאן מיט סטאלינס בילד אין דער שפיץ און „נעשטורעמט" די סאוויעטישע גרענעץ-וואך...

די וואך האט זיך דעזאריענטירט און דערשראקן — „צען טויזנט מענטשן מארשירן!" האבן זיי אלארמירט אין שטאב. אויך דער שטאב ניט געוואלט נעמען אויף זיך די אחריות צו שיסן אין דער אומגליקלעכער יידישער מאסע. די רויט-ארמייער האבן געעפנט א שיסעריי (אין דער לופט), געשטופט דעם עולם צוריק מיט בייטענדע אויסגעשרייען: — דאוואיטשע נאזאד! סטרעלאיעם!" (גייט צוריק, מיר שיסן). די מאסע, ניט האבנדיק ווא צו פארלירן, האט געשטורעמט פארוים, איבערגעריסן אלע גרענעץ-פאסטנס.. און אנגעקומען אין די וועלדלעך אויף דער זאראמבער באן-סטאציע — איבערלאזנדיק הינטער זיך עטלעכע טויטע וואס זיינען געטראפן געוואָרן פון די פארבלאנדזשעטע קוילן.

אין דער אקציע האבן אנטייל גענומען פיל זאראמבער יוגנטלעכע (איך בתוכם) וועלכע זיינען געווען „סטראטעגיקער" אנצווויזן און פירן דורך די באקוועמע און נאנטע וועגן...

אין א צווייטן פאל, אין דעצעמבער, האט זיך ווייטער אנגעזאמלט א צען טויזנט יידן אויפן „נייטראלן-פאס". די נויט, די ליידן פון די „בעזשענצעס" איז ניט צום באשרייבן. קינדער, אלטע לייט זיינען מאסנווייז אויסגעשטארבן פון הונגער און קעלט. דעם יאמער געשריי האט מען גהערט אין זאראמב. יעדער פרווו פון „שטורמען" דעם גרענעץ איז געוואָרן אפגעשטויסן פון דער פארשטארקטער גרענעץ-וואך.

די דייטשן זיינען ארומגעפלויגן אויף מאטאציקלען און געמאכט אויפנאמעס פון דעם „יודנפאס" — ווי זיי האבן אים גערופן — און חוזקנדיק גערופן די יידן צוריק צו זיך... (דער פולק. שטשופאניענקא האט אויפמערקזאם געמאכט און אויפגעפארערט די דייטשן תיכף פארלאזן דעם נייטראלן פאס). זאראמב האט זיך געקאכט ווי א קעסל. מען איז געלאפן מעלדן, בעטן אין שטאב, קיין ביאליסטאק און וואיעדוודזטוו פון דער ארמיי און קאמוניסטישער פארטיי, או אויך נעקלאפט קיין מאסקווע, ביז עס איז אנגעקומען א טעלעגראמע פון מאסקווע פון סטאלינען — „פרעפושטשיטש!" (דורכלאזן!)

אויף 15 מינוט איז געעפנט געוואָרן די גרענעץ-טויער. מענטשן זיינען געלאפן און געטראטן אייגער אויפן צווייטן. אפיצירן האבן ניט געקענט באהערשן די לאגע. זאראמבער יאטן זיינען אריין אויפן „פאס" ארויסגערופן די קינדער פון די צונויפגעפרעסטע מענטשן-מאסע און זיי איבערגענעבן דורך די „דראטן" ווי אויך די פעק דורכגעוואָרפן. זאראמבער חברה האבן אלץ געטאן... אז עס זאל וואס ווינציקער יידן בלייבן אויפן טראגישן גרענעץ-פאס. אזוי האט זיך זאראמב איינגעקריצט מיט איר ברידערלעכער זארג ביי דער נאנצער פוילישער שארית-הפליטה.

אין 40טן יאר ווען „בעזשענצעס" האבן לייכטזיניק געגומען לויפן צוריק קיין פוילן... איז ווייטער זאראמב דער צענטער. קאנטאקטן מיט פוילן, ברויו, גרוסן, נייס און... „פראוואד-ניקעס" (גרענעץ-דורכפירער) אלץ דורך זאראמב. דער צענטראלער נערוון-פונקט פון פוילישן יידנטום פון ביידע זייטן בוג — איז געווען זאראמב.

א מערקווירדיקע טראגישע גלות-דערשיינונג. פון פוילן זיינען יידן נעלאפן מיט די נשמות אין דעם קיין סאוויעט-רוסלאנד, זאגנדיק: „א טרוקן שטיקל ברויט צו עסן, אבי ניט אנקוקן זייערע רצחישע צורות". און פון רוסלאנד קיין פוילן, פארענטפערנדיק זיך: „שטארבן אויפן „אייגענעם" מיסט-קאסטן, מיט דער אייגענער פאמיליע". עס איז געווען א תהו ובהו, א צעמישונג וואס האט אונדז טייער נעקאסט...

די נוטע זאראמבער הכנסות-אורחימדיקע יידן און די נוטמוטיקער זאראמבער בעלי-ביתעס האבן אלעמען אויפגענומען און נעהאלפן (אפילו ווען זיי האבן זיך נעשטעלט אין קאן...) ווי נביאות קלינגען די ווערטער פון די פשוטע זאראמבער יידן און יידענעס: „יידן געדענקט,

קיין פּוילן הייסט אליין זיך איבערגעבן דער חיה אין פּיסק אריין!" אנטלויפט, דערבאראמט אייך קינדערלעך, אנטלויפט פון די המנס!"

— „אי יידן, יידן! — שרייט הערשל פּיווקע, דער „קיסער" (א שטרייקער נאך פון 5טן יאר) — עס איז א שאד די מאיאנטיקעס, די שטוב, די זאכן, דאס געלט, אי דאס געלט! וויפל צרות האבן מיר דערפון... מען מוז איינמאל פאר אלע מאל מוט האבן אלץ צו ווארפן — אלץ און אנטלויפן! אנטלויפן פון דעם פארשאלטענעם גלות אנטיסעמיטיזם — ווערן מענטשן מיט מענטשן צוגלייך!"

ניט איין ייד האט זיך דערמאנט פארן אומקום אין די קאלך-אוויונעס, די גאלדענע ווערטער פון די זאראמבער יידן...

ביי דער סאוויעטישער מאכט זיך דאס נאנצע געזעלשאפטלעכע לעבן געענדערט. באקומען אן אנדער פנים. די נאנצע יוגנט איז געווארן אויסגעמישט אין איין קעסל... אין דעם אזוי גערופענעם „קלוב" מיט איין ליניע — און מיט אן דיסקוסיעס.

די „יידישע מלוכה-פירער" זיינען דאן געווען: חיים מאיר פיינצאק, לייזער לעווין, לייטשע פרידמאן, איליע פראוודע און רחל דישקע (פון פאליאקן ווישליצקי דער שוסטער).

דער דראנג צו פארדינען איז געווען אומגעהויער גרויס. אין זאראמב אלס גרענעץ-שטעטל איז דער הויפט מקור געווען האנדל...

קיין ארבעט פאר דער נאנצער אויסגעוואקסענער שטאט זאראמב איז נאך ניט געווען, כאטש עס איז דורך די סאוויעטן א סך ארבעט-פלאצווקעס אויפגעשטעלט געווארן; אויפן דעמבראוער שאסיי „מלעטשארניע", פארגרעסערט די מילן, שפיטאלן „סטאלאווע"; „באזע" און קאאפעראטיוון פון שלאסער, שוסטער, בעקער, סטאלאר און שניידער. די סאוויעטן האבן אויך אויסגעבויט פיל קולטור-אינסטיטוציעס: א נרויסן קלוב (פון דער אלטער אפּנעבערענטער שול), א קינא, א טאנצזאל, א לעזע-זאל, א סטאביליער דראמקרייז אויף טעאטער (אנגעפירט דורך יעקב נושיבאוויטש), א ספּארט-קלוב ווו עס פלענט אפט פארקומען מעטשן", אויך א פאלקס-נעריכט איז דארט נעווען, מיטן שוסטער „שוואדעק", חינקע אלשאק און סאפיעהא דער האלצהעקער אלס לאווניקעס.

די באד איז איבערגעבויט נעווארן אין א מאדערנער „לאושניע" (איבערלאזנדיק אן עלעגאנטן וואסערנרוב). עס איז מער קיין בעדער ניט נעווען — נאר א „זאוויעדושטשע באניע". אין שטעטל איז פארצוינן נעווארן עלעקטרישע-ליכט, ס'האט זיך אויסגעפארמירט א שיכט יידישע מלוכה-אנגעשטעלטע. דער עולם האט זיך צוגעווויגט צוביסלעך ארבעטן שבת. אין בית-המדרש און די שטיבלעך האט מען נעדאוונט נארמאל, קיין יונגווארג איז דארט ניט באמערקט נעווארן.

זאראמב האבנדיק די ערשטע ידיעות פון פוילן — וואַרשעווער „לאפאנקעס", נעלע לאטעס, נאלעווקי 13... נעטאס, לאגערן, רויבערייען און צעשיסונגען — האט געשפּייזט מיט נייעס די נאנצע שארית-הפליטה אויף די מערב-נעביטן, און פון דארט איבער נאנץ רוסלאנד.

ביז עס איז נעקומען דער מערדערישער פלוצעמדיקער דייטשישער איבערפאל אויף סאוויעט רוסלאנד, וועמענס ערשטער יידישער קרבן איז נעווען זאראמב! דעם 22טן יוני 1941, ארום 2 ביינאכט, דאס שטעטל האט נאר וואס נענומען צוריק איינדרימלען (נאכן טאנץ-אוונט אין קלוב), איז זאראמב באשאטן נעווארן מיט א רענן פון הארמאטן-קויל און מאשינען-געווען וואס האט דאס נאנצע שטעטל איינגעהילט אין פלאמען. ארום 3-4 אזייגער זיינען שוין די דייטשן אויף זייערע טאנקען נעווען אין זאראמב. דער נאטשאלניק-שטאב „פאלעטרוק" און פיל העכערע שטאב אפיצירן און סאוויעטישע באאמטע — ניט קענענדיק זיך שענקען פאר ניט שטעלן דעם נעהעריקן ווידערשטאנד (מ'האט פשוט ניט באוויזן) און ניט וועלנדיק אריינ־פאלן אין „פלען" — האבן נעשאסן דורך די פענסטער און פארבאהעלטענישן צו די אנקומנדיקע דייטשן, און מיט די לעצטע קויל זיך זעלבסט דערשאסן.

די רויט-ארמייער אין גרוים צעמישונג זיינען געלאפן אין טיפע גרענעץ-אקאפעם. די דייטשן פאר פחדנות פון ניט וועלן אויפנעמען מיט זיי קיין קאמף — האבן אריינגעלאזט אין די גריבער גאז און אלע אויסגעסמט. אנטלויפן פון זאראמב איז געווען אומעגלעך. באלד אין דער ערשטער נאכט אין דער ערשטער שעה זיינען אומגעקומען פון קויל און שרפות העכער 60 יידן.

באלד צומארגנס האבן זאראמבר יידן דערשפירט, אז די צוויי יאר מענטשלעך און פריי לעבן אונטער דער סאוויעטישער מאכט געהער שוין צו דער פארגאנגנהייט, פונקט ווי דאס גאנצע לעבן שיינט שוין צו זיין א פארגאנגנהייט...

די דייטשן האבן פאגראמירט און געראבעוועט ביי די אפגעברענטע יידן, וואס זיינען געווען צונויפגעפרעסט אין די פארבליבענע צוויי און א האלב געסלעך (פארבארסקע די זייט פון חיים שטעפער, יאסל פארבערס גאס (צום בריק) און משהלע שליסארעס גאס) געפאדערט קאנטריבוציע, גאלד, געלט, ווערטפולע זאכן, אפילו יונגע שיינע יידישע מיידלעך האבן געפאדערט די „העכערע ראסן-טעארעטיקער". א באנדע צעושעטע דייטשן זיינען אריין אין דער ווינונג פון יאספע דזיזע, און פארגוואלטיקט די בילד שיינע מ. ב. טאכטער (אן אסטראווער).

די דייטשן האבן געטריבן די יידן אויף פארשיידענע אומנויטיקע ארבעטן אבי צו פיניקן און שלאגן, ארויסציען די פארסמטע סאוויעטישע קערפערס (נאך דריי וואכן פוילן) האבן די דייטשן געצוונגען די יידן מיט די הוילע הענט. אזוי האט זיך געצויגן העכער 2 מאנאטן צער און ליידן, יעדן טאג נייע פיין און גזירות פאר דעם ביסל אויסגעמוטשעטן זאראמבער יידן.

עס איז אנגעקומען דער טראגישער 2טן דעצעמבער 1941! די דייטשן האבן געמאכט וויסן: אז מיט א פארשטענדיקונג מיט דער טשישזשעווער וועלט „געוווינטשן": אז אלע זאראמבער יידן (צוליב מאנגל אין דירות) זאלן זיך איבערטראגן קיין טשישזשעווע אין איין נעטא אריין. עס וועט געגרינדעט ווערן א געמיינזאמער יידנראט, וואס אלע יידן וועלן קענען לעבן רויק און זאגאר גליקלעך. כאטש קיין טערמין איז ניט געגעבן געווארן האבן יידן פארשטאנן, אז פרשה זאראמב איז פארענדיקט... יידן האבן געאיילט קיין טשישזשעווע צו זיין פון די ערשטע, צו קענען פארכאפן „דירות".

— שא שטיל, — עפעס א טויטע שטילקייט האט באהערשט די זאראמבער יידן. עפעס א שלעכטער פארגעפיל און צווייפל אין דער דייטשער „זארג" און „העפלעכקייט", זיי יאגן נאר נישט מיט קיין הינט און באיאנעטן ווי אין אנדערע שטעט?...

יידן גייען „פרייוויליק" פארלאזנדיק דאס געבורט-שטעל מיט אזויפיל דערינערונגען פאר זיך און פאר אלע פוילישע „בעזשענצעס". וואר מיט פורמאנקעס, וואר צופוס, באלאדן מיט גרויסע פעק און זעק אויף די פלייצעס. די טויטע-שטילקייט ווערט בלויז איבערגעריסן פון גאר קליינע קינדער, וואס שטעקן ארוים די צעשראקענע קעפלעך פון צווישן די געשווינד אנגעשטאפטע בעבעכעס-זעק, אויף די טאטע מאמע צו דער ערד געבויגענע פלייצעס. דאקענן די קינדער וואס האבן זיך שוין נאכגעשלעפט ביי די פאלעס און קליידער, האבן נעפילט אז עס וועט שוין ניט העלפן קיין שרייען און ווייגען...

— ווידער לך לך — א שטילער — א טרויעריקער... יידן וואנדערן ווייטער... איינגע-שפאנט אין די אדערן פון האלדז און מוסקולן פון די הענט, מיט געבראכענע רוקנס שלעפן זיי די צוגעקניפטע צו זיך פעק, אזש מיט פסחדיקע כלים... קיינער טרייבט ניט... עס טרייבט זיך אליין.. א נייע היים — טשישזשעווע..

יידן שלעפן זיך, געבויגן אין דרייען פון דער שווערער מאסע. מען טרינקט די אייגענע שוויים. א קאלטער שטארקער מזרח-ווינט פאטשט איבערן פנים און שטופט אויף רעכטס און לינקס און צוריק.

עס איז נאך גוט — טראכטן אלטע יידן — דייטשן יאגן ניט... דייטשן טרייבן ניט... עס איז ניט אסטראוו, פולטוסק אדער ווישקעווען — מען איז בלויז באגלייט פון א ביסעלע שרעק...

אין סעמבער (א גרויס דאָרף צווישן זאראָמב און טשישעווע) ווערן די יידן ארומגערינגלט דורך די דייטשישע גזלנים מיט אויטאָמאַטן אין די לאָפעס, מיט חיהשע קולות טרייבן זיי די אויסגעמאַטערטע צעשראָקענע יידן, אלטע לייט, פרויען און קינדער אין דער שקאָלע אריין (צווינגנדיק זיי וואַרפן דאָס „האָב און גוטס"). די וואָס מאַכן דאָס ניט שנעל, ווערן אויפן אָרט דערשאָסן.

מלכה, חיים שטעפּערס ווייב, איז געלאָפן ראַטעווען איר טאָכטער, וועלכע איז נעפאָרן מיט א פּאָר וועגענער פריער. אָבער זי איז שוין געווען ארומגערינגלט מיט די איבעריקע זאראָמבער פון דייטשן. די דייטשן האָבן אין שיסן געמיינט אז זי איז א קריסטן און האָבן איר באפוילן זיך צוציען צוריק, אויב נישט וועט זי גיין מיט די יידן. זי האָט אָבער בעסער אויסגעקליבן אומצוקומען מיט איר טאָכטער און קינד צוזאמען.

אויף סאמבאָדן ווערן געבראכט דאָס ביסל געבליבענע נאָך דער „אקציע" —טוישיזשעווער יידן. האָבן דאָך עפעס צוגעזאגט די דייטשן, אז זיי וועלן ווויינען צוזאמען ... האלטן זיי ווארט. זיי האָבן אפילו אָפּגעפונען משה היטלמאכערס טאָכטער, וואָס איז אין קימפּעט נעווען באהאלטן — און געבראכט זי מיטן עופּעלע צושלעפּן, זיי זאָלן זיין צוזאמען מיטן טאטן.

אין שקאָלע האלט א גרייז־גרויער פּולקאָוניק אין בריל א רעדע מיטן באקאנטן נוסח: יידן זיינען די וועלט־קאַפּיטאַליסטן און קאָמוניסטן, וועלכע האָבן צוזאמען דערקלערט קריג דעם „שלום"־שטרעבנדיקן דייטשישן פאָלק, דערפאר מוזן יידן ליידן און באצאָלן ... „איר זייט זיך אליין שולדיק נעבעך — אנטשולדיקט זיך דער קאלטער כיטרער מערדער, מיט זיין דייטשי־שער העפליכקייט ... ביי יעדן זאַץ פון זיין רעדע צווינגט מען די יידן מיט רעוואָלווערן צו פאטשן בראווא(!)

סיני שוחט געזעגנט זיך מיטן עולם און טרייסט די יידן, אז עס וועט נאָך קומען דער טאָג פון באצאָלונג, און די יידישע מלוכה, וואָס וועט אויפשטיין אין ארץ ישראל וועט פאר דעם פאַרברעכן זיכער נעמען נקמה! (די דייטשן לאכן ווילד). סיני זאָגט מיטן המון ווידו. דער עולם בליפּעט די וידו — „אשמנו, בגדנו, גזלנו"... קינדער באנרייפן שוין וואָס דא קומט פאָר ... עלטערע קינדער בונטעווען זיך „זיי זיינען אשמנו בנדנו גזלנו"! — שרייען זיי צו זייערע טאטעס — נאָכן איבערזעצן זיי דעם טייטש — מיט פאַרדרוס.

אין גרויסן יאָמער פירן די דייטשן ארויס די יידן פּארטיעסווייז צו די צעגראָבענע אנטילופט־גריבער לעבן דער שקאָלע. טוען אויס די יידן האלב־נאקעט, באַרוועסערהייט, מענער מיט פרויען („ארבעט־פייאיקע" צום ערשטן). די דייטשן טיילן לאָפּאָטעס אין די הענט, און באפעלן צוריק פּארשיטן די גריבער. אזוי ווי די יידן האָבן אָנגעהויבן רודערן מיט די לאָפּאָטעס אין דער ערד — א האַגל פול קוילן איבער זייערע נעבוינענע קערפערס! ...

מאיר רייכמאן (פון קעמפּיעסט) וועמענס יונגע פרוי עטקע איז געווען אין דער פּארטיע, האָט זיך תיכף געוואָרפן אויף א דייטשן אָפּיציר וואָס האָט זיך געפונען ביי א קוילנוואַרפער און געצויגן פון א קאָניאק פלעשל אין דער פויזע — און אים מיט די ציין אים צעביסן דעם גאָרגל. שוין לינגדיק אויף דער ערד א צעשניטענער פון מעסער, האָבן זיך נאָך די אברים ביי אים נעוואָרפן — פון דראָנג צו נקמה! ...

סיני שוחט שרייט אוים: „מערדער וואָס איר זייט, בהמות שעכטן מיר שוין מער מענטשלעכער!" (ווייזנדיק זיי א נעבייליטע פויסט) און צו די יידן וועגדעט ער זיך: „געדענקט יידן, אז מיר זיינען אייניקלעך פון מכבי און בר כוכבא! און דו נאָט אין הימל, — אויפ־הויבנדיק די הענט אין דער הויך — האָסטו שוין יא באשלאָסן אומצוברענגען דיין פאָלק ישראל, שיקזשע דיין מלאך־המות, מיר וועלן אים מיט כבוד און פרייד אָפּגעבן אונדזערע נשמות פאר דיינעטוועגן! ביסט דאָך עפעס א טאטע א בעל־הרחמים!"

„רבונו־של־עולם, קענסטו דאָס אלץ אזוי צוקוקן און שוויינן, — ווייס איך ניט!" ווי א בוים פאלט דער הויכער מאסיווער קערפער פון זאראָמבער שוחט, באקומענדיק פון אן אנלויפנדיקן נעלן דייטשל א מתנה א נאנצע סעריע ... מיטגעבנדיק אים עטלעכע יידן נעבן זיך ...

די צווייטע פארטיע האבן די דייטשן איינגערעדט: אז זיי וועלן נאר פארשיטן די קברים, און זיי וועלן ווערן „לאוז" (פריי). אויך דא האט זיך איבערגעחזרט די זעלבע טראגישע שפיל!

דאס רעשט אלטווארג און קליינע קינדער (וואס האבן ניט געטוינט צו דער „ארבעט") האבן זיי פשוט לעבעדיקערהייד ביי די הענט און פים געווארפן אין די קברים!

קליינע עופעלעך האבן די רוצחישע דייטשע חיות געכאפט ביי די פעסלעך און איינם אן צווייטן אנגעקלאפט, און געווארפן אויף דעם מענטשן-בארג אין די גריבער!

דער אלטער פולקאוניק האט באפוילן (צוליב „הומאניטארע" טעמים)(!) מיט אויטאמאטן איבערשיטן די נאך האלב לעבעדיקע, זיי זאלן זיך ניט שלעפט פילן... מיט די טויטע צוזאמען.

ארויסגערופן די ארוימקע פאלאקן, זיי זאלן פארשיטן די דורך זיי אויסגעגראבענע גריבער, נאך פון דעם קריג פון 1939 (צוצאלנדיק זיי די ערגערע זאכן וואס איז געבליבן נאך די יידן). די גריבער האבן זיך געשאקלט און געהויבן ווי כוואליעס אויפן ים! פון א סך האלב-לעבעדיקע קערפערס, וואס האבן ניט געקענט שלום מאכן, פון אוועקגעבן דאס לעבן פאר א פרייז, ניט אזוי ווי די העלדן סיני און מאיר רייכמאן!

אזוי זיינען אומגעקומען שוידערלעך די קרוב 2 טויזנט זארמבער נשמות!

זארמבער זיינען אויך אומגעקומען אין פארשיידענע קרעמאטאריעס. אזעלכע וואס איז נעלונגען די זארמבער „אקציע" „אויסמיידן", ווי צ.ב. בראנטשע כשרם א זון און רויזע וויי-דענבוים „גראטעוועטע" פון סאמע סעמבער.

עטלעכע צענדליק פאמיליעס וואס זיינען אנטלאפן פון זארמב קיין סטערדין און קאסאווע זיינען א יאר שפעטער אומגעקומען מיט די דארטיקע יידן.

שמואל לייב ראסקאלענקער און מנוחה (מיין מוטער) זיינען אומגעקומען — נאך דער סטערדינער אקציע — אין כולעגדעריער וואלד (צווישן סטערדין-קאסאווע) צוזאמען מיט א 30 יידן דעם 20טען אקטאבער, 1942, און נאך פיל אנדערע צעווארפענע קברים: פון חיה מינדאל, מאטשע פו, מרדכי מענדל מינדאל, זעליק קאלעוויטש, חייטשע יאשאנסקע, טאבע טענטשע, יאשקע גראפע, ר. ל. גורע, לייבל „באנדעקס" פאמיליע, און לייבל ווייטרויב און אנדערע אין פארשיידענע נאענטע דערפער, נעבן נאענטע פויערים... אומגעקומען ביי פארשיידענע אומשטענדן.

איינצעלנע קברים: פון חיה מינדאל, מאטיע מינדאל, מרדכי מענדל מינדאל, זעליק קעלעוויטש, חייטשע ראדזשאנסקי, טויבע טענטשע, יאשקע גראפע, ר. ל. גורע, לייבל גאלדבערג מיט מיין משפחה, ביילע בערגמאן, י. דעריוך, לייבל ווייטרויב, און אנדערע אין פארשיידענע נאענטע דערפער. שיינע ליבע בורשטיין איבערגענעבן דורך אן אלטן קריסט צו די דייטשן. זיי האבן איר דערשאסן מיט איר קליין קינד און באערדיקט אין ראשעניצא.

(גראטעוועטע זיינען פארן געציילטע מיט עטלעכע קינדער, וועמען מענטשלעכע קריסטן האבן באוויליקט אויסבאהאלטן).

אזוי האבן אויסגעהויכט די הייליקע נשמות פון דעם יידישן שטעטל זארמב, דעם 2טן סעפטעמבער, 1941, וואס איז אזוי שטארק איינגעקריצט אין הארצן ביי די זארמבער לעבן-געבליבענע, ווי אויך ביי די צענדליקער טויזנטער פון דער שארית-הפליטה פון פוילן.

אייביקע רוה און ערע די זארמבער קדושים!
אייביקע שאנד און נקמה די דייטשע מערדער!
— ליבערמאן

פאריז, דעם 2טן סעפטעמבער, 1947 (צום 6טן יארטאג פון דער זארעמבער שחיטה)

יעקב גשיבאוויטש ע"ה

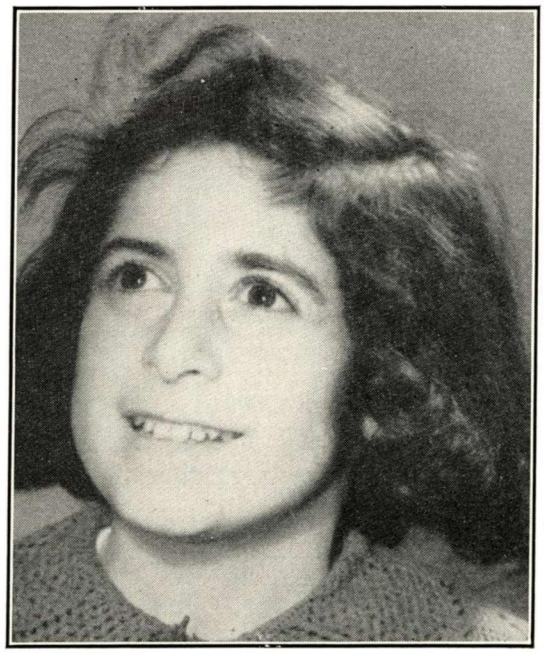
די איבערלעבענישן פון די זאראמבער אין פראנקרייך אונטער דער דייטשער אקופאציע

פון פנחס שלאפמיץ (פאריז)

די עמיגראציע פון זאראמבער קיין פאריז איז א גאנץ יונגע. עס איז שווער צו זאגן גענוי ווען דער ערשטער זאראמבער האט געשטעלט זיין פוס אויפן פאריזער באדן. די פאקטישע עמיגראציע האט זיך אנגעהויבן ערשט אין די 20קער יארן. די ערשטע שוואלב אין פאריז איז געווען זילקע פרידמאן, ער איז געקומען אין 1920. אין 1925 איז געקומען אברהמל מיגדאל. מיט דער צייט זיינען געקומען נאך זאראמבער און אין 1937 איז געגרינדעט געווארן די לאנדסמאנשאפט פון זאראמבער אין פאריז. אונדזער ציל איז געווען זיך צו דערנענטערן אין דעם גרויסן פאריז, ווו אייגער איז אפגעריסן פון אנדערן, ווו מען זעט זיך אזוי זעלטן. מיר האבן געוואלט פון צייט צו צייט זיך צונויפקומען אין אן אינטימען קרייז, אויסרעדן זיך, דערמאנען זיך פון אמאל און זוכן קאנקרעטע מיטלען ווי אזוי ארויסצוהעלפן זיך.

ערב דער מלחמה האבן אין פאריז געלעבט פון 25 ביז 30 משפחות פון זאראמב.. עס דארפן דא אבער ביי דער געלעגנהייט באזונדערס דערמאנט ווערן די ערשטע ארגאניזאטארן פון דער זאראמבער לאנדסמאנשאפט. זיי זיינען געווען: אברהמל מיגדאל, פנחס שלאפמיץ, מענדל באלענדער, שלום מיגדאל, מאטל ראזשאנסקי. פארזיצער פון דער לאנדסמאנשאפט איז געווען אייזענבערג, דינה איטשעלעם א ברודער.

אנהויב מלחמה האבן א סך פון די זאראמבער געדינט אין דער פראנצויזישער ארמיי,

מישעל א יתומה
טאכטער פון זלמן און דארא פרידמאן ע"ה
(חיים יאנקעלס זון און שנור)

טייל פון זיי פרייוויליק. מאיר רייכמאן, ישראל מיגדאל, שמואל מאנקוטע, מאטל רוזשאנסקי, זיינען אריינגעפאלן אין געפענגענשאפט צו די דייטשן.

ס'רוב זאראמבער פון פאריז זיינען דעפארטירט געוואָרן אין די טויט-לאגערן, וואו זיי זיינען אומגעקומען צוזאמען מיט מיליאנען יידן. מיר דערמאנען די נעמען פון די קדושים: פריידע רחל קאץ, יאנקעוו-משה'ס א טאכטער, צוזאמע מיט איר מאן און דריי קינדער; שלמה שטיינפאטער, דעם וואַרשעווער שוסטורם זון, צוזאמען מיט זיין פרוי; על פי נם איז געבליבן לעבן זיין יינגל, 13 יאָר אלט; אסתר מיגדאל'ס מאן הערשל, יואלקעם איידעם, עם איז געבליבן לעבן א קינד: פון זילקע פרידמאן, חיים-יאנקעלס זון, עם זיינען געבליבן לעבן זיין פרוי מיט א מיידעלע; זלמן פרידמאן מיט דער פרוי, עם איז געבליבן לעבן א מיידעלע; פון דינה טאמקעוויטש, חיים-יאנקעלס טאכטער; ברענער, דעם לאמען חיימ'ס איידעם; משה מיגדאל'ס פרו; אייזענבערג, א ברודער פון דינה־איטשע יואלקעם, צוזאמען מיט זיין פרוי און זיין מוטער פון 86 יאָר.

על פי נם זיינען צוריקגעקומען פון די לאגערן: אברהמל מיגדאל, משה מיגדאל, לייבל אייזען, איזאק טשערוואנאגורא, מענדל טשערוואנאגורא, און פנחס שלאפמיץ, וואָס איז נעווען קנאפע צוויי יאָר אין א לאגער. ער איז אבער פון דאָרט אנטלאפן און זיך אננעשלאסן אין די פאַרטיזאנער-גרופע; שלום מיגדאל, ער איז געווען צוויי מאל ארעסטירט און נאָר דורך א צופאל איז אים געלונגען צו בלייבן באם לעבן.

נאָך דער באפרייאונג האבן די פאָר זאראמבער פון שארית-הפליטה זיך ווידער פאר-זאמלט, אויסגעמאטערטע, צעבראכענע, רעשטלעך פון גאנצע משפחות. אבער דעם מוט האבן מיר נישט פארלוירן און מיר פירן ווייטער אונדזער ארבעט. אונדזער טעטיקייט באשטייט איצט אין דעם, וואָס מיר פאַרטיילן די הילף וואָס מיר באקומען פון אונדזערע אמעריקאנער לאנדסלייט פאר די יתומים, אלמנות, און די אלע רואינירטע, וואָס זיינען פארבליבן אן א דאך איבערן קאפ.

א גרום פון די זאַראַמבער אין פראַנקרייך
פון שלמה ראָזען

איך האָב היי-יאָר געהאט דאָס גליק צוויי מאל צו באזוכן פראנקרייך, און כ'האָב די מענלעכקייט איבערצוגעבן א פערזענלעכן גרום פון אונדזערע לאנדסלייט אין פאריז.

די זאַרעמבער אין פראנקרייך זיינען שטאלץ אויף די פיל ענטוזיאסטישע הילף אפרופן פון אונדזערע לאנדסלייט אין אמעריקע, און איטלעכער פון זיי האָט געהאט צו זאָגן גוטס וועגן אונדזער ארבעט פאר זאַרעמבער, וואו זיי זאָלן זיך ניט געפינען.

פון די שמועסן, וואָס איך האָב געהאט מיט די זאַרעמבער אין פראנקרייך, האָב איך זיך דערוואוסט, אז די פעקלעך וואָס מיר האבן געשיקט, האבן זיי ממש ביים לעבן דערהאלטן גלייך נאָך דער באפרייאונג פון נאצישער שקלאפערי און מארד-פיין.

וועו די זאַרעמבער זיינען צוריקגעקומען אין זייערע היימען, נאכדעם ווי זיי האבן געהאט דורכגעמאכט שבעה מדורי גיהנום, האבן זיי אין זייערע שטיבער נאָר ניט ענפונען, אחוץ די ליידיקע וועגט. אונדזער מאטעריעלע הילף איז פאר זיי דעמאלט געווען אי א פיזישע, אי א נייסטיקע שטארקונג.

גלייך נאָך פראנקרייכ'ס באפרייט ווערן, איז שווער געווען צו באקומען שפייז אפילו פאר געלט. די זאַרעמבער לאנדסלייט אין אמעריקע זיינען געשטאנען אויף דער וואך, און אונדזערע לאנדסלייט אין פראנקרייך זיינען פון זייערע ברידער און שוועסטער אין אמעריקע געוואָרנט געוואָרן מיט פעקלעך שפייז אין וועלכע זיי האבן זיך אזוי שטארק געניטיקט.

פיל פון אונדזערע זאַרעמבער אין פראנקרייך שטייען שוין איצט מאטעריעל אויף זייערע אייגענע פיס, און זיי העלפן אונדזערע זאַרעמבער, וואָס זיינען אין נויט. זאָלן געבענטשט ווערן אלע זאַרעמבער, וואָס פארנעמען זיך מיט הילף-ארבעט — אן ארבעט וואָס זיי טוען מיט דער גרעסטער איבערגעבנקייט.

לידער פון זעליג דאַרפמאַן

(דעם זכרון פון זאַראַמב)

1.

אַ קליין שטעטל
מיט נידריקע דעכער.
אַ טישל, אַ בעטל,
אין די ענגע לעכער.
דער אַרעמער שבת
אין אַטלעס קאַפאַטע.
די זון שפיגלט זיך
אין אַ טיפער בלאַטע.
בעטלער קומען אַן
פון אַלע עקן.
מיט שטריק אויף די לענדן,
און האַרבסטיקע שטעקנס.

2.

דער קאַוואַל אין קוזשנע —
קאַוואַלעס מיט בערד,
שמידן שוין פאַטקאַווע
פאַר ווינטערדיקע פערד.
די באַבע אין דערעלע
מיט אַ שיסל ליים,
פאַרקלעפט די שפאַרעס
פון דער נאַקעטער היים.
קינדערלאַך לויפן
אין חדר געשווינד,
די לאַנגע פאַה׳לאַך
האַלט אונטער דער ווינט.

3.

דער בלאַסער רבי
מיטן באַפעדערטן קאַפּל,
דערציילט די מעשה
שטאַפּל ביי שטאַפּל.
ווי גאַט האַט געצאַרנט
דעם מבול געבראַכט,
און נח האַט די תיבה
אין גאַרנס געמאַכט.
פאַר פויגל, פאַר שלאַנגען,
פאַר אַקסן און פערד —
פון אַלץ צו פאַר
וואַם אַטעמט אויף דער ערד.
דער רעגן האַט געגאַסן
פערציק טעג נאַכאַנאַנד,
ביז דער מבולדיקער ים
האַט פאַרטרונקען דאַם לאַנד.
זיי זיצן און הערן
מיט די טיפע אויגן,
די מעשה פון נח
און דעם רעגנבויגן.

4.

אַ שניי פאַלט, —
דער ווינטער איז געקומען.
אויף די פענצטער בליען
שנייאיקע בלומען.
טאַטע־מאַמע, קינדער,
אַלע אינאיינעם,
זיצן און עסן
באַם טישל דעם קליינעם.
מען עסט די זופ,
מיט ראַזעווען ברויט,
פון די ערדענע שיסלען
אַ פאַרע גייט.
אין שטוב איז טונקל
פון די באַמאַלענע שויבן,
מ׳וואַשט די הענט,
מ׳דאַנקט דעם וואַס איז אויבן.
פאַרן שטיקל ברויט,
פאַרן ביסל געקעכטס,
אַז קאַרטאָפל איז דאַ
איז נאַך ניט אזוי שלעכט.

5.

די זון שטייט אין פענצטער מיט וואַרעמע שטראַלן,
דער פראַסטיקער קראַנץ אויף די שויבן צעגייט.
קוקסט דורכן שויב אין דרויסן ארוים,
און זעסט ווי די וועלט איז אינגאַנצן פאַרשנייט.
די וויסקייט פון שניי אין זוניקער גלי,

דו קוקסט, דיין פנים אין שווייגן פארטראכט.
עמעץ עפנט די טיר, דרייסט אום דיין קאפ,
דער בריוווטרעגער האט א בריוו דיר געבראכט.
דער וויסער קאנווערט איז וויים ווי דער שניי,
שטרעקסט צו אים דיין ציטערדיקע האנט.
מיט פייכטע אויגן פארנעמסטו די גרוסן,
וואס קומען צו דיר פון א וויטן לאנד.

6.

באלד וועט דער קאלטער ווינטער שווענק,
קומען וועט דער ליבער פרילינג.
מיט ליכט אין די שויבן, מיט ווארעמע טעג.
א לינדער רעגן וועט קומען צוגיין,
און אנזאגן די ערד אז ס'איז שוין צייט
מיט פלאנצן און בלומען אויפצוגיין.
אלץ אויפן פעלד וועט אנהויבן בליען,
אויף בוימער דער צוויט, דער ראזאווער בעז,
דער באטשאן צו זיין נעסט וועט קומען צופליען.
און קינדער וועלן אים באגעגענען מיט פרייד:
באטשאנא, באטשאנא, שטיבעלע ברענט!
דער באטשאן וועט ענטפערן מיט פליגל צעשפרייט:
קינדערלאך ליבע, איך האב אייך דערקענט.

שבתים און ימים טובים אין זאראמב

פון זעליג רומיאנעק (ראמאן)

אויפן וועג צווישן זאראמב און טשיזשעווע, אין א מסן־קבר, ליגט די גאנצע הייליקע עדה פון אונזער היימשטאדט. אונזערע זכרונות וועגן די קדושים זיינען ווי יארצייט ליכט צו זייער אנדענק.

מיינע זכרונות פירן מיר צוריק צו מיינע קינדער יארן. ס'דערמאנט זיך מיר ראש השנה ביים דאוונען אין נערער שטיבעל. אלע מתפללים זיינען דורכגעדרונגען מיט דער ערנסטקייט פון דער צייט, ווייל איצט ווערט דאך פארשריבען מי יחיה ומי ימות. מיין טאטע איז איבער־געדאקט מיטן טלית ווייט איבערן קאפ, אז ער דעקט מיר אויך צו. אין האנט האלט ער א זייער דיקן שפת אמת סידור, א גאנצער אוצר מיט תפילות און פירושים. איך פיהל די הייסע טרערן זיינע וועלכע פאלן אויף מיינע קינדערשע הענטלאך און דעם סידור וועלכן איך האלט צוזאמען מיטן טאטן. ס'איז מיין טאטן ניט שווער נעווען מיר צו האלטן נעבן זיך ווייל אויך איך, מיט מיין קינדערשן מוח'ל, האב איבערגעלעבט די התעוררות. נאכן דאוונען אבער זיינען די זעלבע אידן גאר אנדערש נעווארן. מען האט נעגלויבט באמונה שלימה, אז גאט האט מקבל געווען אלע תפילות און מכפר געווען אויף די זינד. מיט זיכערקייט זיינען אידן געגאנגען צום טייך צו תשליך און האבן זיך אויסגעליידיגט פון די זינד. דעם נאנצן וועג צוריק פון טייך צום נערער שטיבעל האבן חסידים געטאנצט און געזונגען. די ניגונים

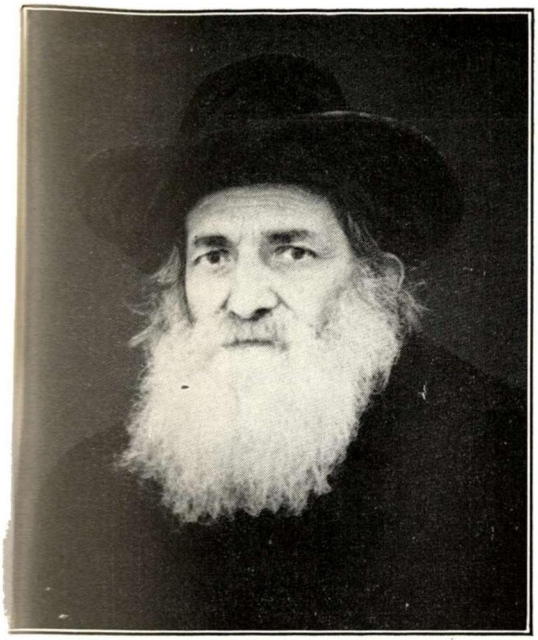

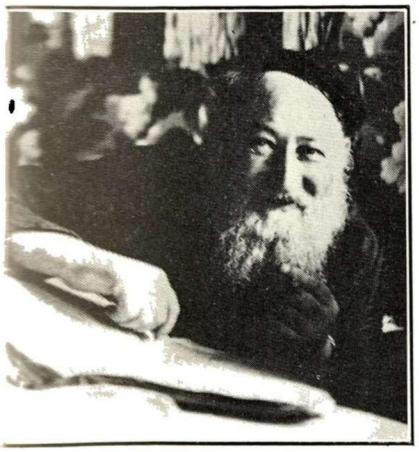

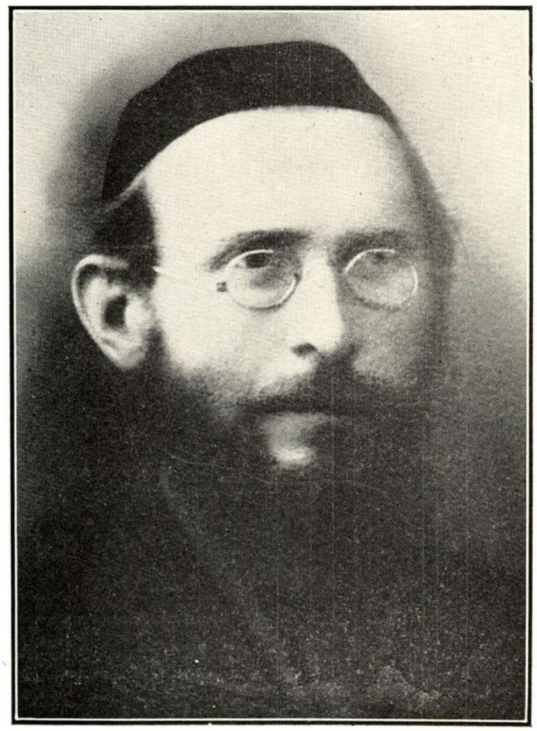
דער רב

זיידע
דערמלמד

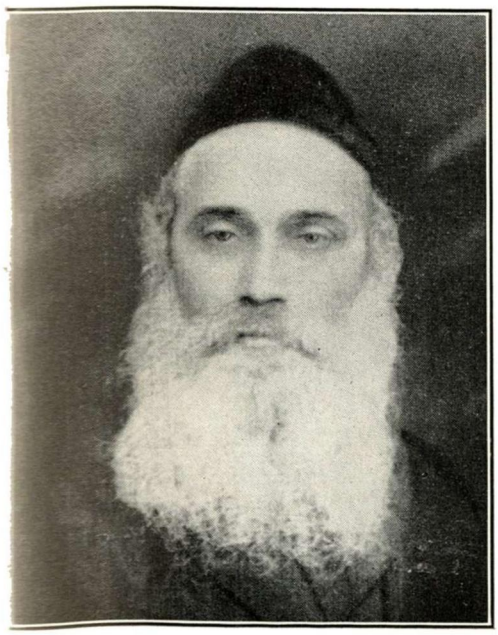

סיני דער שוחט

וואלף
מלמד

שמשון
מלמד

האבן אבגעהילכט איבערן גאנצן שטעדטל. די פאלעם פון די אטלעסענע און זיידענע קאפאטעס צושפרייט און די גארטלען ארום די לענדען האט מען געהאפקעט און געטאנצט אן אויפהער. מיר, די קליינוואָרג, פלעגן זיך אנהאלטן אין די גארטלען פון די עלטערע, מיטטאנצן און מיטזינגען. די אלטע האבן א סך מאל איבערגעשטיג זדי איינגערע. מאיר פייוועל, דער מלמד, און נתן סופר פלעגן זיין פון די ערשטע חסידישע בגלופענע טענצער און געוויזן א ביישפיל פאר די איינגערע חסידים.

אז ס׳איז געקומען שמחת תורה איז צו דער פייערליכקייט און יום-טוב׳דיגקייט גאר קיין גרענעץ ניט געווען. פון שמיני עצרת ביינאכט צו די הקפות ביז מוצאי יום טוב האט מען געהולעיעט אן אויפהער. מ׳פלעגט גיין אין די הייזער פון די מער פארמעגליכע חסידים, וואו מ׳האט אויסגעטרונקען גאנצע פעסלאך ביר און גאנשערס וויין, דערבי געטאנצט אז דאס הויז פלעגט זיך אזש שאקלען. אויף די באזוכען פון איין הויז און דער צווייטער, פלעגט מען מאכן ריקודלאך אין גאס, וואו גרוים און קליין פלעגן שטארק הנאה האבן פון די פייערליכקייטן. אין עקסטאז פון טאנצן און שפרינגען פלעגן אייניגע ארויף אויף די דעכער, זיך אנהאלטן אין די קוימענס און דארטן געכאפט א ריקוד׳ל. אליהו מאיר דער מלמד, וועמן די נאטור האט בעולה׳ט מיט א נארב פלעגט שמחת-תורה אויסוואקסן פון א קליין נעבעכדיג אידעלע ממש צו א ריז. זיין ברודער הענעך נתן יצחק׳ס איז גאר אן אויסנאם געווען. ער פלעגט פשוט באווייזן וואונדער. מיין קינדערשער מוח האט זיך גאר ניט געקאנט פארשטעלן א שמחת-תורה אן הענעך נתן יצחק׳ס. וועו ער איז אוועקגעפארן קיין אמעריקא האב איך געפרעגט זיין זון יעקב׳ן, צו זיין טאטע קומט צוריק אויף שמחת-תורה, וויל ווי קאן דאס זיין טאטע איבערלאזן זארמב אין אזא יום טוב ? אזוי האבן חסידים גע-יום־טוב׳ט און געהולעיעט ביז נאך שבת בראשית.

דער קעגנזאץ צו די פייערליכקייטן פלעגט זיך אפשפיגלען אין די ווינטערדיקע שבת פארנאכטן צום שלוש סעודות אין גערער שטיבל. אידן זיצן ארום די טישן און אויף בענק ארום די וועגט. ס׳איז פינסטער ארום, מיט דעם אויסנאם פון א יארצייט ליכט וואס ברענט ביים עמוד. מיט א מתיקות׳דיגער שטים הויבט איינער אן זינגען אתקנא סעודתה, בני היכלה, און נאך זמירות. דער עולם האלט אונטער. די טענער טראגן ניט אין זיך קיין יובעל, נאר פארקערט, זיינען פול מיט עצבות, אבער וואס א מתיקות ס׳ליגט אין זיי. אין דער טונקעל-קייט זעט מען בלויז שאטענס פון מענטשן, סילועטן. וועו מ׳זאל אבער קאנען זען זייערע פנים׳ער וואלט מען אויסגעפונגען אז דער אומעט וואס דריקט זיי נעמט זיך פון דעם וואס די מלכה שבת גייט באלד אוועק, און פון דער פוסטקייט וואס וועט זיך באלד פילן וועו די נשמה יתירה וועט פארלאזן. מ׳זוכט מיט אלע מיטלען אפצוהאלטן דעם שבת. מ׳איז מקיים דעם מאחרים לצאת, מ׳מוז זיך אבער דאך שיידן מיט דעם טייערן גאסט וואס קומט בלויז איין מאל א וואך. כאראקטעריסטיש איז, אז פאר אלע זמירות האבן זיך געפונען בעלנים, מ׳האט ניט געדארפט בעטן, אליין פלעגן אידן וואלונטירן צו זינגען. וועו ס׳איז אבער נעקומען צו זינגען שיר המעלות צום בענטשן, האט מען קיין בעלן ניט געפונען. נאך פיל מי האט זיך דאך איינגענעבן עמיצער זאל דעם זמר זינגען. נאכן בענטשן און מעריב דאוונען, וועו מ׳האט א ליכט אנגעצונדן, פלעגט מען זיך באגריסן מיט א "גוט וואך", און אידן האבן געקרעכט און געזיפצט "ווי שנעל דער שבת איז אוועק".

רייך און פול מיט אינהאלט איז געווען דאס לעבן אין זארמב. די זכרונות שעפן זיך גארניט אויס. מערסטע פון זיי זיינען פארבונדן מיט שבת אפשר דערפאר וויל קוקנדיק צוריק צו מיינע קינדער יארן, באטראכט איך מיין לעבן דארט אלס שבת אין פארגלייך מיט דער היינטיקער וואכעדיקייט.

א זומערדיקער שבת בייטאג. מיין מאמע לייגט אריין שבת הויבסט אין א פאטשיילקע און גיט דאס מיר צום טראגן; און איך גיי מיט מיין טאטן אין לעשנער וואלד אריין. הפנים

דער טאטע נויטיקט זיך אין דער פרישע לופט פאר זיינע שוואכע לונגען וועלכע ער שטרענגט אן דורך דער וואך לערנענדיג מיט זיינע תלמידים די גמרא, צו וועלכע זיי ווייזן ניט ארויס צופיל התמדה. קומענדיג אין וואלד, לייגט זיך דער טאטע אונטער א בוים און שלאפט גאנץ געשמאק איין. אים שטערן ניט די פליגן און דאס זשומען פון די בינען. איך לייג זיך אויך צו אבער שלאפן קען איך ניט. איך הער זיך צו צום שאקלען פון די בוימער. כ'קוק ארויף צום קלאר בלויען הימעל וואס זעט זיך דורך די בלעטער און צווייגן פון די בוימער. אלץ איז אזוי שטיל און שבת'דיג רוהיג.

נאך דעם ווי דער טאטע וועקט זיך אויף און מ'גייט צוריק אין שטעדטל, באגעגנט מען אויפן אישטשעניקער וועג גערער חסידים וועלכע גייען אויף שפאציר. די הענט פארלייגט אויף הינטן אדער איינגעשפאנט אין גארטל, איז מען פארטיפט אין א שמועס אין לערנען. מיין טאטע שליסט זיך אויך אן אין א גרופע שפאצירענדיקע אידן און באטייליגט זיך אין די שמועסן און ווייזט ארויס זיין חריפות און לומדות.

אין זאראמב האבן אמאל אפגעהילכט דברי תורה ניט בלויז אין די חדרים, בתי-מדרשים און חסידים־שטיבלאך, נאר אויך אויף די גאסן און וועגן אונטערן פרייען הימעל. עם הילכן שוין מער ניט דארט קיין דברי תורה אבער אין אונזערע אויערן הילכט נאך אפ דאס געוויין פון דער הייליקער עדה וואס איז געפירט געווארן צו איר מאסן-קבר צווישן זאראמב און טשיזשעווע!

זאראמבער מלמדים מיט פערציק יאר צוריק

פון וואלף, דוד משה חיימ'ס (בוענאס אירעס)

מיין ערשטער רבי איז געווען מאיר פייוול, אן אלטער, א דארער, אן איינגעבויגענער מיט א שפיציק וויים בערדל און לאנגע וויסע פיאות מיט א גרויסער יארמאלקע. דאס פנים — א טריקנס און בייז. א שפיציקע אדלער-נאז מיט א גארב אינמיטן. וועז איך האב צום ערשטן מאל דערזען דעם דאזיקן רבין מיינעם, בין איך נאך נישט אלט געווען קיין גאנצע פיר יאר. ער איז געווען אנגעטאן אין א לאנגן ציצה-כנפות מיט א קאנטשיק אין דער האנט. אין דעם דאזיקן טראכט איז ער שטענדיק ארומגעגאנגען און אט אזא שטייט ער אין מיין זכרון ביז היינמזיקן טאג. ער האט מיר געלערנט אלף-בית, מודה אני און קריאת-שמע לייענען. איך האב פאר אים געציטערט אימת-מות. איין מאל אין יאר איז דער דאזיקער רבי מיינער געווען פרייליך, דאס איז געווען שמחת תורה. דעם טאג האט מאיר פייוול געמאכט קאזשעלקעם אינ-מיטן גאס. אף דעם האט ער געהאט א חזקה און דאס האט געוואוסט גאנץ זאראמב.

דער צווייטער רבי מיינער, אברהם שלמה, איז געווען א מער געמיטלעכער טיפ. בא אים האב איך אנגעהייבן לערנען חומש און בין מער נערן געגאנגען צו אים אין חדר אריין. דערפאר האט דער דריטער רבי מיינער, דער וויין-מאכער, שוין נאר אנגעווארפן אויף מיר א שרעק. ער איז געווען א הויכער, דאררער יייד מיט א קליין שווארץ בערדל און מיט אזא קאלטער בייזער צורה — א פנים פון א קרא, אז עם האט מיר אפגענומען דאס לשון יעדעם מאל ווען איך האב זיך געפונען נאענט פון אים. ביי דעם דאזיקן רבין האב איך אנגעהייבן לערנען ביינאכט. עס איז געווען ווינטער און דאס אהיימגיין ווינטער ביינאכט פון וויין-מאכער ביז צו מיין זיידן משה-חיימס שטוב, ווו מיר האבן געווויינט, איז געווען די גרעסטע פיין יעמאלט. געווויינט האט דער וויין-מאכער נעבן גרויסן פלאץ ווו עס איז געשטאנען דער אלטער ברונעם. מען האט געדארפט דורכגיין די רויטע ציגלנע שול „מיט די מתים", דעם בית־המדרש, דעם אלטן בית עולם, דאס אלעקסאנדער שטיבל, און דאס אלץ איינגעהילט אין טיפן חושך — קיין גרעסערע אפקומעניש האט שוין נארנישט געקענט זיין.

פרייליכער איז מיר געווארן ביי מיין פערטן רבין, ביי אליהו-מאיר דעם גערבעלע. ביי אים האב איך געלערנט זומער און אנגעהייבן לערנען גמרא, נאר נישט דערענדיקט דעם זמן, ווייל מיין טאטע, דוד-משה חיימ'ס, דער גאלד-שפינער, איז געפארן זוכן גליקן קיין סטוטשין און מיר האבן זיך ארויסגעצויגן פון זאראמב.

א ל"ג בעומר פייערונג אין זאראמב

ס'איז געווען א פאר טעג פאר ל"ג בעומר אין יאר 1927. די נאציאנאל-געשטימטע יוגנט האט זיך געגרייט צו דער פייערונג. יעקב דוד פרידמאן גרייט צו די יוגנט צו מארשירן אין מיליטעריישער ארדנונג. דער השומר הצעיר, די ליגע פאר ארבעטנדיקן ארץ ישראל, די יידישע פאוושעכנע שולע און די פרייהייט יוגנט — אלע זיינען גרייט געווען פאר דער פייערונג .. נאר די דערלויבעניש איז נישט געקומען. מען האט דאן געשיקט אייזשע ראסקאלענקער אלס פארשטייער צום סטאראסטווא. ער איז אבער צוריקגעקומען מיט אן אבזאג. שמואל ליב ראסקאלענקער ע"ה לויפט דאן צו דער קהילה און נעמט מיט זיך די קהילה מיטגלידער — יצחק בערגמאן ז"ל און שייקע גרינשפאן ע"ה — און מיט א דראשקע פארן זיי אויפסניי צום סטאראסטווא. א דאנק דער עקשנות פון שמואל ליב ראסקאלענקער ע"ה, האט די קהילה געקראגן די דערלויבעניש פאר דער פאוושעכנער שולע מיטן אנטייל פון קרן קימת לישראל.

די יוגנט שטעלט זיך אוים אין מיליטערישער ארדנונג אונטער דער פירונג פון יעקב דוד פרידמאן ע"ה. די פאוושעכנע שולע פאראיניקט זיך און די רייען ווערן גרעסער. די לערער י. שטיינבערג, ב. רעקאנט און עטקע האבער פירן די שול קינדער. די פוילישע פאן מיט דער בלוי ווייסער פאן שטעלן זיך אין פארואוים די מארשירענדע רייען. מען זינגט תחזקנה און דער פרעכטיקער מארש הייבט זיך אן איבער די גאסן מיט מוזיק און געזאנג צום אישטשענניקער וואלד. דאס גאנצע שטעטל איז אין די גאסן. איך הער ווי יידן שרייען : „ס'איז א חילול השם ! וואו זייט איר, אין ארץ ישראל"?

א גרויסע קרן קימת פושקע געטראגן אויף 4 שטאנגען זעט זיך ארוים מער פון אלע פלאקאטן. אונדזער פאליציי קאמענדאנט גורסקי גייט מיטן מארש, ער קריצט אבער מיט די ציין פון כעס ווייל א יידישע פאן ווערט געטראגן איבער די גאסן.

צו דער פייערונג אין וואלד איז געקומען די גאנצע יוגנט — רויטע, לינקע פועלי־ציון, און אלע אנדערע גרופן.

די ל"ג בעומר פייערונג האט געדויערט ביזן אוונט. מיט געזאנג מארשירט דער צוג צוריק אין שטאט און ווערט אויפגעלייזט ביים לאקאל פון השומר הצעיר.

א שטרייק און א מיי־פייערונג אין זאראמב

פון מ. ריבאק, בוענאס איירעס

געווען איז עס קורץ נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה. אין א שבת נאכמיטאג האבן די זאראמבער שניידער-ארבעטער און לערן-יינגלעך זיך פארזאמלט באם בערגל און באשלאסן צו דערקלערן א שטרייק קעגן דעם פארבאט צו ארבעטן אן היטלען, און פאר קירצן דעם ארבעטס-טאג. דער שטרייק האט געהאט אן אפקלאנג אין וואלשע. מ'האט וועגן אים געשריבן אין די ארבעטער-צייטונגען. דער רב פון שטעטל האט גערופן א חרם און די פרומע יידן האבן אנגעהויבן רודפן די יוגנט, צוליב פרומקייט טאקע, און אנדערע בכדי צו פארטיידיקן איינגענע עקאנאמישע אינטערעסן. אבער ארום שטרייק האט זיך פאראיניקט די גאנצע יוגנט, וואס האט שוין געהאט א פראפעסיאנעלן פאריין אין וועלכן עס האבן מיטגעארבעט לערמאן, וואלשניטער, גראמאן, לאווא, א"אנד. סוף כל סוף האבן מיר נעזינט.

אין 1922 איז צום ערשטן מאל אין דער געשיכטע פון זאראמב, באשלאסן געווארן צו פייערן דעם 1-טן מיי. פארן ערשטן מיי איז פארגעקומען א געהיימע באראטונג פון די שניידער-ארבעטער, שוסטער-ארבעטער און פון אנדערע פאכן, צוזאמען מיט די ארבעטער פון דער פארוועג מיל.

א פארשטייער פון לאמזע האט געבריינגט פראקלאמאציעס צו קלעבן, און די רעווא-לוציאנערע יוגנט באשליסט, חוץ דעם אלגעמיינעם באשלוס אפצושטעלן די ארבעט, צו קלעפן

פראקלאמאציעס אין סטראטעגישע פונקטן, ווייל אויפן צווייטן טאג, וועלכער איז דער 1-טער מיי, קומט פאר א יאריד און עס פארזאמלען זיך פויערים צו פארקויפן זייערע פראדוקטן.

ערב דעם 1-טן מיי איז זאראמב נעווען איינגעוויקלט אין א טיפן שלאף, נאר די דריי פאליציי לייט זיינען נעבליבן אויף דער וואך צו היטן די אָרדנונג. זיינען זיי אריין אין שמואלקעס שענק, ווי זייער שטייגער איז געווען, עפעס טועם זיין און כאפן א דרימל. אין יענעם שעת הכושר האבן מיר זיך גענומען צו דער ארבעט קלעפן די פראקלאמאציעס. די ערשטע פראקלאמאציע האבן מיר אָננעקלעפט אויפן פענסטער פון פאליציי-צירקל. די אנדערע אויף די טעלעגראפישע סלופעס, אויף די עקן פון די גאסן, אויף די וועגט פון די קלויסטערס, קאנצעלאריע, א.א.וו. פונקט 12 אזיינער ביינאכט איז אפגעשטעלט געווארן דיפארוואוע מיל וואס פלעגט ארבעטן טאג און נאכט, און אין שטעטל פלעגט מען הערן א גאנצע נאכט דעם טיק-טאק. אונטערן אלטן בית-עולם איז געשטאנען די מיל, און דעם קלאנג פון דער מיל האט מען נעהערט אויף וויטע שטחים, איבערהויפט ביינאכט. און פלוצלינג — שא, שטיל!

די קלעפערס פון די פראקלאמאציעס זיינען אוועק שלאפן. מיר האבן פריער ערלויבט אז עס זאל נישט בלייבן קיין שפור צו די אויסקלעפערס, ווייל דאס וואלט פאר זיי געמיינט לאנגע טערמינען טורמע.

אויף מארגן — דאס גאנצע שטעטל קאכט. די 12 פאליציי-לייט מיט די ביקסן אויף די פלייצעס, א „רעוואלוציע" האט אויסגעבראכן אין שטעטל. די ארבעטנדיקע יוגנט שפאצירט אין גאס, אננעטאן אין יום־טוב'דיקע מלבושים. פאליציי שטעלט אפ און באזוכט, פרענט פארוואס מען ארבעט ניט. „עס איז דער ערשטער מיי, א באשלוס פון דער ארבעטער-צענטראלע", איז געווען דער ענטפער. מען באזוכט די פויערשע וועגענער, מ'קלאפט טעלע-גראמעס צו דער העכערער מאכט; די גאנצע שטאט לייענט די פראקלאמאציעס וואס זיינען נעקלעפט נעווארן מיט שוסטערשן קליי־און ס'איז שווער זיי אפצוריסן. פרומע יידן פילפולן זיך ווער עס האט נעקענט טאן דאס שטיקל ארבעט. מ'האט מורא, אז מען זאל אין דעם נישט באשולדינן אלע יידן. עס גייען ארום קלאנגן, אז פרעמדע זיינען געקומען און האבן דאס נעטאן. די פלאקאטן רופן צו קעמפן קעגן רעאקציע און פאר פרייהייט פון ווארט, פאר א פרידלעכן צוזאמענלעבן מיט אלע פעלקער, קעגן דער הערשאפט פון די פריצים.

ווען אלע וואלטן זיך צונעהערט צו אזעלכע רופן איבער דער גאנצער וועלט וואלטן מיר אפשר אויגעמידן דעם גרויסן אומגליק וואס איז פארארזאכט געווארן דורך באוואפנטע חיות אין מענטשן-געשטאלט.

ל. פעווקא

מיין שטעטל זאראמב

טויט איז זאראמב, א טייל פון אונדזערע גלידער זיינען געשטארבן א מארטירער טויט, פארפיניקטע: מיט נאך מיליאנען יידישע קינדער פון יעדן ווינקל אין איראפע, טויזנטער צוזאמענגעווארפן אין מאסן-גריבער, טייל קערפערס פארברענט, אן א קבר פאר די אומנעקומענע.

וואלט מאמע זאראמב נעהאט פאלאצן, פאבריקן, אויל-גריבער; וואלט מאמע זאראמב געווען א שטאט א גרויסע, א רייכע, וואלט די וועלט זיך אמאל דערמאנט אין איר. דיפלאמאטן וואלטן חשבון נעפאדערט ביי טישן רונדע; פאטען וואלטן זי באזונגען אין לידער; איר נאמען וואלט פאראייביקט געווארן אין ביכער דיקע, מענטשן וואלטן געלייענט און אמאל געלאזט פאלן א טרער אויף דער הייליקער עדה זאראמב.

אבער קיין אָרעם איז נעווען זאראמב. אנשטאט פאלאצן — הילצערנע שטיבער. אט איז שטאט, אט איז מארק, און אט שוין פעלדער נרינע. נעסלעך קליניקע אננעפילט מיט הכיוודיקע יידישע קינדער. יידן אָרעמע, אויסגעמאטערטע, פון נאט-פארנעסענע, האבן אָרעם נעלעבט און נעהאפט אויף א וויזע קיין אמעריקע, קיין ארץ-ישראל. היינט ליגט טויט דאס יידישע זאראמב.

און איר, זאראמבער נעבליבענע קינדער, צעשפרייטע איבער דער וועלט: לאזט אויף דעם בלאט פאלן די טרערן אייערע. דאס איז זאראמב'ס מצבה, ניטא פון איר קיין שפור. זאל דראנג צו נקמה אנפילן די הערצער אייערע, די הענט זאלן זיך אין פויסטן ביילן.

עזועלין ראזען

עראינערונגען פון דער ערשטער וועלט מלחמה

תשעה באב 1914 האָט אונדזער שטעטל זאראָמב אויסגעזען אַנדערש ווי אין די פריערדיקע תשעה באב'ן. אַלע קלייטן זענען געווען פאַרמאַכט, ווייבער, מענער און קינדער האָבן זיך גרופּירט אויף אַלע זאראָמבער גאַסן, מ'האָט געדעדט נישט פון חורבן בית המקדש, נאָר וועגן מאָביליזאַציע, מלחמה. מאַמעס האָבן מיט צעווייטיקטע הערצער און מיט טרערן אין די אויגן געקוקט אויף זייערע זין, טאַטעס מיט רויטע בילעטן זיינען אַרומגענאַנגען מיט געבוינענע קעפּ. פון יעדן הויז זיך געטראָגן א געוויין פון מאַמעס וואָס מ'נעמט ביי זיי אַוועק די זין צו דער מלחמה; פון ווייבער וואָס מ'נעמט ביי זיי אַוועק די מענער; פון קינדער, וואָס מ'נעמט ביי זיי אַוועק די טאַטעס. די זאראָמבער לבנה-נאַכט איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א טרויער נאַכט; די טרויער נעכט — אין אומעטיקע טעג. יעדן פרימאָרגן איז מען געשטאַנען אַלע אויף די שוועלן און געוואַרט אויפן פאָסט-טרעגער. פון צייט צו צייט האָט זיך א טרויעריקע בשורה זיך פאַרשפּרייט איבערן שטעטל. מענטשן האָבן זיך גרופּירט איבער א צייטונג, מ'האָט פרובירט אויסרעכענען ווי לאַנג דאָס אומגליק וועט דויערן. דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך געזומען גרייטן צום חורבן. ביי יעדן הויז זיינען געשטאַנען מענער און פרויען מיט רידליעם אין די הענט און געגראָבן גריבער צו באַהאַלטן דאָס ביסעל האָב און גוטס. די מער פאַרמעגלעכע האָבן געקויפט פערד און וועגענער, כדי אין צייט פון סכנה ארויסצו-ראַטעווען דאָס פאַרמעגן. אפילו מיין טאַטע, סני דער שוחט, האָט אויך געקויפט א פערד און וואָגן. מ'האָט זיך געגרייט צו דער שרפה.

וען ס'האָט זיך דערטראָגן די נייעס אז מאַלקין ברענט, איז געוואָרן א פאַניק אין שטעטל. דאָס אָפּטרעטנדיקע רוסישע מיליטער האָט זיך געצוינן ווי א שוואַרצע כמאַרע.

אַלע האָבן זיך באַהאַלטן אין די הייזער און געלאָזט די קראָמן אָפן, כדי נישט אויפצורייצן דאָס מיליטער: „זאָלן זיי נעמען וואָס זייער הארץ גלוסט" — זיי האָבן טאַקע אַלץ גענומען.

דאָס רוסישע מיליטער האָט קאָנפיסקירט יעדן וואָגן אין שטעטל. האָט מיין טאַטע ארונטערגענומען איין ראָד פון וואָגן און אים באַהאַלטן. וען די לעצטע דיוויזיע האָט זיך גענומען ציען פון מאַלקינער און אָסטראָווער וועג, האָט מען פון אַלע הייזער גענומען טראָגן פּעקלעך צו די פעלדער אונטערן שטאָט. מענער האָבן געטראָגן מעבל, פרויען בעטגעוואַנט און קליידער. פאַר קינדער האָט מען נעמאַכט קליינע פּעקלעך.

ס'האָט זיך פלוצים דערהערט א געוואַלד, אז ס'ברענט. פלאַמען האָבן זיך גענומען ציען צום הימל פון אַלע עקן שטאָט. מענטשן זענען נעלאָפן אַריין און אַרויס פון די ברענע-דיקע הייזער, וואר מיט א פּעקל, וואר מיט אַבייגעל, וואר מיט כלים. מען איז געלאָפן ביזן פעלד, א וואַרף געטאָן אַלץ אויף דער ערד, און ווידער געלאָפן צוריק צום הויז. א מאַמע האָט זיך אַרומגעזען אז א קינד פעלט איר אָן איז אַרומגעלאָפן איבערן פעלד מיט א יללה.

די גבירים פון שטעטל זענען פאַרפאָרן אויפן פעלד מיט פערד און וועגענער, אַרונטער-געוואַרפן אַלץ און געפאָרן צוריק צו די הייזער בריינגען דאָס איבעריקע.

מיין טאַטע האָט אויף שנעל אַרויפגעטאָהן דעם ראָד אויפן וואָגן, אַרויפגעלייגט דאָס ביסל פאַרמעגן, אַרויפגעזעצט די צוויי יינגסטע קינדער, געזומען די לייצעס אין די הענט און אויסגעשריען — וויא! אָבער וויא אַהער און וויא אַהין — דאָס פערד שפּריגט אין דער לופט און רירט זיך נישט פון אָרט. דער טאַטע און די מאַמע האָבן געזומען שטופן דעם וואָגן. מיין פעטער שאַיקע האָט געשלעפּט דאָס פערד. איך בין געשטאַנען און געטראַכט פונם לאַנגן שפּיגל אין הויז און זיך אַוועקגעדרייט. די מאַמע האָט זיך אַרומגעזען אז איך בין נישטאָ, האָט מען פאַרגעסן דעם פערד און וואָגן און מ'האָט זיך אַרויסגעלאָזט מיר זוכן. מיין זיידע לייבקע האָט אַרויסגעשטופּט מיך מיטן שפּיגל פון ברענעדיקן הויז. זאראָמב איז נעוועז אין פלאַמען.

וועז דער רויטער פלאם איז פארוואנדלט נעוואָרן אין שוואַרצן רויך, האבן מאמעס נענומען אויספאקן דאם בעטנעוואנט און נעמאכט נעלעגערם פאר די ווייניגע קינדיר.

ס'האט זיך דערהערט נאלאפען פון פערד און דייטשישע אויסגעשרייען. ס'האט זיך אנגע-פאנגען א שושקעריי, אז די דייטשן זיינען שוין דא אויפן אָרט פון די רוסן. וועז ס'האט אנגעפאנגען טאגן, האבן יידן זיך אנגעפאנגען ווייקלען אין טליתים. קינדער האבן זיך אויפ-געכאפט מיט געווייַן, ווייבער האבן נענומען עפענען די פעקלעך עסן און אויסגעטיילט די שפייז אויף דער פייכטער ערד.

דערנאך האט איטלעכער זיך ארויסגעלאזט אנקוקן זיין חורבה. קיינער איז נישט צוריק-געקומען ליידיק. וועז ס'האט געבראכט א פארשוואַרצטן מערזשיל, וועז א טאפ און וועז א פאר מעסער מיט אפגעברענטע הענטלעך. מיין זיידע לייבקע און מיין פעטער שאיקע זענען אויך נעגאנגען זען וואס ס'איז געוואָרן פון זייער פארמעגן. וועז זיי האבן אויפן וועג נעטראפען מיין טאנס פערד און וואגן, האט מיין פעטער אויסגעפונען, אז דאס ראד וואס מיין טאטע האט ארויפגעטאן אויפן וואגן האט זיך נישט געדרייט!

די זאראמבער ביבליאטעק

פון חיים דוד אפעל (בוענאס איירעס)

אין א זומערדיקן שבת נאכמיטאג אין 1917 האט זיך די זאראמבער יוגנט פארזאמלט אין לעשנער וואלד און באשלאסן צו גרינדן א ביבליאטעק.

שפעטער האבן מיר בא דער ביבליאטעק געשאפן א יוגנט-פאריין און מיר האבן איינגע-ארדנט א לייען-זאל און איינגעארדנט אין 1918 אן אפיציעלן חנוכת-הבית וואס איז געווען דער ערשטער קולטור יום-טוב פון דער זאראמבער יוגנט.

די יוגנט, די רענדער און די פארוואלטונג האבן אנגעפילט דעם זאל, אלץ איז נעווען צוגענרייט. יוסף גרינשפאן שטייט שוין אף דער טריבונע, גרייט צו דערקלערן דעם יום-טוב געעפנט, און דא דערהערט מען מיטאמאל א געשרייַ: „עס ברענט"! דער עולם האט זיך גלאזט לויפן צום טיר. מ'האט זיך אבער תיכף נעכאפט, אז עס ברענט ניט, נאר אז דאס האבן די זאראמבער שומרי־שבתניקעס געפרואווט שטערן דעם יום-טוב פון דער יוגנט.

די עלטערע יידן האבן אטאקירט דעם זאל און מיר זיינען איבערראשט געוואָרן פון זייער קעמפערישקייט. מיר האבן זיך באלד אריינטירט, זיך באפעסטיקט באם אריינגאנג פון זאל און אפגעשלאגן די אטאקע.

די ביבליאטעק איז פאר אונדז געווען א צווייטע היים און א גייסטיקע קוזנע, וואו עס האבן זיך אויסגעשמידט נייע אידייען. פארטייען זיינען געקומען צו אונדז מיט זייערע פראָ-גראמען און פלאטפארמעס. עס זיינען פארגעקומען גרויסע געשעענישן. נייע ווערטער, נייע באגריפן האבן געשוועבט אין דער לופטן פון אונדזער ביבליאטעק. ניט אלע האבן זיי געקאנט צעקייען, ניט אלע האבן זיי פארשטאנען, אבער אלע האבן געפילט, אז מען טאר ניט בלייבן גלייכגילטיק צו די פראבלעמען וואס שטייען אויפן סדר-היום און פאדערן א לייזונג. די ביבליאטעק האט אלעמען געלערנט, זי איז געווען אונדזער פאלקס-שול. דארט האבן מיר געלערנט דעם פאליטישן אלף-בית, וועלט־נעשיכטע, פאליטישע-עקאנאמיע און נאטור-נעשיכטע, הערצל'ס אלט-ניילאנד און דעם קאמוניסטישן מאניפעסט. בשעת בערל פרידמאן האט אין דער ביבליאטעק פארטייטשט פינסקער'ס אויטאָעמאַנציפאציע און נעווענט פארן ציוניזם האט אוראם לערמאן פארגעלייענט באראכווס די קלאסן אינטערעסן און די נאציאנאלע פרעגע און פראפאגאנדירט פארן פועלי-ציוניזם.

צו ענג איז נעווען אין דעם יוגנט-פאריין פאר אזויפיל אידעאלאניעם און פארטייען. עס זיינען פארגעקומען שפאלטונגען. יעדער פארטיי האט נעזוכט צו באהערשן די ביבליאטעק, און בשעת מעשה זיינען פארפאלן נעוואָרן א סך ביכער, די קולטור-ארבעט איז צעשפליטערט געוואָרן, יעדע פארטיי האט נעמאכט פאר זיך שבת, קיין נייע ביכער זיינען נישט צונעקומען און מ'האט פארלוירן דעם אינטערעסט צו לייענען.

אזוי האט אויסגעזען די לאנע בערך אין 1920.

די ערשטע יידישע טעאטער־פאראשטעלונג אין זאראמב

פון נתן לאווא

אויף א פארזאמלונג פון „צעירי-ציון" אין זאראמב, ווינטער-צייט פון 1918, איז באשלאסן געוואָרן צו געבן דער יוגנט א נאציאנאל-סאציאלע- און קולטורעלע דערציונג דורך רעפעראטן, און פון צייט צו צייט אראפצובריינגען ספעציעלע רעדנער פון וואַרשאווער צענטראל קאמיטעט. עס איז אויך באשלאסן געוואָרן צו שפילן יידיש טעאטער — צום ערשטן מאל אין זאראמב! פאר דעם צוועק איז געשאפן געוואָרן א דראמאטישע קאמיסיע. איר אויפגאבע איז געווען אויסקלייבן א פאסיקע פיעסע, צוזאמענצושטעלן א גרופע אמאטאָרן, צוגרייטן דעקאראציעס און גרים. נאך לאנגע דיסקוסיעס האט מען אויך באשלאסן, אז שפילן מוז מען אין פארטיי לאקאל, וואו עס האט זיך אויך געפונען דער ביבליאטעק, און אז מען זאל אויספירן די פיעסע „שרה שיינדעל דעם יעהופיצערס טאכטער" פון י. לאטיינער, וויל די פיעסע פאדערט נישט צופיל דעקאראציעס.

אנטייל נעמער זון דער פאראשטעלונג אין זאראמב

אנטיילנעמער אין דער פיעסע זיינען געווען: רב יוחנצע דער רב, נתן לאווא; שרה שיינדעל די רביצין, פריילין קאפלאן (דענטיסטן פון זאראמב, אליין נישט קיין זאראמבער); אברהמלע זייער זון — זעליג רומיאנצק; באבעלע א טאכטער — פערל סענאלאוויץ; דזשייק, יוחנצעס ברודער, אן אמעריקאנער — משה בערנמאן; סעם, זיין זון — בעריל פרידמאן; חנהלע נאכט וואנדלערין — גאלדע ראזענטאל; נימפעל חזן — ישראל וועלוול ראסקולענקער; שבתי שמש — שמואל ליב ראסקולענקער; דער סופלאר איז געווען דוד גרינשפאן. אלע נויטיקע דעקאראציעס און גרים האבן מיר געבריינגט פון אסטראווע. די גרעסטע שווערקייט איז געווען צו קריגן א שטריימעל פארן רב. ברלית בירה האט דער קאמיטעט נעפועלט ביי איינער א חברטע אונדז אויסצובארגען איר פאטערס שטריימל, פארשטייט זיך, אז אן זיין וויסן.

נאך פיבערהאפטע צוגרייטונגען איז צושטאנד נעקומען די ערשטע פארשטעלונג, און מיט זייער א גרויסן דערפאלג. די צימערן זיינען געווען איבערגעפאקט, הגם א בילעט האט נעקאסט עטלעכע מארק. דער גרעסטער דערפאלג אין דער פיעסע איז געווען שמואל ליב ראסקולענקער אין זיין ראלע אלס שבתי דער שמש. אבזוינענדיק: „שבתי, ביזט כ'לעבן נישט קיין גולם, גדול מגסטו זיין ביי דיר", איז ער ארויסגערופן נעוואָרן עטלעכע מאל דורך שטורעמדיקע אפלאדיסמענטן.

צוליב דעם גרויסן דערפאלג איז באלד באשלאסן געוואָרן די זעלביקע פיעסע אויפצופירן נאָך אמאל. ביים שפילן דאס צווייטע מאל איז אן אומגליק געשען. איינע פון די חסידישע וויבלעך וואס איז געקומען צו דער צווייטער אויפירונג האט דערקענט וועמענס שטריימל דער „רב" האט געטראגן. אזא „פארברעכן" איז פאר איר געווען שווער צו פארשווייגן. זי איז גלייך אוועק צום אייגנטימער פון שטריימל און אים געלאזט וויסן דעם גרויסן חילול-השם, זיין שטריימל אין וועלכן ער איז אזוי פיל מאל געזעסן ביים רבינס טיש. מיר האבן דאס שטריימל תיכף געמוזט אפגעבן. הגם מיר זיינען געבליבן אן א שטריימל, האבן מיר די פיעסע דאָך אויפגעפירט א דריטן מאל. אבער שוין נישט מיט דעם גרויסן דערפאלג וואס פריער, מעגלעך דערפאר וויל עס האט געפעלט א שטריימל.

די פארשטעלונגען זיינען פאר דער זאראמבער יוגנט געווען א קוואל פון באגייסטערונג און שעפערישקייט. גלייך נאָך דעם האט דער „בונד" אויפגעפירט מיט גרויס דערפאלג יעקב גאָרדנ'ס „דער ווילדער מענטש". א צייט שפעטער האבן די „צעירי-ציון" זיך געגרייט אויפצופירן גאָרדינ'ס „חאשע די יתומה". אין יענער צייט איז אבער די יוגנט גערופן געוואָרן צו מיליטער דינסט, אזוי אז עס איז וויטער אומגלעך געוואָרן אנצוגיין מיט אט דער ארבעט.

די יידישע פאלקסשול

פון ישראל שטיינבערג (לערער אין זאראמב)

א קליינע גרופע פון געזעלשאפטליכע טוער האט אונטערגענומען די וויכטיקע ארבעט פון שאפן א יידישע פאלקסשול אין זאראמב. די הויפט איניציאטארן און ארגאניזאטארן פון דעם ערשטן וועלטלעכן יידישן דערציאונגס-אנשטאלט אין זאראמב זיינען געווען: גראפע זאווול, לאווע נתן, גרינשפאן הדם, גרינשפאן יאספע, ראזענטאל גאלדע, רוסקאלענקער שמואל-ליב און אנדערע חברים פון צעירי-ציון. די יידישע פאלקס-שול איז געגרינדעט געוואָרן אין אנהויב אפריל 1919. די שול איז געווען א וועלטלעכע מיט יידיש אלס אונטעריכטס-שפראך און העברעיש אלס לימוד. אין דער שול האבן געארבעט צוויי לערער: שטיינבערג און משה בערגמאן. די צאל שילער איז אין אנהויב געווען בערך 80, איינגעטיילט אין 4 גרופעס. אין חודש דעצעמבער 1919 איז די שול פארוואנדלט געוואָרן אין א מלוכהשן לערן-אנשטאלט. נישט געקוקט אויף דעם וואס די אונטעריכטס-שפראך איז שפעטער (צוליב דער פאדרונג פון דער שול-מאכט) געווען פויליש, איז אבער דער כאראקטער געבליבן א נאציאנאלער לויטן אינהאלט און יידיש איז וויטער געלערנט געוואָרן. די צאל קינדער איז מיט דער צייט געוואקסן ביז 260. די שול האט זיך שטארק אנטוויקלט, זי האט געהאט זיבן קלאסן און צוויי לערערס. דער לאקאל פון פיר צימערן איז געווען א שיינער.

ביי דער שול איז געווען טעטיק אן עלטערן-קאמיטעט, וועלכער האט א סך מיטגעהאלפן צו דער אויסבויאונג פון דער שול, צו דער פארשטארקונג פון דערציאונגס-ארבעט און צום אנקניפן אן ענגן קאנטאקט מיט די טאטעס און מאמעס. די יידישע פאלקס-שול איז זאראמב איז אינגיכן געוואָרן שטארק פאפולער ביי דער גאנצער יידישער באפעלקערונג און האט ארומגענומען כמעט אלע יידישע קינדער און שול-טוער. מיט דער צייט האט זיך די שול קונה-שם געווען אויך ביי נישט-יידן. די מלוכהשע וויזיטאציעס און אינספעקציעס האבן פעסטגעשטעלט, אז די יידישע שילער לערנען זיך פליסיק, זיינען דיסציפלינירט, גוט ארגאניזירט און באזיצן די נויטיקע ידיעות און אין געוויסע לימודים שטייגן זיי איבער די קינדער פון דער פוילישער שול. דער זאראמבער שילער-קאלעקטיוו איז געווען אן הארמאנישער, סאלידארישער, דיסציפלינירטער און אקטיוער. ס'איז פשוט געווען א מחיה זיך צו פארנעמען מיט די זאראמבער תלמידים, וועלכע זיינען געווען צוגעבונדן צום לערער ווי קינדער צו א טאטן. די קינדער האבן נישט מורא געהאט, נאר טיף געשעצט זייער לערער און געפאלגט. און די גרעסטע שטראף פאר די שילער איז געווען, אויב דער לערער איז מיטן טאט פון דעם אדער יענעם תלמיד געווען אומצופרידן.

ס'זיינען געווען נאטירלעך, מער פייאיקע און ווייניקער באגאבטע שילער, אבער ס'איז כמעט נישט בנמצא געווען דער טיפ „גאסן-קינדער", וועלכער זאל דעזאָרגאניזירן די קינדער-געזעלשאפט. וואונדערבאר האט געארבעט דער שילער-קאמיטעט. כ'דערמאן זיך ווי אויס-געצייכנט ס'האט געארבעט די קינדער-פארוואלטונג פון פאלגנדיקן צוזאמענשטעל: ענדל ראזענבלום, פריידקע בורשטיין, יהושע פרידמאן, דינע לאשיצקא, יעקב שטשופאק, דבורה פרידמאן, און פיינע מיגדאל. דאס איז געווען אן אמתע קינדער-רעגירונג. די שילער אליין האבן אנגעפירט מיט דער קינדער־ביבליאטעק, אנגעפירט מיט די לערן־מכשירים; געזאָרגט פאר דער אָרדענונג און דיסציפלין, געהאלפן די שוואכערע שילער אין די לימודים, אָרגאניזירט פארשידענע קרייזן, צווישן זיי א דראמאטישן־קרייז, וועלכער האט זיך קונה שם געווען מיט זיינע פארשטעלונגען. כ'דערמאן זיך אן דער שיין אויפגעפירטער פארשטעלונג אין דער פוילישער שפראך Karpaccy Gorale ס'איז געווען א גרויסע געואגטקייט אויפצוטרעטן אויף דער שילער-סצענע מיט אזא ערנסטער פיעסע. אבער דער אויפטריט פון די שילער איז געווען אזא געלונגענער, אז ער האט באצויבערט פשוט אלע צושויער, סיי יידישע, סיי ניט-יידישע. דאס זיינען געווען גאלדענע קינדער, וועמענס נעמען ס'האבן זיך אויף אייביק אינגעקריצט אין הארצן און אין זכרון פון זייער לערער.

דורך רוצחישע פאשיסטישע הענט איז פארשניטן געוואָרן די מערהייט פון די זאראמבער תלמידים און מיט זיי די לעצטע לערער. ס'זיינען געבליבן בלויז יחידים-שילער און זייער ערשטער לערער ווי עדות פון אמאליקן פולסירענדיק יידישן קולטור־לעבן אין זאראמב. די נעמען פון די אט פארמוטשעטע, געשחטענע, פארברענטע זאראמבער יידישע קינדערלעך וועלן מיר אייביק געדיינקען און אויף צו להכעיס די שונאים ווייטער שפינען די גאלדענע פעדים פון ווסן, פון יידיש-נאציאנאלער קולטור — דעם סימבאל פון „עם ישראל חי".

דוד גרינשפאן, דער ביבליאטעקאר, און אַ גרופע יונגענטלעכע

אויבן לינקס: גרופּע פון השומר הצעיר אין זאראמב.
לינק פאויבן: פאר־וואלטונג פון לינת הצדק.
אינמיטן: צענטאם פאר־וואלטונג.
אונטן: קינדער באשפייזונג דורכן צענטאם.

ריווע די הייבאם

זכרונות פון זאראמב

פון מענדל קריסטאל

איך האב פארלאזט זאראמב מיט דרייסיק יאר צוריק. די פארלאפענע צייט האט ניט פארבלאסט די זכרונות וועגן מיין היימשטאט נאר, פארקערט: די צייט-דיסטאנץ האט די עראינערונגען געמאכט נאך קלארער און שארפער.

אין זאראמב האבן אונדז אונדזערע מאמעס איינגעשלעפערט מיטן ווינג-ליד „ראזשינקעס און מאנדלען" און „תורה איז די בעסטע סחורה"; דארט, אין זאראמב, פלעגן מיר מיט קינדערשער הנאה זיך שפילן ביי דער גרויסער שול. די שול איז געווען א שיינע געבוידע

פון רויטע ציגל. א דריי שטאקיקער מויער, מיט גרויסע בריטע טירן, מיט הויכע בריטע פענסטער; די שויבן — א וואונדערבארער געמיש פון פארשידענע קאלירן: גרין, געל, רויט, און בלוי, מיט אריינגעפאסטע מגן-דוד'ס, אויך פון שטיקעלעך גלאז. דאס האט צוגעגעבן דער שול אן אויסערגעווענליכע שיינקייט פון דרויסן. אינעוויניק איז געווען אן אוצר פון קונסט. אזוי פיל פאנטאזיע, אזוי פיל שיינקייט און אייגענארטינן געשמאק האב איך זעלטן געזען. דער ארון קודש איז געווען א מוסטער פון שניצעריי: דריי שטאק די הויך, ווי א לענגליכער דריי-עק; פאנטאסטישע חיות און פייגל איינגעפלאכטן אין צווייגן און וואונדער-ליכע בלומען — א חלום פון א יידישן קינסטלער-זשעני, וועלכער האט זיך פארוואלגערט אין אונדזער נעגנט פון פוילן. די עשרת-הדברות זענען געווען קינסטליך איינגעפאסט און פון דער קרוין האבן ארויסגעשיינט און געפינקעלט די שעמעריגדיקע שטיינער. און די צוויי גרויסע לייבן אנטקעגן, האבן פון ווייטן אריינגעקוקט אין יערענס הארץ און מען האט זיך געפילט געשטארקט. די גרויסע מעשענע הענג-לייכטער האבן אראפגעשיינט פון דער הויך. אינמיטן שול איז געשטאנען דער באלעמער, ארומגערינגלט מיט אייזערנע שטאכטעלעך, און מיט ארויפנאגעגן פון ביידע זייטן.

אין מערב-זייט איז געווען די ווייבערשע שול, פונוואנען די פרויען פלעגן זיך אריבער-בויגן, ווארפן נים צום באשיטן א חתן.

דאנערשטיק האט מען זיך שוין אנגעהויבן גרייטן צום שבת. פסח דער פישער פלעגט אזוי שיין אויסשרייען: „פיש! פיש! אויף שבת פיש"! ער פלעגט עס זאגן מיט א ניגון, כמעט אויסזינגען. יאסל באלענדאר מיט צונאמען „שוויענטאוויעצער", פלעגט אויך אויס-זינגען: „דאלעי דאלעי נא שוויענטא וויעציארי". ישעיה זעליק דער בעדער, האט שוין אין דאנערשטיק איינגעהיצט די באר און די מקוה. רייזע די טיקערן, די שמש'טע, האט אוועקגע-לעגט דעם גרויסן טייטל, מיט וועלכן זי האט די גאנצע וואך געלערנט די מיידלעך און זי האט זיך געמומען צו דערפילן איר פליכטן ארום די נשים. די בעדערס פלענן זיך זייער אפט טוישן. נאך ישעיה זעליגן איז געווען הערשל דער בעדער. נאך אים איז געווען זיין זון יאסל בענדעט, שפעטער אנדערע, אבער רייזע די שמשטע איז שטענדיק געבליבן אויף איר פלאץ. זי האט קיינער נישט געקאנט פארטרייבן.

און דער הילליקער שבת הויבט זיך אן. אלץ און אלע ווערן אנגעהויבט מיט שבת. מען האט אראפגעווארפן די וואכענדיקע בגדים, אויסגעשמירט די שטיוול מיט טראן, מען האט זיך אויסגעצוואגן, אפגעשוואשן און זיך אנגעטאן שבתדיק. אלץ קריגט א נייעם אויסזען, אפילו די נשמה אליין בייט זיך אויך. עס גייט אוועק די וואכעדיקייט און עס קומט אריין די נשמה יתירה. דער שבת זינגט אין אלע ביינער, און ער קלינגט אויף פריידיק מיטן ניגון פון „לכה דודי".

אבער ביז נאר אינטערעסאנט איז געווען ווי אזוי די זארמבער יידן האבן פארענדיקט דעם שבת און אויפגענומען די פולע וואך. אזוי נאר ווי מען האט אפגעדאווענט מנחה, האבן די מתנגדים געגעסן שלוש-סעודות אין דער היים, ביי זיך, און די חסידים האבן נעפראווענט שלוש-סעודות אין די שטיבלעך. מ'האט געטיילט כזיתן, געזונגען זמירות מיט גרויס התלהבות און מען האט פארענדיקט בענשן בצבור. ווען דער ערשטער שטערן האט זיך באוויזן אויפן הימל, האט מען זיך געשטעלט דאוונען מעריב און מען האט פארענדיקט מיט הבדלה.

א שבת-צו-נאכט ווען מען האט מחדש געווען די לבנה, זענען אלע יידן ארויס אויפן גאס. מתנגדים, נערער חסידים, אלעקסאנדערער, אמשינאווער, קאצקער — אלע צוזאמען ווי איין משפחה. מען האט געטראגן ליכט און ביי דער שיין פון דער לבנה, האט מען זי מחדש געווען. איטלעכער האט אויסגערופן „שלום עליכם" און דער אנדערער האט געענטפערט „עליכם שלום". דער ניגון פון שלום האט אפגעקלונגען אין גאנץ זארמב.

פאר אונדז יונגווארג האבן די לבנה-נעכט געהאט א גאר אנדערע באדייטונג. אין אועלכע זומער-נעכט צעוואקסן זיך די אוגערקעס. מיין טאטע, עליו השלום, איז דאך געווען ר' לייבל דער אנראדניק. און פון דער לבנה האבן מיר געצויגן אונדזער חיונה.

כאטש זארמב איז באשטאנען אינגאנצן פון א בלויז מארק מיט א פאר קליינע נעסעלעך, האט אונדזער היימשטאט געהאט אין זיך א ים מיט יום-טובדיק לעבן. אין אונדזער טרויער נאך די קדושים, טרויערן מיר אויך נאך יענעם יום-טוב, וואס וועט שוין מער ניט צוריקקומען.

מיין ערשטער מלמד איז געווען — מלמד'קע, א יידענע מיטן נאמען אייגע די מלמד'קע. געלערנט האט זי בלויז מיט מיידלעך, און איך בין געווען דער איינציקער יינגל אין דעם ווייבערשן חדר. איך האב צוליב דעם געהאט אויסצושטיין אן א שיעור חרפות, כ'האב זיך געשעמט פאר אנדערע יינגלעך, וואס האבן זיך געלערנט ביי מלמדים און נישט צוזאמען מיט קיין מיידלעך. כ'האב זיך אבער גארנישט געקענט העלפן. אייגע די מלמדקע האט ענומען ביליקער פון אנדערע מלמדים, האבן מיך מיינע עלטערן אריינגעגעבן צו איר, וויל קיין גרויסע שכר-לימוד האבן זיי זיך נישט געקענט דערלויבן.

צום צווייטן זמן האב איך זיך אבער צעבונטעוועט און איך האב דערקלערט, אז מער נועל איך אין ווייבערשן חדר ניט גיין. נענוג! איך וויל נישט זיין קיין מיידל! בין איך טאקע אליין אוועק זיך אנדינגען צו אברהם שלמה דעם מלמד. מיין פאטער איז דווקא געווען דערפון צופריד, וויל ער האט אלס יינגל אליין אויך זיך געלערנט ביי דעם דאזיקן מלמד. איך האב געלערנט אין דעם חדר במשך פון עטלעכע זמנים, אבער שטארק צופרידן בין איך פון דעם רבין נישט געווען, וויל ער האט מיט אונדז קינדער נישט געלערנט לייענען און שרייבן, בשעת אנדערן מלמדים האבן עס יא געלערנט זייערע תלמידים.

איין זומער האבן מיר אפגעדונגען א גארטן אין שטעטל ביי איטקען דער גלעזערקע. רעגנס זיינען געווען איבערגענוג דעם זומער, גערעננט האט בייטאג אבער די נעכט זיינען געווען שיינע, אזוי אז די אוגערקעס זיינען געוואקסן גרויסע און שיינע, און די אנדערע גרינסן אויך. יענעם זומער זיינען געקומען קיין זאראמב א סך אפיצירן און פשוטע זעלנער פונעם לאגער אין שכנותדיקן גאנשעראווע. זאראמבער יידן זיינען דערפון געווען צופרידן, וויל מ'האט געהאט פרנסה פון די אפיצירן און זייערע פרויען. אויך מיר האבן געהאט פרנסה. די אפיצירן און זייערע פרויען פלעגן קומען צו אונדז אין גארטן אינקויפן אוגערקעס און אנדערע גרינסן און זיי האבן תמיד באצאלט וויפל דער טאטע האט פארלאנגט. דער טאטע האט מיט זיי געהאנדלט רוסיש. בכלל האט דער טאטע געהאט א פארגענינג צו רויידן רוסיש, בעיקן ווען ער האט געהאט א געלעגנהייט צו דערציילן וועגן זיין לעבן פון דער צייט, ווען ער איז געווען א סאלדאט און ער האט געדינט אין קאווקאז. נאך דעם זומער זיינען מיינע עלטערן געווען א ביסל פריילעכער; זיי זיינען צו זיך געקומען, האבן אפגעצאלט די חובות און עס איז נאך אפילו פארבליבן א ביסל גלעט אויפן ווינטער.

יעמאלט האב איך אויסגענוצט די גלעגנהייט און געזאגט צו מיינע טאטע-מאמע:
— איך וויל, אז איר זאלט מיר געבן אין חדר צו אברהם חייקל דעם מלמד.
פארוואס עפעס צו אים? — האט מען מיר געפרעגט.
— וויל דארט לערנט מען שרייבן... איז געווען מיין ענטפער.

צו אט דעם רבין זיינען שוין געגאנגען רייכערע קינדער, ווי זאוול דעם סאדע-וואסרע מאכערס, דעם לאמזער בעקערס קינדער, דעם יאשעניצערס קינדער, פסח פענטקעווערס זיז. אליהו דרייארשס'ס זין, פישל קצבס קינדער און נאך אנדערע. מיינע עלטערן זיינען מסכים געווען און איך האב געקראגן בעל־הבתישע קינדער פאר חברים און זיך שוין אויך געלערנט לייענען און שרייבן, חומש און רשי און א ביסל גמרא.

דער דאזיקער חייקל מלמד האט געהאט א גאר שיינע האנטשריפט און איך פלעג באוואונדערן, ווי שיין ער קען עס שרייבן. צוליב דער דאזיקער האנטשריפט טאקע, האבן רייכערע יידן פון שטעטל אוועקגעגעבן צו אים זייערע קינדער.

איינמאל איז אנגעקומען א פריקאז פון פאוויאט אין אסטראווע, אז עס וועט קומען אן אינספעקטאר פון לאמזע באקוקן אלע חדרים אין שטעטל און זען, אויב די „לאקאלן" זיינען לויטן געזעץ צוגעפאסט צו קענען זיין „שולן". יעדער מלמד פון שטעטל איז ארומגענגען פארזארגט, אן א קאפ, און געהאלטן אין איין איבערטראכטן, וואס עס וועט געשען אויב זיין חדר וועט נישט געפעלן דעם אינספעקטאר און ער וועט נאך פארלירן זיין פרנסה. האבן אלע מלמדים פון שטעטל זיך פארזאמלט און באשלאסן, אז ראשית כל דארף מען האלטן ריין די צימערן, וואו מען לערנט מיט די קינדער, מען זאל אנשיטן וויים זאמד אויף דער פארלאגע.

ספעציעל האט מען געזומען איינקנעלן מיט די חדר-יינגלעך, אז וועז דער אינספעקטאר וועט אריינקומען און וועט זאגן אין רוסיש: „זדאראווא רעביאטא", זאלן זיך אלע קינדער געבן א שטעל אויף און אלע מיט איינמאל ענטפערן אין רוסיש טאקע: „זדראוויא זשענאיעם וואשע וויסאקא פרעוואסכאדיטעלסטווא". די אינספעקציע איז טאקע אדורך בשלום. דעם אינספעקטאר איז געפעלן געווארן נישט אזוי פיל דאס וויסע זאמד אויף דער פאדלאגע ווי דאס באגריסן אים אין רוסיש.

קיין זאראמב זיינען צומאל געקומען סאלדאטן אויף מאנעווורעס, און פאר אונדז קינדער איז עס נעווען א גרויס געשעעניש. די סאלדאטן האבן אויסגעשטעלט זייערע ביקסן, די הארמאטן האבן זיי אוועקגעשטעלט אונטערן שטעטל. די פארשיידענע פארבן פון זייערע קאלירטע הויזן און קאלנערס האבן צוגעצויגן אונדזער אלעמענס אויפמערקזאמקייט און מיר האבן זיך געוואונשן, אז די סאלדאטן זאלן כאטש פארבלייבן כסדר אין שטאט.

באונדער שיין האט אונדזער שטעטל אויסגעזען שמחת תורה צייט, וועז די חסידים האבן נעטרונקען און געטאנצט אויף די גאסן. איין ייד מיטן נאמען חיים שלום האט גאר געטאנצט איבער די דעכער פון די הייזען, אוג ס'איז א וואונדער, וואס ער איז נישט אראפגעפאלן.

איך געדינק, ווי נתן זלמן דער שניידער און אליהו דרייארש זיינען אוועקגעפארן קיין אמעריקע. זיי זיינען ארומגענאנגען איבער אלע שטיבער פון שטעטל זיך נעזעגענען און אלע האבן זיי געוואונטשן א גליקלעכע רייזע, זיי זאלן אנקומען בשלום קיין אמעריקע.

איינמאל איז פון אמריקע נעקומען צופארן וועלוול מאלאך. דאס גאנצע שטעטל, פון קליין ביז גרויס, איז אווען אונטערן שטאט אים מקבל פנים זיין. מיט גרויס פאראד האט מען אים אריינגעפירט אין שטאט אריין. ער איז געווען מיינער א שטיקל קרוב.

מיר האבן געהאט א שכן, שמשון דער מלמד, וואס זיין ווייב ריווע איז געווען א הייבאם און מיין מוטערס בעסטע חברטע. ריווע די אקושערקע האט אונדז תמיד ארויסגעהאלפען מיט א גמילת חסד. זי איז געווען באליבט אין דער גאנצער נעגנט, אפילו צווישן קריסטן וואס האבן זי געהאלטן פאר א מזלדיקע און ווי נאר זי איז אריינגעקומען צו א געווינערין איז דאס קינד מיט מזל תיכף געבוירן געווארן. די קריסטן פון די דערפער האבן איר טאקע געבראכט א סך מתנות. זיי פלעגן קומען זי נעמען און צוריקגעפירט האט מען זי מיט קארן, ארבעם, הינער און א סך אנדערע געבאנקען. ביי ארעמע יידישע געווינערינס אין שטעטל האט זי נישט געוואלט נעמען קיין געלט, זי פלעגט זיי נאך בריינגען מתנות פון די זאכן, וואס זי האט באקומען ביי די פויערים.

מיט איר מיידל — שבע — האב איך זיך תמיד געחברט. זי איז געווען נידעריק אין געוואוקס, און גאר א קלוג מיידל. זי פלעגט זיך נאר שפילן מיט ליאלקעס. אירע אן עלטערע שוועסטער אין געווען א שניידערקע, פלעגט שבע צוזאמענקלייבן די שמאטקעס און מאכן כל ערלי ליאלקעס, און איך פלעג איר דערביי כסדר העלפן. איך מיין, אז יענע ליאלקעס האבן געהאט אויף מיר א ווירקונג א סך שפעטער נאך, וועז איך בין שוין געווען אין אמעריקע. אפשר האבן שבע'ס ליאלקעס געווירקט אויף מיר, אז איך זאל זיך אין אמעריקע אויסלערנען זיין א דעזיינער פון דאמען קלייד ער.

שבע'ס טאטע איז געווען א מלמד, פלעגט זי זיך צוהערן ווי ער לערנט מיט די קינדער און זי האט גוט נעקענט חומש. זי פלעגט אונטערזאגן די יינגלעך בעת דער טאטע האט זיי פארהערט. דער מלמד פלעגט דערפאר אנשרייען אויף איר און זי ארויסשיקן פון חדר-שטוב.

אויך חולקע דער שטריקער-מאכער איז געווען א מלמד. דער נאמען איז אים פארבליבן פון דער צייט וועז ער האט געארבעט ווי א שטריקער-מאכער, א מלמד איז ער געווארן ערשט שפעטער. ער איז געווען דער איינציקער אין שטעטל, וואס האט אויסגעשריבן די העברייאישע צייטונג „הצפירה" און דעם „פריינד". חולקע פלעגט ארויסקומען מיט די צייטונגען אויפן מארק און זיך אוועקשטעלן לעבן לייבקע דאזערס הויז. ארום אים האט זיך פארזאמלט אן עולם און ער פלעגט פאר זיי פארלייענען די נייעסן פון דער וועלט. ער פלעגט יערן אלץ באזונדער דערקלערן און וועגן יעדער געשעעניש פלעגט ער ארויסזאגן זיין אייגענע מיינונג. אלע האבן אים ליב געהאט. קיין קינדער האט ער נישט געהאט און ער האט זיך רק געזארגט דערפון.

אז עס פלענן אנקומען די היצן, איז מען גענאנגען זיך באדן צום טייך. יעדן זומער פלעגט

עפעס פאסירן, עמיצער איז דערטרונקען געוואָרן, הגם מיר האָבן אכטונג געגעבן, און בלויז אין א פאָר ערטער פונעם טייך האָבן מיר זיך געבאָדן. עס זיינען אין טייך געווען גאָר טיפע ערטער, וואָס ס׳האָט געדופן גריבער. אהין פלעגן גיין זיך באָדן בלויז די גאָר גוטע שווימערס, די אַנדערע האָבן זיך בלויז צוגעקוקט פון ברעג.

נישט איינמאל איז אונדז אויסגעקומען ביים באָדן זיך צו פאַרטיידיקן פון די שקצים. אויף יענער זייט טייך זיינען געווען דערפער, פלעגן די שקצים פלוצלינג אַנקומען פון דאָרט און אונדז באַווארפן מיט שטיינער. מיר פון דער זייט טייך האָבן אויך נישט געשווויגן און שטיינער זיינען געפלויגן פון ביידע זייטן טייך. צוליב פאַרזיכטיקייט וועגן האָבן מיר, ווי נאָר די שקצים האָבן זיך באַוויזן, געכאַפט די הויזן אין די הענט, אז טאָמער דאַרפן מיר אַנטלויפן, זאָלן מיר נישט לויפן אָן הויזן.

מיר פלעגן שטאַרק ליב האָבן גיין רייסן סטראָנקעס, און אז א פויער האָט אונדז געכאַפט דערביי, האָט ער אַראָפגענומען פון אונדז די הויזן. מיט טערן פלעגן מיר זיך קוים אויסבעטן אז ער זאָל אונדז נישט פארשעמען און צוריקגעבן די הויזן.

איך דערמאָן זיך ווי עס איז דערטרונקען געוואָרן דער איידעם פון גאָשץ דעם קצב. ער איז געווען נאָך א נאָר יונגער און א לערנער, אויף קעסט ביים שווער. דאָס גאַנצע שטעטל האָט געטוריערט און פונעם בעלעמער איז בעת מדרש האָט דער רב גערופן, אז מען זאָל זיך נישט גיין באָדן צום טייך.

שטימונגען

וואו זייט איר, פריינד פון מיין קינדהייט און יוגנט? וואו זייט איר געווען אין די שרעקלעכע טעג פון מאָרד און אויסראָטונג? ערגעץ אין א וואלדס היילן האָט איר אייער היים געמאכט, אָדער זיינען פינסטערע נעכט אייערע באשיצער געווען און געפירט אייך צו היליקע קאמפן צו פארניכטן דעם שונא?

און איר, מיינע טייערע, וואָס איר זייט אין אייערע הייזער געבליבן — פויערים האָבן אייך פארנומען מיט אייער ביסל האָב און גוטס. די דייטשן האָבן אייך געזאָגט אז דאָס פאַרט איר בלויז קיין טושיושעוו צו לעבן אין א געטא, — געפירט האָט מען אייך בלויז ביז סעמבער, און דאָרט אייך פארפיניקט און צעשאָסן, און די לעבעדיקע אויך באגראָבן אין די צוגענרייטע גריבער.

אהינגעקומען דער קלאַנג פון אייערע שטימעס, דער גלאַנץ פון אייערע אוינן? וואָס איז געוואָרן מיט דער חכמה און מיטן גייסט מיט וואָס איר זייט אזוי רייך געווען?

שטיקער לעבעדיקע פארגאַנגענהייטן קומען צו מיר צוריק. איך פארגעס אויף א וויילע די שרעקלעכע ווירקלעכקייט. צוזאמען שפאַצירן מיר און לאַכן, אונדזערע הערצער זינגען, די פנימער זיינען צעפלאַמט, דער דרוק פון הענט זאָגט אַלץ פון אמתער פריינטשאפט און חברישער געטריישאפט... וואו זייט איר?

אייערע לעצטע רופן נאָך הילף צו מיינע אויערן געבראכט. אייערע לעצטע רופן האָבן דערציילט פון נישט-פארענדיקטע טרוימען און נישט-דערפילטע פארלאַנגען; פון בענקשאפט און ליבע און פון הויכע אידעאלן; פון דורשט, נקמה צו נעמען פאר אייערע יונגע לעבנס, וועלכע זיינען אין מיטן אָפגעהאקטן געוואָרן.

מער ווי איך אייך שוין נישט זעהן, ווי א בלאַנדזשענדע שיף וואַנדערט מיין ביינקשאפט אַרום און זוכט אייך אין אַלץ; אין יעדן הערליכן וואָרט, דורך וועמען נעזאָגט, הער איך אייער שטימע; אין יעדער גוטער ארבעט זע איך אייער טאַט; פון יעדן ערוואַקסנדיק קינד איז א ליכטיקן-צוזאָג אויף מאָרגן. זייער אַנדיינק מיינט צו ארבעטן מיט מער עקשנות. יערע דערגרייכונג איז אייער אויפטו. אין מיין אייגן קול הער איך אייערע שטימעס, וואָס רופן צום לעבן.

צען יאָר זאַראָמבער רעליף קאָמיטעט

פון חיים ז. סילווערמאַן (זאַרעמבער)

עס איז נעוואָרן צען יאָר, ווי מיר האָבן זיך אָרגאַניזירט צו העלפן די לאַנדסלייט פון אונדזער שטעטל זאַראָמב.

מען וואָלט געקענט צוגעבן נאָך עטלעכע צענדליק יאָר הילפס-אַרבעט, ווי א שטיינער די צדקה-אַקציעס פון די שול יידן פון צייט צו צייט — שיקן מעות־חטים אויף פּסח, הכנסת-כלה, און פאַרשיידענע אַנדערע צדקות, וואָס האָבן ניט אָנגענומען קיין אָרגאַניזירטע פאָרמען, נאָר זיינען געווען באַזונדערע הילפס-אַקציעס אויף א קליינעם מאַסשטאַב.

אָרגאַניזירטע, פּלאַנמעסיקע און כסדר'דיקע הילפס-אַרבעט פאַר אונדזערע לאַנדסלייט אין שטעטל, אונטער דעם נאָמען "פאַראייניקטער זאַראָמבער רעליף קאָמיטעט", איז אונטער-גענומען געוואָרן אין אָנהויב יאָר פון 1937.

נאָכדעם ווי עטלעכע לאַנדסלייט פון אַמעריקע האָבן אין יענעם יאָר באַזוכט זאַראָמב און צוגעזען דעם עקאָנאָמישן חורבן פון אונדזער שטעטל, דורך אַנטיסעמיטישע העצעם און באַיקאָט, אָפט באַגלייט פון קאַלטע און הייסע פּאָגראָמען קעגן יידן, מיט דער סאַנקציע פון יענער פוילישער רעגירונג, איז באַשטימט געוואָרן צו רופן א גרינדונגס קאָנפערענץ פאַר אָרגאַניזירטער הילף צו אונדזערע לאַנדסלייט.

בא יענער גרינדונגס-קאָנפערענץ, וואו עס האָבן זיך באַטייליקט עטלעכע הונדערט לאַנדס-לייט, האָבן די זאַראָמבער דערפילט די וויכטיקייט פון אַחדות און ס'איז געשאַפן געוואָרן א קאָמיטעט פון אָרגאַניזאַציעס און יחידים פון אַלע ריכטונגען.

אין פאַראייניקטן קאָמיטעט זיינען אַריין: די שול דגל יצחק אנשי זאַראָמב, זאַראָמבער יאָנג פרענדס בענעוואָלענט אסאָסיעישאָן, זאַראָמבער ברענטש 56, אידישער פראַטערנאַלער פאַלקס אָרדן, און זאַראָמבער יאָנג ליידים פרענדס. לעצטנס זיינען אויך אַריין אין קאָמיטעט יחידים פון אידישן נאַציאָנאַלן אַרבעטער פאַרבאַנד.

אין אָנהויב זיינען געווען גרויסע און ערנסטע שווערינקייטן. ערשטנס אין געווינען צוטרוי פון איינעם צום אַנדערן; צווייטנס, וואָלן און קענען זיך פאַרשטיין פאַר אַלנעמיינע אַריינ-

טאציע פון א ברייט פארצווייגטע געזעלשאפטלעכע און קאנסטרוקטיווע הילפס ארבעט פאר אונדזערע לאנדסלייט.

די ערשטע צייט האט געווירקט זייער שטארק דער צדקה מאטיוו אין דער הילפס ארבעט, א ירושה און טראדיציע וואס איז מיטגעבראכט געווארען פון ארגאניזאציעס און יחידים, אבער די אקטיווסטע און געזעלשאפטלעכסטע אין קאמיטעט האבן פון דער ערשטער מינוט געאטעמט מיט דעם אחריות-נעפיל פאר א ברייטער, געזעלשאפטלעכער אריענטאציע פון הילפס-ארבעט.

עטלעכע טראנספארטאציעס פון הילף צו די יידן אין זאראמב און דער אפרוף פון דארטן, האבן דא אלעמען איבערציגט, אז אונדזערע וויטערדיקע הילף פארן שטעטל מוז זיין א קאנסטרוקטיווע אנשטאט צדקה-הילף.

אין די יארן ביז דער מלחמה, האט דער קאמיטעט איבערגעשיקט קיין זאראמב ארום זעקס טויזנט דאלער. מיר האבן פארגרעסערט די ליי-קאסע בשותפות מיטן „דזשאינט", דורך א ספעציעלן פאנד צו דעקן דעם דעפיציט, אויב אזעלכעם איז געווען, אז אפילו די, וואס האבן ניט געהאט די מעגלעכקייט אויסצוצאלן, האבן אויך געקענט באקומן געלד.

לויטן באריכט פון דעם „דזשאינט" — וואס האט קאנטראלירט און געשטיצט די ליי-קאסעס אין פוילן — איז די זאראמבער גמילות חסדים-קאסע געווען די מוסטערהאפטע אין פוילן.

לויט אונדזער פארלאנג און פלאן, איז איינגעשטעלט געווארן א קראנקען-קאסע, מיט א גרויסע צאל אינסטרומענטן מיט וועלכע דאס גאנצע שטעטל האט זיך באנוצט. די ניט-פארמעגלעכע זיינען אויך באדינט געווארן פריי מיט דאקטוירים און מעדיקאמענטן.

מיר האבן פינאנסירט א קיך, וואו מען האט געגעבן צוויי מאלצייטן א טאג צו די נויט-באדערפטיקע, און א פולע קינדער-שול מיט עסן און וואקאציע פאר די ארעמע; געשטיצט די ביבליאטעק און א ריי קולטורעלע און רעליגיעזע אינסטיטוציעס. מיר האבן אויך באשוכט אלע באארועסע פים פון די ארימע אין שטעטל. וועז דער זאראמבער רעליף קאמיטעט האט זיך געפרייט און געגרייט צו רעאליזירן דעם פלאן צו עפענען א פאך-שול פאר די דערוואקסענע אין זאראמב, זיינען די היטלער-מערדער באפאלן פוילן.

מיט דעם אויסברוך פון דער מלחמה, האט דער זאראמבער הילפס-קאמיטעט נישט אפגע-שטעלט די ארבעט, ווי א סך גרעסערע רעליף-קאמיטעטן האבן דאס געטאן. פארקערט, די מיטגלידער אין דעם קאמיטעט האבן גלייך פארשטאנען אז ערשט איצט וועט זיך נויטיקן א סך הילף צו געווינען די מלחמה קעגן גרעסטן שונא פון דער מענטשהייט — דעם פאשיזם.

במשך די פארגאנגענע צען יאר האט דער זאראמבער הילפס-קאמיטעט בייגעשטייערט ארום פינף טויזנט דאלער צו די פאלגענדע מלחמה- און רעליף-ארגאניזאציעס: יו. עס. א., אמעריקאנער רויטער קרייץ, אידישער קאנוסיל, ראשן וואר רעליף, יונייטער דזשואיש אפיל, פעדעראציע פון פוילישע יידן, הסתדרות, ארט, האיאס, אמבידזשאן.

צוגלייך מיטן זיג איבער די היטלער מערדער האבן מיר זיך אויך דערוואוסט פון אונדזער גרעסטן נאציאנאלן חורבן, פון די 6 מיליאן יידן, וואס די היטלער-מאנסטערס האבן אומגע-

זאראמבער הילפס-קאמיטעט אין ארגענטינע

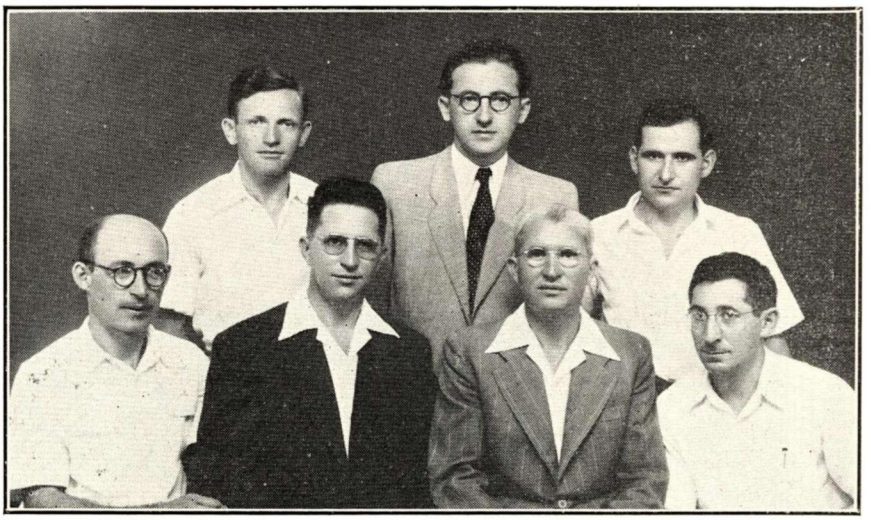
נראכט. אויך אונדזער שטעטל האט מיטגעמאכט דעם זעלבן גורל און די גרעסטע צאל יידן זיינען שוידערלעך אומגעבראכט געווארן, באגראבן געווארן, כמעט לעבעדיק אין א מאסן-קבר ארום זאראמב.

דאס אליין האבן מיר זיך דערוואוסט פון די ערשטע לעבן געבליבענע זאראמבער, וועלכע האבן דורכגעלעבט דעם היטלער גיהנום אין גריבער און אין וועלדער אלס פארטיזאנער.

מיר האבן זיך אויך שנעל דערוואוסט, אז עטלעכע גערעטעוועטע זאראמבער, וואס האבן באוויזן צו קומען אין שטעטל נאך דער באפרייאונג, האבן אויף שנעל געמוזט אנטלויפן פון דארט נאך דעם ווי די פוילישע אנטיסעמיטן האבן איינעם פון זיי דערשאסן.

דורך אונדזערע באציאונגען מיטן „דזשאינט", האיאס און רויטן קרייץ האבן מיר זיך שנעל פארבונדן מיט אונדזערע לעבן געבליבענע ברידער און שוועסטער אין פוילן, דייטשלאנד, עסטרייך און איטאליע. אין דער זעלבער צייט האבן מיר דערהאלטן בריוו פון זאראמבער וואס האבן זיך גערעטעוועט אין סאוועטן-פארבאנד.

אזוי שנעל ווי מיר האבן דערהאלטן די ערשטע בריוו פון די גערעטעוועטע, האט דער

זאראמבער הילפס-קאמיטעט אין ארץ ישראל

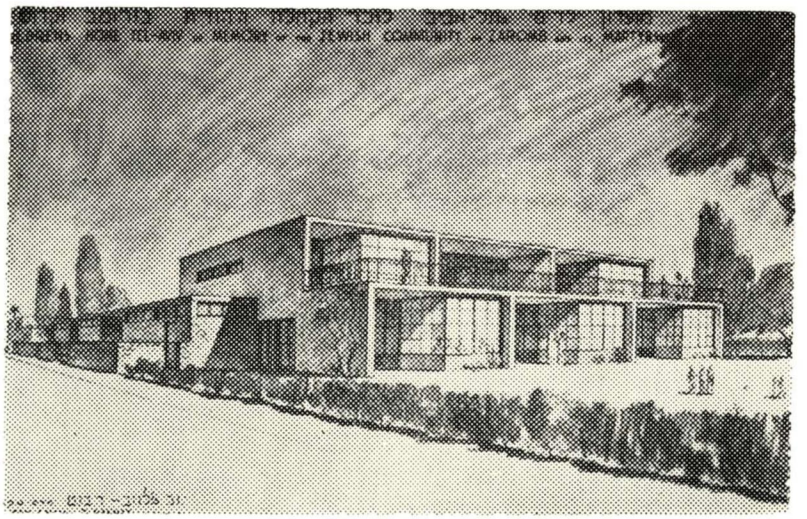
זאראמבער הילפס-קאמיטעט אין פראנקרייך

קאמיטעט זיך גלייך געזומען צו דער ארבעט פון ארויסשיקן פעקלעך שפייז, קליידער, נעלט און בריוו דורך אלע מעגלעכע מיטלען און פארבינדונגען.

דער קאמיטעט האט גלייך אננאזשירט א עמיגראציע-אפאראט אין פארבינדונג מיטן „דזשאינט", וואס אלע אין דייטשלאנד, עסטרייך און איטאליע זאלן פון „דזשאינט" רעגיסטרירט ווערן פאר קאפאפעראטיוועם אפידייוויטס אויב זיי ווילן קומען קיין אמעריקע, און צו דער זעלבער צייט זאל דער „דזשאינט" העלפן אלע וועלכע ווילן פארן קיין ארץ־ישראל אדער אין די אנדערע אמעריקאנער לענדער.

ס'האט אויך נישט גענומען לאנג און מיר האבן פארבונדן אלע גראטעוועטע מיט זייערע פאמיליעס אין איראפע און אמעריקאנער לענדער. מיר האבן זיך שנעל פארבונדן מיט אונדזערע לאנדסלייט אין קיובא, ארגענטינע, פראנקרייך און ארץ-ישראל. באלד האבן זיך געגרינדעט אדער רעפרעזענטירט זאראמבער הילפס-קאמיטעטן אין די לענדער, צו העלפן אויפזוכן די נעראטעוועטע זאראמבער אין איראפע, זיי פארבינדן מיט זייערע משפחות, זיי שיקן שנעלע הילף און זיך דורכשרייבן מיט זיי.

דאס אלץ האבן מיר געקענט באווייזן צו טאן א דאנק דעם אחריות נעפיל פון די פאר-טרעטער פון די אננעשלאסענע ארגאניזאציע אין דער קאמיטעט פאר דער הילפס-ארבעט.
עס איז כדאי צו נעבן כאטש א קורצע כאראקטעריסטיק פון דער פארטרעטערשאפט:

פלאן פאר א קינדער היים אין תל־אביב, אויפן נאמען פון זאראמב, לזכרון די קדושים

די אנגעזעענסטע און די גרעסטע פארטרעטערשאפט אין אונדזער קאמיטעט פארנעמט די זאראמבער יאנג מענס. זיי צייכענען זיך אויס מיט די גרעסטע פינאנציעלע ביישטייערונגען, און מיט זייער מיינונג האט זיך דער קאמיטעט אלע מאל גערעכנט.

נאך זיי פארנעמט א חשוב'ן און אנגעזעענעם ארט די פארטרעטער פון דער שול דגל יצחק אנשי זאראמב. נישט קוקנדיק אויף דעם וואס זיי זיינען אין דעם עלטער, וואס ס'איז פיזיש שווער זיך צו באטייליקן אין אלע ארבעטן פון דעם קאמיטעט, האבן זיי דאך באוויזן אלע מאל צוצוטראגן די צווייטע גרעסטע ביישטייערונג צו דעם קאמיטעט, און אייניגע פארטרעטער זייערע זיינען אלע מאל געווען אקטיוו. זיי זיינען א גוטער בישפיל פאר די יונגערע מיטגלידער אין דעם קאמיטעט.

א גוט וואָרט מוז געזאגט ווערן וועגן דער פארטרעטערשאפט פון דער זאראמבער יאנג ליידים, אויב זיי האבן נישט געקענט נאכקומען געוג פינאנציעל מיט זייערע ביישטייערונגען, האבן דערפאר עטלעכע פרויען באוויזן צו זיין אקטיוו און זיינען געווען פון די ערשטע צו העלפן אין יעדער אקציע פון דעם קאמיטעט במשך די נאנצע צען יאר.

די קליינע פארטרעטערשאפט איז געווען פון ברענטש 56, אידישער פראטערנאלער פאלקס-ארדן, אבער זייערע ביישטייערונגען זיינען אלע מאל געגעבן געווארן מיט דער גרעסטער פארשטענדיקונג און אחריות פאר דער הילפס-ארבעט. ס'איז ווערט צו פארצייכענען, אז עטלעכע פון דער קליינער פארטרעטערשאפט זיינען געווען איינגעשפאנט מיט הארץ און נשמה אין דער ארבעט, און א דאנק דעם האבן זיי נעהאט גרויסע השפעה אין דער געזעלשאפטלעכער אריענטאציע פון דער הילפס־ארבעט אין דעם קאמיטעט.

עס מוז אבער געזאגט ווערן, אז א צאל פארטרעטער פון אלע ארגאניזאציעס אין דעם קאמיטעט האבן נישט דערפילט זייער חוב, נאכדעם ווי ז ייהאבן זיך נעהאט פארפליכטעט צו ארבעטן מיטן הילפס-קאמיטעט.

דאך איז געלונגען דער זייער קליינער גרופע אקטיוע טוער אין דעם קאמיטעט צו שיקן הילף צוויי יאר צו 75 ארדעסן פון נעראטעוועטע משפחות און יחידים פון ארום 175 נפשות אין סאוועטן-פארבאנד, פוילן, דייטשלאנד, עסטרייך, פראנקרייך און איטאליע. מיר האבן נעשיקט פעקלעך שפייז (אליין נעפאקט) דורך פאסט, פסח'דיקע פעקלעך שפייז, און פעקלעך דורך דער „קער-נעזעלשאפט — קארגע עלף טויזנט פונט. מיר האבן איבערגעשיקט אלטע און נייע קליידער דריי טויזנט פונט, בערך דריי טויזנט דאלער, איבערגעשיקט און פארטיילט אין דאלארן און נייי-מאשינען צו שטעלן אויף די פים א צאל לאנדסלייט אין פאריז.

אונדזער הויפט-אויפנאבע אין איצטיקן מאמענט איז צו פינאנסירן, צוזאמען מיט די משפחות פון די צען לאנדסלייט, זייער רייזע פון פוילן און דייטשלאנד קיין ארגענטינע אויף די ווייזעס, וואס דער זאראמבער הילפס-קאמיטעט פון בוענאס-איירעס האט זיי צוגעשיקט.

צוזאמען מיט אונדזער קאמיטעט, ארבעטן אין ענגער קאאפעראציע נאך א פאר זאראמבער הילפס-קאמיטעטן פון פארשיידענע לענדער.

נאך אונדזער רעלף קאמיטעט, פארנעמט דעם אנגעזעענסטן פלאץ, דער זאראמבער הילפס-קאמיטעט אין בוענאס איירעס, ארגענטינע. זייער געזעלשאפטלעכע אריענטאציע איז כמעט דער זעלבער ווי אונדזערע. זיי באזיצן א סך שוואונג און דערפארונג אין דער ארבעט. זיי האבן באוויזן אין א קורצע צייט איבערצושיקן באדייטענדע הילף צו דער זאראמבער שארית-הפליטה.

זייער א חשוב'ן ארט פארנעמט אויך קיובא. די עטלעכע זאראמבער משפחות, וועלכע געפינען זיך אין האוואנא, האבן באוויזן דורך מעשים זייער אחריות צו די געליטענע לאנדסלייט אין איבערשיקן פינאנציעלע הילף צו אונדזער קאמיטעט אין נו-יארק. דורך פערזענלעכן קעגנזייטיקן קאנטאקט האט זיך געשאפן א ארציקע סאלידאריטעט מיט אונדזער אריענטאציע אין דער הילפס-ארבעט.

גאנץ אנדערש איז די לאגע מיט דעם זאראמבער הילפס-קאמיטעט אין פאריז. צום באדויערן זיינען אונדזערע פאריזער לאנדסלייט, פונקט ווי אלע אנדערע יידן אין פראנקרייך, געליטינע פון דער פאשיסטישער אקופאציע, — אזוי אפגעשוואכט פיזיש, אז ס'זיינען פשוט נישטא קיין כחות ביי די עטלעכע זאראמבער, וועלכע האבן זיך גערעטעוועט פון די דייטשע טויטן-לאגערן. נישט געקוקט אויף זייערע שווערע ריגקייטן, האבן זיי דאך באוויזן, צוזאמען מיט אונדזער קאמיטעט צו געבן די ערשטע און נויטיקסטע הילף צו די פאריזער לאנדסלייט, און לעצטנס צו די פריש-אנגעקומענע קיין פראנקרייך.

א גאנץ באזונדער פלאץ פארנעמט דער זאראמבער הילפס-קאמיטעט אין תל-אביב, ארץ-ישראל. נישט קוקנדיק אויף דעם, וואס צוזאמען מיט דעם גאנצן יידישן ישוב, שטייען דאָרט די זאראמבער אין קאמף קעגן די בריטישע אפוטרופסים, האבן זיי דאך באוויזן צו שיקן הילף פון צייט צו צייט. אויך האבן זיי אויסגעארבעט און אונדז צוגעשיקט א דעטאלן פראיעקט פאר א קינדער-היים אין תל-אביב, אלס מאנומענט לזכרון אונדזערע קדושים און אויף דעם נאמען פון אונדזער שטעטל זאראמב.

דער פראיעקט איז ביי אונדז דיסקוטירט געוואָרן און עס איז באשלאסן געוואָרן, אז מיר נעמען אן דעם פלאן מיט דאנקבארקייט. מיר האבן באלד געלאזט וויסן אלע אויבן אויס-גערעכנטע זאראמבער רעליף קאמיטעטן אדורכצופירן א קאמפאניע פארן יאר 1948, פאר דעם הייליקן און קאנסטרוקטיוון פראיעקט.

ואחרון אהרון חביב — די גרעסטע אנערקענונג קומט אונדזערע לאנדסלייט אין די אלע שטעט פון אמעריקע, זיי זיינען שטענדיק געווען גרייט מיט זייער הארציקע הילף, סיי וועו מען איז געקומען צו זיי פערזענלעך און סיי דורך שריפטלעכע וועגדונגען. זייער הארציקער אפרוף איז געווען א דערמוטיקונג פאר די טוערס אין דעם קאמיטעט. מיר זיינען זיכער, אז אויך ווייטער, וועלן זיי ארויסווייזן זייער הארציקע און פריינטלעכע פארשטענדיקונג פאר אונדזער נייסטן הילפס-פלאן — פאר דעם מאנומענט פראיעקט און פאר דער כסדר'דיקע הילף, וואס מיר זיינען גרייט איבערצושיקן צו אונדזערע געליטענע ברידער און שוועסטער, ביז זיי וועלן געפינען א זיכערע היים.

העכער צוויי יאר נאך דער מלחמה מיטן פאשיזם, נאכן אומקום פון א דריטל פון אונדזער פאלק, געפינען זיך נאך אלץ ארום צוויי הונדערט און פופציק טויזנט יידן אין קאנצענטראציע לאגערן. ביי די טויערן פון ארץ-ישראל שטייט די געפאנצערטע מאכט פון בריטישן אימפעריא-ליזם און שיקט די אויסגעמאטערטע יידן צוריק אין די דייטשישע לאגערן, נישט געקוקט דערויף וואס דער יידישער ישוב איז גרייט אויפנעמען זיי מיט ברודערלעכער הארציקייט. אונדזער יידישער חורבן איז נאך גרוים געווג און די נויט פון אונדזערע נאענטע אויף יענער זייט ים איז נאך שארף און מאנט הילף פון ברידערלעכע הענט, פון אויפריכטיקע הערצער.

די מיטגלידער פון קאמיטעט, צוזאמען מיט אלע אונדזערע לאנדסלייט אין אמעריקע, וועלן דאס עלפטע יאר פון הילפס ארבעט פאר אונדזערע גערעטעוועטע זאראמבער אין אייראפע, באנייען מיט א סך מער האפנונג און אחריות אונדזער ארבעט. דער קאמיטעט האט אלע מאל פארשטאנען, אז ניט קיין נדבות פארלאנגען אונדזערע געליטענע קרובים, נאר הילף וואס זיי זיינען בארעכטיקט צו קריגן. און מיר אלץ טוען וואס נאר מעגלעך דורכצופירן אונדזער פליכט צו זיי. אין אט דעם ליכט האט אונדזער קאמיטעט אלע מאל געטאן זייער הילפס ארבעט, און ער וועט ווייטער אנגיין מיט דער ארבעט ביז דאס גאנצע פראבלעם פון אונדזער שארית הפליטה וועט פולשטענדיק געלייזט ווערן.

זאראמבער לאנדסמאנשאפטן אין ניו־יארק

פון זעליג דארפמאן

1.

זאראמבער יידן האבן אנגעהויבן אויסוואנדערן קיין אמעריקע אין די 80־ער יארן. צווישן די ערשטע זאראמבער עמיגראנטן זיינען געווען משה גראסמאן, שעיה זעליק קאהן א"אנד.

אין 1902 זיינען שוין געווען אין ניו־יארק נענוג זאראמבער אויף צו גרינדן אן אייגענע שול א"נ „חברה דגל יצחק אנשי זאראמב", וואס איז נעגרינדעט געווארן דעם 23סטן סעפטעמבער 1902. אברהם מיכל פעווקא, דער איצטיקער סעקרעטאר פון דער שול, דערציילט אזוי וועגן איר גרינדונג: „מיר זיינען געווען עלענד, די בענקשאפט האט געגאגט און מיר האבן געחלומט פון דער אלטער היים, אלטע מנהגים. האבן מיר זאראמבער זיך געטראפן דינסטאג פארנאכט, דעם 23סטן סעפטעמבער 1902 אין דער ווינונג פון וועלוול מלאך, אויף 136 קריסטי סטריט, און באשלאסן צו גרינדן א חברה וואס זאל פאראייביקן דעם נאמען פון אונדזער שטעטל און פון זאראמבער רב, ר' יצחק המכונה ר' איטשעלע ע"ה, וועמען אונדזערע עלטערן האבן נאך געדענקט. אזוי איז באשלאסן געווארן אנצורופן אונדזער חברה „דגל יצחק אנשי זאראמב" און, אז דער נאמען פון אונדזער חברה זאל קיינמאל נישט געביטן ווערן. מיט עטלעכע וואכן שפעטער האבן מיר שוין געהאט 28 זאראמבער לאנדסלייט אין אונדזער חברה און מיר האבן געעפנט אונדזער שול אויף 156 קריסטי סט. די צאל זאראמבער־עמיגראנטן האט זיך פארגרעסערט. אין דער חברה האבן זיי געפונען נאענטע מענטשן. דעם 15טן אפריל 1903 האט די חברה באקומען איר „סטייט טשארטער" מיט די נעמען פון די עשרה ראשונים: יעקב כשר, יצחק משה פיווקא, בעריש ראזען, מרדכי מאלינע, יוסף יאסלקע, מאקס ראזען, הענרך ווינבערג, לייבל זבינאוויטש, יעקב ראטענבערג און אברהם הערצקע לאשיצקע".

שפעטער איז ביי דער חברה געשאפן געווארן א גמילת־חסדים־קאסע ארויסצוהעלפן מיט הלוואות אן פראצענטער. עס זיינען אויך געקויפט געווארן צווייי קרקעות אויף די בית־עולמס "הר סיני" און „בית דוד".

די חברה ציילט היינט צו טאג 82 מיטגלידער — וכן ירבו.

דער ערשטער פרעזידענט פון דער חברה איז געווען לייבל זבינאוויטש, דערנאך זיינען לויטן סדר געווען פרעזידענטן: מאקס ראזען, מאקס גראסמאן, הענרך ווינבערג, בעריש ראזען, יצחק משה פיווקא, מרדכי מענדל וויים, יעקב סענדאק, אהרן יוסף פאלובע, אברהם נתן שיינבערג, מנחם ראטבערג, סאנע דרוקמאן, יעקב סענדאק, חיים יוסף עברו, ארטשע ריטשמאן, זלמן אפעל און אברהם יצחק זאמבערג.

די איצטיקע באאמטע זיינען: שמואל לעווין, פרעזידענט; מרדכי זלאטאגארע, וויצע־פרעזידענט און אברהם אליהו לעוויטץ, חיים מרדכי סיר, בעריש ראזען און אברהם יצחק זאמבערג. קאסירער איז בן־ציון קענדל און שול גבאים זיינען יוסף לעוויטץ (יאסל קאסאטער) און חיים מרדכי סיר, סעקרעטאר אברהם מיכל פיווקא.

עס וואלט געווען נישט ריכטיק צו מיינען, אז דערפאר וואס די שול איז געווען די ערשטע ארגאניזירטע קערפערשאפט אין אמעריקע איז עס געדרונגען, אז די ערשטע וואס האבע פארלאזט זאראמב צו פארן קיין אמעריקע זיינען געווען רעליגיעז געשטימט. עס קען נאנץ מעגלעך זיין, אז די ערשטע זיך צו לאזן אין וועג אריין זיינען גראדע געווען מענטשן מיט רעוואלוציאנערע נייגונגען, יונגעלייט וואס האבן נעזוכט אויסדרוק צו זייערע פריַיע געפילן, א זאך וואס האט אונטער צארישן רעזשים געשמעקט מיט קאטארגע. אבער עס איז פאר־שטענדלעך, אז די וואס זיינען געקומען אהער און האבן אנגעהאלטן דעם רעליגיעזן גייסט האבן געמוזט אויפבויען א היים פאר זייערע רעליגיעזע מנהגים. אין שול אריין גיין דארף מען, טא פארוואס טאקע נישט אן איינענע, א זאראמבער שול? און בפרט נאך, אז אלע האבן געווויינט אין דער זעלבער נעגנט דאון טאון. א גאנצע וואך פלענט מען שוין ווארטן אויפן הייליקן שבת

רעכטס : די חברה "דגל יצחק אנשי זאַראָמב", 244 איסט בראָדווי, ניו יאָרק
לינקס : די בעאַמטע פון דער שוהל.

צו מאכן א שנעפסל צוזאמען, זיך צו דערציילן פון דער אלטער היים זאראמב. אלץ האט זיך נעדרייט ארום דער שול. די שול האט נעדינט א דאפעלטן צוועק.

2.

די זאראמבער וואס האבן אדער נישט נעוואלט אדער נישט נעקענט אריין אין דער חברה „דגל יצחק אנשי זאראמב" צוליב דעם, וויל א פונקט אין דער קאנסטיטוציע האט געלויטעט, אז נאר די וואס ארבעטן נישט שבת מעגן באלאנגען האבן זיך דערווייל ארומנעדרייט נע ונד. דער איניציאטיוו פלאץ וווּ זיי פלענן זיך טרעפן איז נעווען אין א פריוואטער . אמאל ביי א קערטל, אמאל ביי א שמחהלע. אדער צופעליקערווייז אין דער יוניאן. אבער דאס האט זיי נישט צופרידן געשטעלט. זיי האבן געפילט אז זיי מוזן האבן אן אייגענע היים, אן איינן ווינקל ווו צו דיסקוסירן די טעגלעכע פראבלעמען. און אין חודש פעברואר 1913 ווערט אויף דער איניציאטיוו פון אייב יארמוס, יאנקל קאפקעוויטש, חיים סיגל, איזידאר גרינשפאן, הערי אלבאק און הענרי גאנשער פארופן דער ערשטער מיטינג אויף 73 לודלאוו סטריט און עס ווערט געבוירן די זאראמבער פראגרעסיוו יאנג פרענדס סאסייעטי. די זאראמבער פ. י. פ. באשטייט פון אלע קלאסן זאראמבער. דא פילט זיך יעדער איינער ברודערליך, די ארגאניזאציע איז גרייט מיט אלע מעגלעכקייטן ארויסצוהעלפן א מיטגליד אין פאל חלילה פון נויט. אין פארלויף פון איר עקזיסטענץ האט שוין די זאראמבער י. פ. אוועקגעגעבן שיינע טויזענטער פאר ווילטעטיקע צוועקן. די „יאונג פרענדס" איז א שטענדיקער מיטגליד פון „יונייטעד דזשואיש אפיל", „האיאס", רויטן קרייץ. זי האט אויך בייגעשטייערט צום „ראשען וואר רעליף", הסתדרות, אבער נאר גרויסע פארדינסטן האט די זאראמבער „יאונג פרענדס" צוליב אירע לייסטונגען פארן „פאראיניקטן זאראמבער הילפס-קאמיטעט". זינט זיין גרינדונג האט די זאראמבער „יאונג פרענדס צוגעטראגן גרויסארטיקע סומען געלט צום רעליף-קאמיטעט. אזוינע מיטגלידער ווי נתן לאווע, הייעם סיגל, יצחק סטעג, נייטן סקאלקע און מעקס סטעג דארפן דערמאנט ווערן מיט פארהערונג פאר זייערע אומאויפערליכע באמיונגען לטובת דעם הילפס-קאמיטעט, סיי מיט זייער פיזישער ארבעט, סיי מיט זייערע פינאנציעלע ביישטייערונגען.

פּנימער פון יאראסלאווער יאנג פּראָגרעס

פון רעכטס, זיצנדיג: ל. ליבערמאן, לאוף, מאָרים רישמאן, נתן לאוויא.

שמיינדיג: נ. סקאלקא, אל. גארפינקעל, ח. גאלדבערג, י. מאפקאוויטש, ל. סקאלקא, חיים סינגל, מאקס פרייטאן.

עס איז ווערט צו פאַרצייכענען אז איניקע מיטגלידער פון „יאונג פרענדס" זיינען טעטי־
אויף פילפאכע נעביטן. מעקס סטעג אשטיינער איז אן אנגעזעענער טוער אין א קינדער־
אנשטאלט אונטער דער אויפזיכט פון דער „מארים מאריסאן סאסייעטי". א מענטש מיט
גרויס אונטערנעמונגס-קראפט. אלס ביישפיל קען דינען דער פאקט ווען א דאנק איבער
געלונגען דעם פאראייניקטן הילפס-קאמיטעט אפצודינגען אין יאר 1941 א גאנצן טעאטער־
פון די אונטערנעמונג איז דאן געווען א קאלאסאלער דערפאלג. נתן לאווע, פינאנץ-סעקרעטאר
פון די „יאונג פרענדס", איז פרעזידענט פון פאראייניקטן זאראמבער הילפס-קאמיטעט, א וויכטי־
קער טוער אין א נאציאנאלער ארבעטער-פארבאנד קינדער-שול. טעטיק יעדעס יאר פאר־
הסתדרות. מאקס ראזענטאל ווען יעדער איינער קען צוליב זיינע פארצווייגטע טעטיקייטן,
פארן זאראמבער הילפס-קאמיטעט איז ער שטענדיק געווען גרייט צו שיקן געלט הונדערט זיי־
אגענטור אן א גראשן געצאלט. זייענדיק איינמאל אין זאראמב האט ער דעם קאמיטעט
פארטראטן אויף גאר א נאבעלן אופן. ער האט אויסגעלייגט א סומע געלט אויף זיין איינציגער
אחריות אבי די זאראמבער קינדער-קיך זאל זיך נישט אפשטעלן. ער האט אויך געהאלפן
איינקויפן אין זאראמב געווייסע מכשירים ווען זיינען נויטיק געווען פארן ווויילזיין פון די
זאראמבער יידנס געזונטס-צושטאנד. שוואַרץ, פון דער פירמע צוקערמאן און שוואַרץ, איז אי־
אן אנגעזעענער מעמבער אין דער זאראמבער „יאונג מענס" מיט זיין אפפערווילינקייט ייצ־
מען שטרעקט צו אים אויס א האנט.

עס דארף צום גוטן דערמאנט ווערן דער פריצייטיק פארשטארבענער דייוו קאהן, איינער
פון די גרינדער פון „יאונג מענס", אקטיווער מיטגליד אין דער אמאלגאמייטעד יוניאן,
טשערמאן פון דער ליי-קאסע. ער איז שטענדיק געווען סימפאטיש צו די הילפס-אקציעס פון
זאראמבער הילפס-קאמיטעט. דער ערשטער פרעזידענט פון דער זאראמבער „יאונג מענס"
סאסייעטי איז געווען אייבי ראזען, א זון פון בלומע די בעקערן פון זאראמב. אם לענגסטן
פרעזידענט איז חיים סיגל — 18 יאר. יאנקל קאפקעוויטש איז געווען פינאנץ-סעקרעטאר
15 יאר. אל. גארפינקל, דער גרינדער פון דער זאראמבער „יאונג ליידים פרענדס" איז געווע־
רעקארדינג סעקרעטאר ארום 18 יאר.

פון דעם איז צו זען, אז די פירנדיקע פערזענלעכקייטן פון דער ארגאניזאציע זיינען מענטש־
מיט אלגעמיינע אינטערעסן. אליין קינדער פון זאראמבער ארעמקייט און נויט זיינען זייערע
אקציעס שטענדיק צו גונסטן פאר די וואס נויטיקן זיך אין מאטעריעלער שטיצע. סיי פאר הי,
סיי פאר די אומגליקלעכע קרבנות וואס וואלגערן זיך אין אלע עקן וועלט.

כאטש אלס ארגאניזאציע האט די „זאראמבער יאונג פרענדס" נישט קיין באשטימטן פאליי־
מישן כאראקטער זיינען אבער אירע באשלוסן, ווען אזוינע פראגן דערשיינען, שטענדיק פארן
ווויילזיין פון ארבעטער-קלאס. דער אדרעס פון די „זאראמבער יאונג פרענדס" איז 151 קלינטאן
סטריט. די באאמטע פארן יאר 1947 זיינען: פרעזידענט מארים ריטשמאן, וויס-טשערמאן
דזשעק לאוף, פינאנץ-סעקרעטאר נתן לאווע, פראטאקאל-סעקרעטאר לואיס ליבערמאן.

3.

אין די יארן 1927-1930 זיינען פארגעקומען גרויסע ענדערונגען אין אמעריקאנעם אידיש־
לעבן. ספעציעל אין דער ארבעטער באוועגונג. אונטער דרוק פון די לינקע יוניאנס ווערט דער
ארבעטער-רינג געשפאלטן און עס פארמירט זיך א נייע קערפערשאפט אונטערן נאמען „אידישער
פראטערנאלער פאלקס אָרדן".

אט דער אפשפאלט האט דאן געמאכט א גרויסן רושם אויף דער יידישער גאס. עס זייענ־
באאיינפלוסט געווארן נישט נאר פאליטישע קערפערשאפטן, נאר אויך לאנדסמאנשאפטן וואס
האבן ביז דאן געהאט א קנאפע נייגונג צו פאליטישע ענינים. אין דער „זאראמבער יאונג
פרענדס" האט זיך דאן אנגעהויבן א פארשארפטער קאמף. אונטער דער פירערשאפט פון
דייוו טשארני, בעני קאהן, משה אהרן גאלדבערג, אברהם אפעלבוים, פארמירט זיך א ראדיקאלע־
בלאק וועמענס אויפגאבע עס איז צו באווירקן די „זאראמבער יאונג פרענדס" אדער צו ווער־
א צוויג פון „ארדן" אדער צו פירן די ארגאניזאציע אויף מער ראדיקאלע וועגן. דער בא־

זאראמבער ברענטש 56 פון יידיש פראטערנאלן פאלקס־אָרדן

שארפטער קאמף האט זיך געענדיקט דערמיט וואס די גאנצע „רעוואלוציאנערע" גרופע האט זיך אפגעריסן און אריבער צו די אסטראווער אין אָרדן ברענטש 56.

וועו איך האב לעצטנס געפרעגט וועגן דער טעטיקייט פון זאראמבער אָרדן ברענטש 56, האט מען מיר געזאגטאז דער ברענטש 56 פון א. א. אָרדן האט זיך אפגעשפאלטן פון ארבעטער־רינג מיט 17 יאר צוריק. די ערשטע זאראמבער אקטיוויסטן זיינען געווען: משה פינקלשטיין און ח. סילווערמאן. שפעטער זיינען צוגעקומען סעם ווערטל, משה אהרן גאלדבערג, דוד טשארני, אברהם אפעלבוים, בעני קאהן און מ. סיגעל. די אורזאכן פון אט דער שפאלטונג זיינען גוט באוווסט געווארן. און אזוי איז ארויסגעוואקסן דער א. א. אָרדן מיט גאר א גרויסע צאל ברענטשעס איבערן לאנד פון וועלכע דער זאראמבער ברענטש 56 איז איינער פון זיי.

„די באציונג פון זאראמבער ברענטש צום זאראמבער רעליף־קאמיטעט איז א נשמהדיקע. די ברענטש־פארטרעטער זיינען: בעני קאהן, סעם ווערטל, משה פינקעלשטיין, אלעקס דארפמאן, דוד טשארני, משה אהרן גאלדבערג, עוועלין ראזען און ח. סילווערמאן. אונדזער ברענטש איז טעטיק אויף פילפאכע געביטן. באזונדערס האט דער ברענטש , לויט זיינע מענלעכקייטן, צוגעשטייערט פינאנציעל צום זאראמבער רעליף. דער ברענטש האט די זעלבע באציונג צום אסטראווער רעליף און צום גרייעווער רעליף, וויל לעצטנס באשטייט דער ברענטש פון די דריי לאנדסמאנשאפטן.

4.

די קרוין פון די זאראמבער ארגאניזאציעס דא אין לאנד איז „זאראמבער יאונג ליידים פרענדס". עס איז נישטא קיין איין אקציע וואס דער זאראמבער הילפס־קאמיטעט פירט נישט אדורך, אז די „ליידים" זאלן נישט נעמען קיין אקטיוון אנטייל. עס איז באמת א שאד וואס

עקזעקוטיוועס פון זאראמבער יאנג ליידים פרעגדס
פון רעכטס צו לינקס: רייזעל סיגעל, קעיטי לאוף, בעלא ווייסמאן.
שטייענדיג: גאלדע לאווא, פעני פריימאן, סיליא סקאלקא, און דארא בראדער.

א סך זאראמבער פרויען זעען נישט איין די וויכטיקייט פון אט דער נאבעלער ארגאניזאציע און שליסן זיך נישט אן אין איר מיטגלידערשאפט. ספעציעל איצט וועז זאראמב איז חרוב געווארן און אלע זיינען אזוי שוידערלעך אומגעקומען דורכן מערדערס האנט. איצט איז די צייט צו שליסן ענגער די רייען און די זאראמבער לאנדסלייט דא אין לאנד זאלן זיך פילן ווי איין משפחה.

די „זאראמבער יאונג ליידים פרעגדס" האט געשריבן א שיין קאפיטל אין פארלויף פון איר עקזיסטענץ. זי העלפט כמעט אלע יידישע פילאנטראפישע אינסטיטוציעס אין ניו-יארק. אין די מלחמה-יארן האט זיך די „זאראמבער יאונג ליידים פרעגדס" אויסגעצייכנט אויפן געביט פון שיקן פעקלעך צו זאראמבער קינדער וואס האבן געדינט אין דער אמעריקאנער ארמיי. נאר גרויסע פארדינסטן האט די „יאונג ליידים" אלס גאנצע פאר איר אומערמידלעכער ארבעט פארן רעליף. אבער מען דארף ספעציעל דערמאנען די נעמען: ראז סיגל, דארא בראדער, בעללא ווייסמאן, פעני פריימאן, סיליא סקאלסקי, גאלדע לאווע, פאלא מעקלעס, מערי סטעגינסקי און העלסי סטעג. דאס זיינען נעמען וואס אלע זאראמבער לאנדסלייט זיינען שטאלץ מיט זיי.

די „זאראמבער יאונג ליידים פרעגדס" איז געגרינדעט געווארן אין יאר 1935. דער ערשטער מיטינג איז אפגעהאלטן געווארן אין הויז פון דארא בראדער, די גרינדער זיינען געווען: קייטי לאוף, פאלא מעקלעס, סארא קארפ, איידא לעווין, דארא בראדער, נאסי איננסטער, מערי סטעגינסקי, אונטער דער פירערשאפט פון אל. גארפינקל.

די איצטיקע באאמטע זיינען: טשערליידי סיליא סקאלקי, וויס-טשערליידי ראזע סיגל, פינאנץ-סעקרעטאר פעני פריימאן, רעקארדינג-סעקרעטאר קייטי לאוף, טראסטיס דארא בראדער און גאלדע לאווע. א סך פון די זאראמבער ליידים זיינען אקטיוו אויף אנדערע ווילטעטיקע געביטן אבער אזוי ווי די ארבעט וועגן די לאנדסמאנשאפטן האט זיך שוין אזוי אויך צו לאנג פארצויגן וויל איך ענדיקן מיטן גראנק, אז די זאראמבער האבן צונעטראגן זייער חלק צום יידישן לעבן אין אמעריקע אויף זייער א געהויבענעם און ווירדיקן אופן.

אַ זונטיק אין די הימען פון זאָמבער לאַנדסלייט

פון אליהו בן־ציון דאָרפמאַן

וועז מיר האָבן נענומען צוגרייטן דעם זשורנאַל, האָבן מיר געהאַט אַ ספּעציעלן קאָמיטעט, וואָס האָט זיך פֿאַרנומען מיט זאַמלען ביישטייערונגען אין די בראָנקס. דער דאָזיקער קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון די ברידער סילווערמאַן, פֿעווקע און איזידאָר סטעג. אַזוי ווי פֿעווקע האָט ניט געקענט קומען, האָב איך יענעם זונטיק פֿאַרנומען זיין אָרט. 8:45 אינדערפרי האָבן מיר זיך אַלע געטראָפֿן אויפֿן קאָנקורס לעבן פֿאַרדהעם ראָוד. נאָכדעם ווי מיר האָבן זיך דערפֿרישט איטלעכער מיט אַ טעפּעלע קאַווע, האָבן מיר זיך אַרויסגעלאָזט אויף באַזוך צו די לאַנדסלייט.

מיר האָבן אָנגענקלאָפּט ביים ערשטן זאָמבער. אַ איינגעלע האָט אונדז געעפֿנט די טיר, און מיר האָבן דערקלערט ווער מיר זיינען.

„קומט אריין" — האָט ער צו אונדז געזאָגט — „און איך וועל גיין אויפֿוועקן דעם טאַטן".

דער לאַנדסמאַן האָט אונדז באַגעגנט אַ האַלב־פֿאַרשלאָפֿענער, אָבער וועז ער האָט אונדז דערזען האָט זיך אַ שמייכל באַוויזן אויף זיין פּנים און יעדן דערלאַנגט אַ „שלום עליכם". וועז מיר האָבן אים אָנגעהויבן דערקלערן דעם צוועק פון אונדזער באַזוך, האָט ער אונדז נישט געלאָזט ענדיקן, גלייך נעגעבן 10 דאָלער און פיין געדאַנקט פֿאַרן קומען צו אים.

אַ צווייטער זאָמבער וואוינט אַ פֿאָר הייזער אַוועק. ער און זיין ווייב דערפֿרייען זיך מיט אונדז, בעטען אַלע זיצען. די פֿרוי רופֿט זיך אָן: „עס איז נאָך אזוי פֿרי און איר האָט זיכער נאָך נאָר נישט געהאַט אין מויל. איך וועל אייך מאַכן עפּעס עסן". מיר פֿאַרזיכערן איר אַז מיר זיינען נישט הונגעריק און מיר קענען נישט פֿאַרלירן צויפל צייט אין איין הויז. „מיר פֿאַרשטייען", מיר פֿאַרשטייען", גיבן־צו מאַן און פֿרוי. מ'האָט אונדז אונטערגעטראָגן 10 דאָלער און אונדז אויסבאַגלייט מיט אַ ברכה.

וועז מיר זיינען אריינגעקומען אין דריטען הויז האָבען מיר געזען אַז אויך דער לאַנדסמאַן האָט ליב געהאַט זונטיק צו שלאָפֿן אַביסל שפּעטער. אונדזער לאַנדסמאַן קומט אַרויס פון שלאָפֿצימער און זיך שטאַרק דערפֿרייט מיט אונדז, און געגומען אויספֿרעגן וועגן אונדזערע פֿאַמיליעס. נאָך אַ קורצן און געמיטלעכן שמועס, זאָגן מיר אים נאָך וואָס מיר זיינען געקומען. ער נעמט ארויס 10 דאָלער און פֿארענטפֿערט זיך, „אַ שאַד וואָס לעצטנס אַרבעט איך בלויז אַ פּאָר טעג אַ וואָך. איך וואָלט וועלן העלפֿן מיט אַ גרעסערער ביישטייערונג".

דער פֿערטער לאַנדסמאַן האָט אונדז באַגעגנט אויף די טרעפּ. מיר קענען אים זייער גוט, וויל ער קומט אָפֿט צו אונדזערע מיטינגען. ער זאָגט צו אונדז: „נעמט אַראָפּ די אויבערי מאַנטלען און מאַכט זיך באַקוועם. צו מיר דאַרפֿט איר קיין סך ניט ריידן וועגן דעם ענין, וואָס איר זענט געקומען". ער בריינגט אריין פון צווייטן צימער בראָנפען און צובייסן. שמועסנדיק, רעדן מיר וועגן די געשיקטע פּעקלאָך קליידער צו אונדזערע גערָאטעוועטע לאַנדסלייט. ער גיט אונדז 10 דאָלער און באדויערט וואָס ער קען מער נישט געבן און וואָס מיר גייען אזוי שנעל אַוועק.

וועז מיר זיינען ארונטערגעקומען אריינגייענדיק אין קאָר, רופֿט זיך אָפּ סטעג: „איצט פֿאָרן מיר צו מיינער אַן אייגענער". ער רופֿט אָן דעם נאָמען. מיר האָבן געטראָפֿן די בעל־הבית'טע, איהר מאַן און אַ שוועסטער, וואָס איז געווען צו־גאַסט פון אויסער נו־יאָרק. אַלע אין הויז זענען געוואָרן פֿאַרנומען מיט אונדז. דער מאַן האָט געשטעלט צום טיש אַלערליי משקאות, די פֿרוי האָט דערלאַנגט לעיקאָך, די שוועסטער האָט ארויפגעשטעלט קאַווע. אין אַ פּאָר מינוט איז דער טיש געווען באַשטעלט מיט כל טוב. וועז מיר האָבן זיך געזעצט צום טיש האָט אונדזער לאַנדספֿרוי אונדז נעגעבן 30 דאָלער פֿאַרן זשורנאַל, און די שוועסטער האָט אונדז נעגעבן 15 דאָלער. מיר האָבן פון גרוים שמחה געגומען צו נאָך גלעזעלעך בראָנפען.

נאך אזא אויפנאמע האבן מיר נישט געקענט גלייך אוועקגיין. מיר האבן אביסל פארברויינגט אין א געשפרעך וועגן דער ארבעט פון רעליף קאמיטעט.

וועו מיר זיינען ארוים אין גאס רופט זיך אן סטעג: „דער צווייטער באזוך וועט אויך זיין ביי מיינעם אן אייגענעם".

וועו מיר זיינען אריינגעקומען צו דעם דאזיקן לאנדסמאן, האבן מיר פאר זיך געזען א ייד מיט א שיינער וויסער בארד, אן אנגעזעענעם בעל-הבית פון זאראמב. ער האט אונדז געגעבן „שלום" און געבעטן זיצן. ער האט געשמועסט מיט אונדז וועגן דעם וואס עס איז געווארן פון אונדזער שטעטעלע זאראמב, פון אונדזערע נאענטע. ער איז געווען באגייסטערט פאר דעם אויפטו פון אונדזער רעליף קאמיטעט, אונדז געגעבן 20 דאלער און געבענטשט פאר אונדזער גוטער ארבעט.

סילווערמאן מעלדעט: „מיר האבן נאך איין אדרעם פאר היינט — דאס איז אין א קענדי סטאר". וועו מיר זיינען אריינגעקומען צום זאראמבער אין סטאר, האט ער ניט געוואוסט ווער מיר זיינען, וויל ער איז שוין געווען לאנג אוועק פון זאראמב. ער האט אבער גוט געדיינקט אונדזערע עלטערן. ער האט נישט געקענט לאנג ריידן מיט אונדז וויל ער איז געווען צו פארנומען, און אונדז באלד געגעבן די 10 דאלער. אונדזער טאג ארבעט איז דאן געווען פארענדיקט.

קומענדיק אהיים זיינען מיר ניט ארוים פון זינען די שיינע אויפנאמעס, וואס מיר האבן געקראגן ביי אונדזערע לאנדסלייט. די געפילן פון פרייד זיינען אבער געווען נעמישט מיט טרערן פון גרויסן צער, וואס די 1600 יידן אין זאראמב, פונקט ווי די יידן פון די אנדערע יידישע קהילות, זיינען אומגעבראכט געוואָרן. אין דער ארבעט לטובת די לעבנגעבליבענע קענען מיר צומבעסטן ערן דעם אנדענק פון אונדזערע קדושים.

זאראמבער אין נוריאָרק פאקען פעקלאך פאר גערעטעוועטע לאנדסלייט אויף יענער זייט ים.

אויפן בילד פון רעכטס: לייזער פעווקא, מאקס פרייטאן, גאלדע קריסטאל, אליהו בן־ציון דארפמאן, און יוסף שלמה ראזען.

כמעלות קדושים וטהורים....כזהר השמים מזהירים
מצבה
אבי הקדוש
יצחק בערגמאן ע"ה
אמי הקדושה
טאלבע לאה בת חייקל ע"ה
אחים הקדושים
פישל, מאטל,
ומגיד - ומשפחתם ע"ה
אחותי הקדושה והטהורה
מרים בת יצחק ע"ה
אחותי הקדושה והטהורה
ביילע בת יצחק ע"ה
ת נ צ ב ה

טייערע און חשוב'ע זאראמבער אין אמעריקע:

מיר, די זאראמבער אין האוואנא, קיובא,

דריקן אויס אונזער הארציקסטן דאנק פאר אייער גוטער הילפס ארבעט לטובת אונזערע געראטעוועטע לאנדסלייט אין אייראפע.

באזונדער דאנקען מיר אייך פארן ארויסגעבן דעם יזכור-בוך אין אנדענק פון אונזערע קדושים וואס זענען דערמארדעט געווארן פון די פאשיסטישע היטלער און פולישע מערדער.

זאל דער יזכור-בוך ווערן דאס הייליקטום לדורות אין הויז פון יעדן זאראמבער.

ת' נ' צ' ב' ה'

מיר באגריסן הארציק די טוער פון פארייניקטן זארעמבער רעליף לכבוד אייערע 10 יאר הייליקע און וויכטיקע הילפס-ארבעט. מיר דא אין קיובא וועלן שטענדיק זיין מיט אייך פארייניקט און העלפן אלע אייערע הילפס-אקציעס לטובת אונזער שארית הפליטה.

גלייכצייטיק דריקן מיר אוים א דאנק אונזער פריינט און לאנדסמאן חיים סילווערמאן, פארן אויסנוצן די געלעגנהייט אויף זיין באזוך אין האוואנא צו ארגאניזירן אונז זארעמבער אין א גרופע מיטצוהעלפן אייך אין אונזער אלעמענס וויכטיקע הילפס-ארבעט.

אין נאמען פון די זארעמבער אין האוואנא, קיובא.

שמואל יארמוס, פרעזידענט

אברהם ח. רייכמאן, סעקרעטאר

פנחס בזשאזע, קאסיר

על אלה אני בוכיה

מיט געבראכענע הערצער דערמאנען מיר אונזערע ליבסטע: טאטע, מאמע, שוועסטער, ברידער, שוואגער, שוועגערן און זייערע קינדער — וועלכע זענען אומגע־קומען על קדושת השם, דורך די גרעסטע מערדער אין דער וועלט געשיכטע.

זאלן אייערע נעמען דא זיין וויי געקריצט אויף א מצבה צו ערן אייער אנדענק.

זייערע קינדער: **משה שיינע מעכל רחל לאה** די עלטערן: **סני און שרה**

זייערע אייניקלעך: **מרדכי מענדל דאבע יהודית דבורה'לע**

חבל על דאבדין ולא משתכחין!

יש קונה עולמו בשעה אחת.

דו, טאטע אונזערער, האסט דאך זיכער זיך אייגענעקויפט אייביקייט אין דער שעה פון זארעמבער שחיטה דעם 2טען סעפטעמבער, 1941.

אזוי דערציילן די עטליכע גערעטעוועט:

— סני שוחט געזעגנט זיך — ביים עפענען דעם מאסן־קבר — מיטן עולם און טרייסט די זארעמבער יידן, אז עס וועט נאך קומען דער יום הדין פאר די מערדער פון יידישן פאלק. ער זאגט צו זיי: „געדענקט יידן, מיר זענען אייניקלעך פון מכבי און בר־כוכבא, די יידישע מלוכה וואס וועט אויפשטיין אין ארץ־ישראל וועט נעמען נקמה".

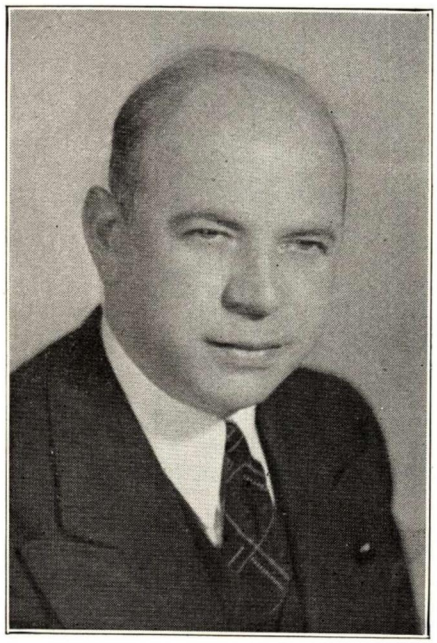
זאגנדיק מיטן המון וידוי: אשמנו, בגדנו, גזלנו... זעט ער ווי עס סאלט קעמ־פעריש און העלדיש דער יונגער ריידמאן. ער שטרעקט זיינע געבייליטע פויסטן און שרייט אויס צו די דייטשישע גזלנים: „מערדער! בהמות שעכטן מיר מער מענטש־ליכער!" און קוקנדיק צום הימל רופט ער אויס: „גאט! האסטו שוין יא באשלאסן אונז אומברענגען, שיק'זשע דיין מלאך המות, מיר וועלן אים מיט כבוד און פרייד אפגעבן אונזערע נשמות פאר דיינעטוועגן. בינסט דאך א טאטע... א בעל רחמים". זיינע וווערטער ווערן איבערגעריסן פון א סעריע מאשין־ביקס קוילן... ווי א בוים פאלט דער הויכער, מאסיווער קערפער פון העלדיש רעוואלטירטן זארעמבער שוחט.

מיט געבראכענע הערצער, עהרע דיין אנדענק. **איטשע און חוה**

COMMENTS ABOUT ZAROMBER RELIEF

By HERMAN WEINGART, Honorary President

I am greatly appreciative of the privilege to state a few facts about my affiliation with the Zaromber Relief. It is somewhat more than a decade that I have been connected with the Zaromber Relief in a semi official capacity. I hope I will not sound presumptious by saying that I have been with the organization since it was founded. Shortly after the Zaromber Relief was organized, I was approached to participate in its activities and lend my support. Before committing myself, I wished to know what was the aim and purpose of the enterprise and what prompted its organization. Encouraged by the interest I have shown, the committee did not spare me at all. In the most vivid form, I was painted an almost unbelievable pathetic picture of the community living in Zaromb at that time, (Alas they are there no more.) After listening with keen interest to what was being planned to help the Zaromber in their deplorable circumstances, I was very much impressed and promised my support. To some of my readers it might sound strange that I who had never set foot in Zaromb should show so much concern about a town that I know by name only. However, I need but mention the fact that my mother was a Zaromber and one will not be puzzled any more. My mother like any of you Zaromber had a fervent love for her home-town and she succeeded in imparting some of that admiration in me.

The family like attitude that prevails amongst Zaromber is indescribable and I admire it immensely. To illustrate this point, I need but call your attention to an affair arranged by Mr. and Mrs. Crystal in behalf of the Zaromber Relief. As they received their Zaromber guests the Crystals were radiating with happiness at every new arrival. They behaved as though they married off a child of theirs and treated everyone as a blood relation who came to share in their happiness. People with such devotion to their townfolk are capable of accomplishing wonders and the Zaromber Relief can point with pride to outstanding accomplishments as a result of this characteristic prevailing amongst Zaromber.

No organization is run by a few individuals only and the Zaromber Relief is no exception. I am told that many Zaromber devote unlimited time in its service.

With those that I am acquainted more intimately, them, I cannot by-pass unmentioned. Silverman with his resourceful planning, Lava and his untiring effort to make plans workable, Rothberg with his piety, Pefka and Siegel with their militancy are shining examples of the members of the Zaromber family, and I am honored to be one of them.

In conclusion may I wish the Zaromber Relief to be as successful in binding the wounds of the Zaromber survivors abroad as in the past. Needless to say that I pledge my cooperation and support in the future enterprises of the Zaromber Relief's rehabilitation program.

פאראיינינטער זאראמבער רעליף קאמיטעט

גרינדער פון זאַראַמבער רעליעף

פון רעכטס: חיים סילווערמאַן, מנחם ראָטבערג, נתן לאַווא

פרעזידענט	נתן לאַווא
פינאַנס סעקרעטאר	אליעזר פעווקא
טרעזשורער	יצחק סטעגינסקי
רעקאָרדינג סעקרעטאר	מרים לאש
סעקרעטאר	חיים סילווערמאַן
פאַרזיצער	חיים סיגעל
וויצע פאַרזיצער	מנחם ראָטבערג

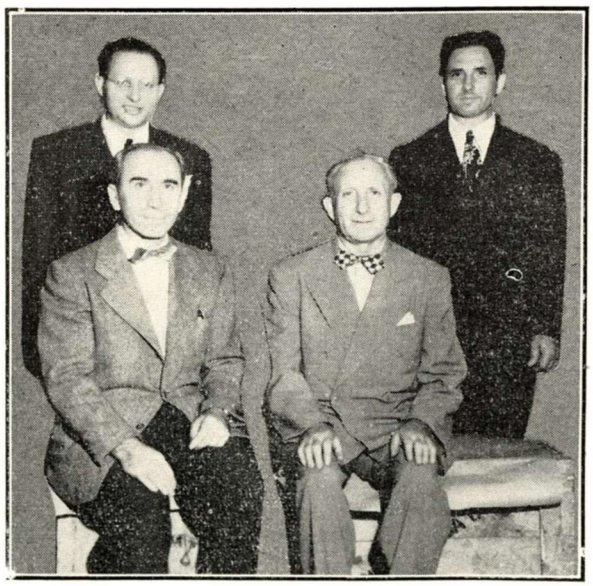
ע ק ז ע ק ו ט י ו ו ע

מ. פריימאַן ז. ראָמאַן ז. דאָרפמאַן מ. גאָלדבערג מ. ריטשמאַן

א. דאָרמאַן ש. ראָזען

פעני פריימאַן עוועלין ראָזען בעלא וויסמאַן גאָלדע לאַווא מאלי סילווערבערג

ראָוז סיגעל

פאַרוואלטער

זאַמבער - אָסטראָוער - גרייעווער

ב ר ע נ ט ש 56

אידישער פראַטערנאַלער פאָלקס אָרדן

מיטינגען :
יעדן 1טן און 3טן פרייטיק

אין סענטראַל פּלאַזאַ אַנעקס
40 איסט 7טע גאַס, נ. י.

אייער גוטע און שנעלע הילפס אַרבעט פאַר אייערע לאַנדסלייט, אייער האַרציקע באַציאונג און האַנדלונג צו נאַציאָנאַלע הילפס אָרגאַניזאַציעס, אייער געפיל פון אחדות און געזעלשאַפטלאכע אחריות לטובת אונזער שארית הפל׳טה איז אַ גרויסער כבוד פאַר אונזער פאָלק און אַ מוסטערהאַפטער ביישפיל פאַר אונזערע לאַנדסמאַנשאַפטן.

אין נאָמען פון די פינף הונדערט מיטגלידער אין אונזער ברענטש באַגריסן מיר אייך האַרציק, טוער פון פאַרייניקטן זאַמבער רעליף לכבוד אייער צען יאָריקן יובילי.
גאָר אין גיכן זאָלט איר דערלעבן, אַז אייערע לאַנדסלייט צוזאַמען מיט אַלע אידן אין אייראָפּע זאָלן געפינען זייער מקום מנוחה, יעדערער לויט זיינע שטרעבונגען און פאַרלאַנגען.

זייט געגריסט!

אייב מאַגידסאָן, פּרעזידענט

ב. בינדער, סעקרעטאַר

Compliments of

GROVE
DRESS MFG. CORP.

LOU MANTINI + HY WURTZEL

Compliments of . . .

Abe Garfinkel

376 EAST 7th STREET BROOKLYN, N. Y.

א שטראל פון ליכטיקייט אין דער געדיכטער משא פון פינסטערניש איז דער זאראמבער רעליף קאמיטעט, מיט זיינע 10 יאר אומדערמידלעכער הילפס-ארבעט פאר אלע זאראמבער נויטליידנדיקע, ובפרט איצט פאר דער שארית הפליטה, וואס האט זיך ארויסגעראטעוועט פון גרויסן חורבן. זאל אייער ווייטערדיקע ארבעט זיין געבענטשט.

מיר וועלן מיטארבעטן מיט אייך ווי ביז איצט צו העלפן די לעבן-געבליבענע זאראמבער בכל תפוצות ישראל.

זאראמבער פראנרעסיוו יאנג פרענדם

בענעוואלענט אסאסיאישאן

151 קלינטאן סטריט, ניו יארק

מאריס ריטשמאן	טשערמאן
דזשייק לאוף	וויים טשערמאן
נתן לאוא	פינאנץ סעקרעטאר
לואיס ליבערמאן	רעקארדינג סעקרעטאר
מאקס פריימאן	טרעזשורער
יאנקל קאווקעוויץ	האספיטאלער
חיים סיגעל	טראסטי
לואיס סקאלקע	לאון פאנד
נייטען סקאלקע	סעמעטערי-דירעקטאר

עקזעקוטיוו

אל. גארפינקל　　מאריס סטיין　　מאריס גאלדבערג

מיר באַגריסן האַרציק די טויער פון פאַרייניקטן זאַראַמבער רעליף קאַמיטעט פאַר זייער הייליקע ארבעט ביז איצט. ס׳איז באמת נישט אַפצושאַצן די איבערגעבנקייט און די ארבעט פאַר די לעצטע צוויי יאָר לטובת די אומגליקלעכע אין אייראָפּע. מיר האָפן אַז די צרות פון אונזערע ברידער אויף יענער זייט ים וועלן זיך שנעל ענדיקן.

חברה דגל יצחק אנשי זאַראָמב

בעאמטע:

שמואל לעווין, פרעזידענט

מרדכי זלאטאגארע, וויים פרעזידענט

אברהם אליהו לעוויטץ, 1טער טראָסטי

חיים מרדכי סיר, 2טער טראָסטי

ב. קענדעל, טרעזשורער

אברהם מיכל פיעווקא, סעקרעטער

מיר זיינען שטאָלץ מיט 10 יאָהר הילפס אַרבייט פון זאַראָמבער רעליף קאָמיטעט, וואו אונזער אָרגאַניזאַציע איז אָפיציעל פאַרטראָטען. עס איז אַ כבוד פאַר יעדען אייך און ווינשען אייך דערפאָלג אין אייער וויטערדיגער אַרבעט.

זאַראָמבער יאָנג ליידים פרענדס

151 קלינטאָן סטריט, ניו יאָרק

סיליע סקאלקע ..... טשערליידי

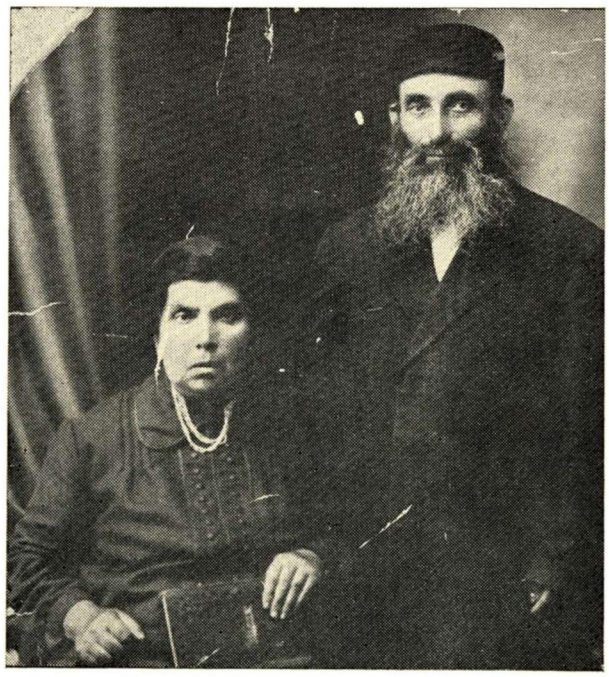
ראָוז סיעגעל ..... וויים טשערליידי

פעני פריימאן ..... פינאַנס סעקרעטאר

קיידי לאַוף ..... רעקאָרדינג סעקרעטאר

בעלאַ וויסמאַן ..... טרעזשורער

דאָראַ בראָדער און גאָלדע לאַוואַ ..... טראָסטיס

אפרים און רחל די טעפערקע

אַ טיפיש זאַראָמבער פאָר פאָלק — די עלטערן פון אונזער מאָלי זילבערבערג

ZION

MEMORIAL CHAPEL, Inc.

LOUIS GUTZEIT IRVING SMITH

LICENSED UNDERTAKERS

Official Undertakers for

Zaromber Young Men's Ass'n

41 CANAL STREET

New York City

Phone CAnal 6-2255-2256

ORchard 4-2427-2415

Compliments of . . .

PAULA PLATT

1601 WEST 7th ST. BROOKLYN, N. Y.

BEST WISHES

JOLIO GRAPE

TENNYSON 80

Mexico, D. F.

Compliments of . . .

S. GONOPOLSKY & SON

23 WAVERLY PLACE

New York 3, N. Y.

Compliments of . . .

SPECIALTY CLOTHING CO.

702 BROADWAY NEW YORK 3, N. Y.

Compliments of . . .

NATHAN SCHEDLETZKY

2022—69th STREET BROOKLYN, N. Y.

GREETINGS

MORRIS RICHMAN

1415 BRISTOW STREET BRONX, N. Y.

Compliments of

HARRY BORENSTEIN

169 TEN EYCK WALK , BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. STRUGATZ

943—47th STREET BROOKLYN, N. Y.

אונזער מאַלי זילבערבערג
מיט איר גאַנצער פאַמיליע.

Tels. CAnal 6-0094-0095-0096

SILVEROD MFG. CO., Inc.

HERMAN WEINGART, Pres.

Manufacturers of

INFANTS' & CHILDREN'S KNIT UNDERWEAR

561 BROADWAY

MAKERS OF

REG U.S. PAT OFF.

Sunshine
Kiddie
Training Panties

In Memoriam

צום אָנדענקען
פון מיין פאַמיליע

חיים אַלשאַק

רבקה לאה אַלשאַק

פערל אדלער
44 וועסטערן עוועניו
מאָריסטאַון, ניו דזשוירזי

צום אַנדענקען פון מיינע טייערע עלטערן

אהרן און עלקע אדעניילאם

ווי אויך מיינע ברידער מיט זייערע משפחות.

מאיר און יצחק אדעניילאם

היימאַן אַדלער

44 וועסטערן עוועניו

מאַריסטאַון — — — ניו דזשוירזי

צו די אַקטיוו טוער פון

זאַראַמבער הילפס קאַמיטעט

פאַר זייער אונטערמידלעכער און

איבערנעבענער רעטונגס אַרבעט.

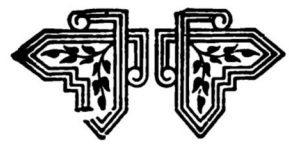
זאַוועל גריי

Compliments of . . .

MR. and MRS.

HYMAN ADLER

AND FAMILY

44 WESTERN AVENUE

MORRISTOWN, N. J.

ר׳ בערל ראזען און משפחה

באגריסען די

פעראייניקטע זאראמבער
רעליעף קאמיטעט

S. ROSEN

570 RIVERDALE AVENUE BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Ann-Lee Chenilles

Mr. & Mrs.

Arthur Richman

•••

Dalton, Georgia

BEST WISHES

S. T. NOVELTY CO.

M. TOMKOWITZ, Prop.

241 WEST 23rd STREET **NEW YORK, N. Y.**

Greetings . . . Greetings . . . Greetings

The

Ann Morris Chocolates

Extends Its HEARTFELT GREETINGS to the

•••

United Zaromber Relief

"May all your Undertakings Prove Successful"

•••

Ann Morris Chocolates

529 Eastern Parkway + 808 Flatbush Ave.

924 Rogers Avenue + 1217 Avenue J

Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

RED SEAL LEATHER CO.

PHIL OLSHAK, Prop.

55 FRANKFORT STREET

NEW YORK CITY

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.

Jack Grodowitz

and Family

•.•

3070 HULL AVENUE

BRONX, N. Y.

Compliments of

DYBER OIL CO.

SLEPOWITZ, Prop.

84 HOPE STREET

New York City

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.

Eli Rosenblum

and Family

113 EAST 183rd STREET

G. & R. BAKING CO.

113 EAST 183rd STREET **FOrdham 4-9250**

ואחרון אחרון חביב...

די אינגסטע זאראמבער ארגאניזאציע, וועלכע איז נאר וואס געבוירען געווארען

הערש און בעריש פעווקא פאמיליע צירקעל

שליסט זיך אן סאלידאריש אין דער זאראמבער קערפערשאפט
און וועט העלפען אין פרינציפ די זאראמבער לאנדסמאנשאפט.

אברהם מיכאל פעווקא, פרעזידענט
ל. דענאוויץ, פראטאקאל סעקרעטאר
ב. פאשא, פינאנס סעקרעטאר
לייזער פעווקא, טשערמאן
מערעלין פעווקא, טשערמאן
דזש. דענאוויץ, טראסטי

PE 6-7993 LOUIS PEFKA & ABE MENDER

PEFKA & MENDER, Inc.

MANUFACTURING FURRIERS

150 WEST 28th STREET NEW YORK

Mr. & Mrs.
ABRAHAM PEWKA
and Family
132 LUDLOW STREET
New York City

Mr. & Mrs.
LOUIS PEFKA
and Daughter
55 COOPER STREET NEW YORK CITY

Mr. & Mrs.
JOSEPH PEFKA
and Family
1326—45th STREET BROOKLYN, N. Y.

Telephone BEnsonhurst 6-9510

H. WEINTRAUB

Kosher Butcher

°o°

2247 65th STREET BROOKLYN, N. Y.

Telephone ORchard 4-3084

S. WEINTRAUB

STRICTLY KOSHER

Meat Market

°o°

246 RIVINGTON STREET NEW YORK, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.

Mendel Krystal

and Family

2394 GRAND CONCOURSE

Bronx, N. Y.

SPECIALTY LADIES TAILORS — FURRIERS

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.

Isidore Stagg

and Family

8616 62nd AVENUE

REGO PARK, L. I.

מיר באַגריסן דעם

פאראייניגטען זאַראָמבער רעליעף קאָמיטעט

און די טויער צום 31 יאָריגען יובל.

פּאַרשטאַרקט די אַרבעט אין העלפען די לעבענגעבליבענע זאַראָמבער.

אַלעק און העלען דאָרפמאַן

און קינדער

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. ABRAHAM SIR

928 EUCLID AVENUE MIAMI BEACH, FLORIDA

Compliments of

EVELYN ROSEN

FINE FURS

315 SEVENTH AVENUE NEW YORK

Compliments of . . .

HYMAN SILVERMAN

16 EAST 108th STREET NEW YORK

LEhigh 4-3630

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.

ABE ROSEN

AND FAMILY

1456 EAST 5th STREET BROOKLYN, N. Y.

Compliments of

Mr. & Mrs.

JOSEPH GREENSPAN

and Family

3457 — 7th STREET
JACKSON HEIGHTS, L. I.

Compliments of

Mr. & Mrs.

ISIDORE MALINA

142 FIFTH AVENUE
New York City

Compliments of

Mr. & Mrs. SAM SIR
AND FAMILY

811 JEFFERSON AVENUE
MIAMI BEACH, FLORIDA

Compliments of . . .

FREEMAN BROS.

☆

733 BROADWAY
New York

Compliments of . . .

CHANALT CLOTHING CO.

4315 GREEN STREET
Long Island City

BENJAMIN FREEMAN, Prop.

Compliments of . . .

MR. & MRS.

IDEL MECKLES

and Family

3530 AVENUE S
Galveston, Texas

Compliments of . . .

H. KSHATZKAWER

and Daughter

637 EAST 176th STREET
Bronx, N. Y.

Compliments of . . .

MR. & MRS.

DAVID MECKLES

and Family

481 EASTERN PARKWAY
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

JACOB GROSSMAN

and Family

703 ROCKAWAY AVENUE
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

MR. & MRS.

HYMAN STEGINSKY

1622 WEST 11th STREET
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

MR. & MRS.

BENJAMIN MIGDAL

146 SOUTH 9th STREET
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

MR. & MRS.

MAX STAGG

and Family

54 MANITON AVENUE
Poughkeepsie, N. Y.

Compliments of . . .

B. & M. PAPER BOX CO.

50 GREENE STREET
New York

Compliments of

YETTA MALVIN

AND FAMILY

2640 ROGAN BOULEVARD

CHICAGO, ILL.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.

HARRY GRAY

AND FAMILY

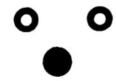
2309 OCOLA AVENUE

BALTIMORE, MD.

Compliments of . . .

MR. & MRS.

HYMAN LEFTON

1315 WEST 7th STREET
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

MR. & MRS.

MAX PEARLMAN

1854 — 68th STREET
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

MR. & MRS.

LOUIS JACOBS

2025 REGENT PLACE
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

MR. & MRS.

MAX WAPNICK

668 EAST 49th STREET
Brooklyn, N. Y.

Compliments of

CONFIDENCE
PRIME MEAT MARKET

613 BRIGHTON BEACH AVENUE
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

LESTER PINCUS
SHOE COMPANY

131 DUANE STREET
New York City

Compliments of

Mr. & Mrs.
WILLIAM TODRES

14 MOORE STREET
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
A. STEGINSKY
and Family

1844 CROTONA AVENUE
Bronx, N. Y.

Compliments of

GUNTHER and
SHARFMAN, Inc.

590 BROADWAY NEW YORK

Compliments of . . .

Mitchel Schneider
Co., Inc.

99 MADISON AVENUE NEW YORK

Compliments of . . .

CRESTWOOD SPORTSWEAR CO., Inc.

99 GREENE STREET
New York

HARRY PALUBA, Prop.

Compliments of . . .

J. MANDEL

BARCLAY KNITWEAR CO., Inc.

1239 BROADWAY
New York

תחזקנה ידיכם!

משפחת לאוא

נתן

גאלדה

חיים מרדכי

בילה

☆

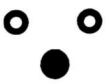
Compliments of . . .

CHARMING UNDEE CO.

652 BROADWAY
New York

Compliments of . . .

EAGLE BUTTON CO.

222 FOURTH AVENUE
New York

HARRY SIMON, Prop.

Compliments of . . .

WEBSTER HALL

KOSHER CATERERS

For Weddings, Banquets, Luncheons

119 EAST 11th STREET
New York City

GRamercy 7-4010

Compliments of . . .

H Y - A R T
COAT MAKERS CO., Inc.

663 BROADWAY
New York

Compliments of . . .

ESTHER FLEISS and
ETHEL REINGOLD

411 HOWARD AVENUE
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.

S. ROSEN

and Family

21 MONTGOMERY STREET

New York City

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.

J. MIGDAL

and Family

342 EAST 6th STREET

New York City

Compliments ot . . .

Mr. & Mrs.

ISIE SMALL

73 NORFOLK STREET

New York

Compliments of . . .

B. MIGDAL

AND FAMILY

244 ROEBLING STREET

Brooklyn, N. Y.

Compliments of

MR. & MRS.

LOUIS MALINA

1690 HUDSON BOULEVARD
Jersey City, N. J.

Compliments of . . .

J. BURSTEIN
AND FAMILY

277 CHERRY STREET
Elgin, Ill.

Compliments of . . .

MAX ROTHMAN

91 BERNARD STREET
Freehold, N. J.

Compliments of

IRVING NADLER

30 CHURCH STREET
Brooklyn, N. Y.

Compliments of

JACOB GOLDBERG

1349 WEST 6th STREET BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

MR. and MRS.

HARRY & GOLDIE SIR

AND FAMILY

SIR'S APARTMENTS

306 Euclid Ave. Miami Beach

Tel. 51691

Compliments of . . .

MODA

CLOTHING CO., Inc.

801 BROADWAY

New York 3, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. MORRIS FINKELSTEIN

2920 AVENUE L — BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

SAMUEL COHEN

611 STONE AVENUE — BROOKLYN, N. Y.

Compliments of

GOLDIE LIST

8714—21st AVENUE — BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. MAX FREIMAN

52 EAST 52nd STREET — BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

ALEX PARISER

101 ALLEN STREET — NEW YORK

Compliments of . . .

LAKE VIEW HOTEL

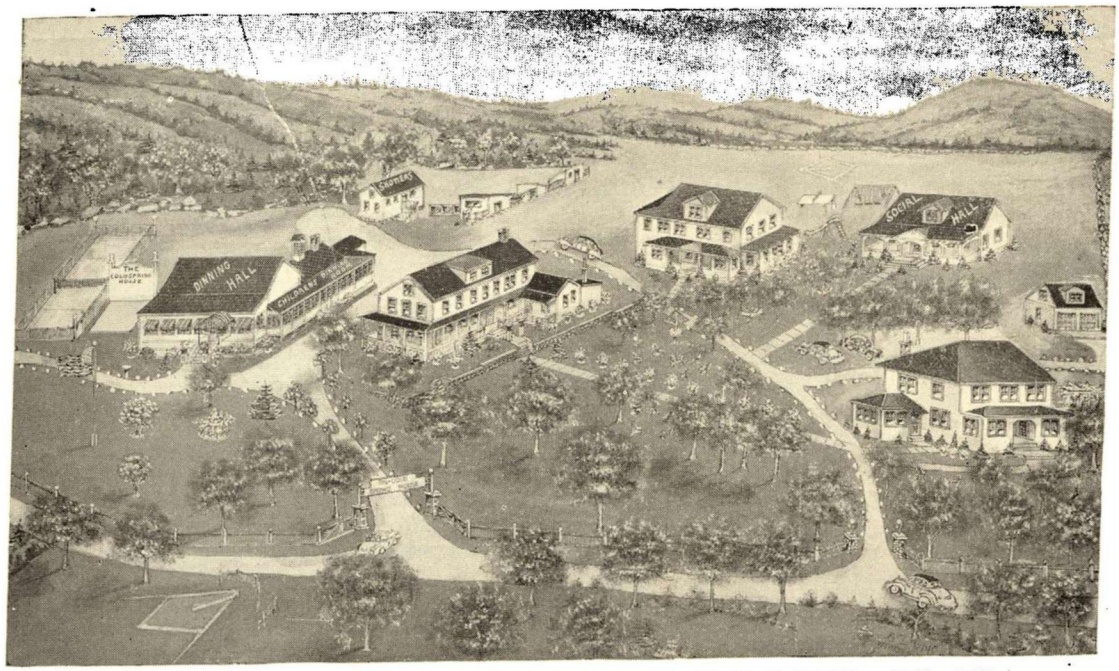
Compliments of . . .

Julius Segal

271 BRIGHTON BEACH AVE. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

David Dorfman
and Daughter Iris

COLD SPRING HOUSE — ACCORD, N. Y.

MR. & MRS. MAX COHEN, Props.

אונזער זון נאָרמאַן

געבוירען סעפט. 1925

נעפאלן אין שלאכט יאנואר 12, 1945 צו דעם 3טען יאָרצייט נאָך אונזער נאָרמאַן וואָס איז געפאלען קעמפענדיג אין דער אמעריקאנער ארמיי געגען פאשיזם, דריקען מיר אוים צער און וויטאָג אין יזכור זשור-נאל. דער יזכור זשורנאל איז דאָך אויך א טרויעריגער רעזולטאט פון דעם זעלבען אומ-גליק וואָס די היטלער מערדער האָבען געבראכט צו דער מענשהייט און אין קרעמאטאָריומס צו אונזערע ברידער און שוועסטער.

טיירער זון! דו האָסט אוועקגענעבן דיין יונג לעבען אויסצוראָטען דעם פאשיזם. מיר שווערען דיין קאמף נאכצופאלגען ביז דער פאשיזם וועט אויסגעראָטען ווערען. מיר, דיינע עלטערן, וועלען דיר קיינמאל נישט פארגעסען. דו וועסט שטענדיג בלייבען אין אונזערע הערצער כל זמן מיר וועלען לעבען. דיינע עלטערן...

סעם און ראָזא ווערטעל

4232½ S. OLIVE ST., LOS ANGELES, CAL.

Compliments of . . .

SHOMREI SHABOS

BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

S. SIEGELBAUM H. LAWRENCE

MAXINE HAT CO.

49 WEST 37th STREET
New York

Compliments of . . .

MR. & MRS.

LOUIS GOLD

4152 OCEAN AVENUE
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

MR. & MRS.

L. SUSSMAN

648 CRAWFORD AVENUE
Brooklyn, N. Y.

Compliments of

BLUE SKY LAUNDRY

J. RITHOLTZ, Prop.

Compliments of . . .

M. A. GOLDBERG

6032—21st AVENUE BROOKLYN, N. Y.

Compliments of

DR. PH. SALMON

187 HENRY ST. NEW YORK 2, N. Y.

Compliments of . . .

M. RICHMAN
. . . Insurance . . .

Residence:
576 FOX STREET BRONX, N. Y.
Tel. MElrose 5-1928

Office:
71 WEST 35th STREET NEW YORK
Tel. WIsconsin 7-7650

Compliments of . . .

JACOB FLANZREICH

391 CHRISTOPHER AVE., BROOKLYN, N.Y.

Compliments of

Mr. & Mrs. G. DENOWITZ

76 SUFFOLK STREET NEW YORK CITY

Compliments to . . .

Mr. & Mrs. J. SINGER

338 ROEBLING ST. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

MORRIS OZDOBA

203 NEW LOTS AVE. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

ESTHER FLEISS and
ETHEL REINGOLD

411 HOWARD ST. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

JOSEPH FRIEDMAN

667 HEMLOCK ST. BROOKLYN, N. Y.

B. MIGDAL

146 SOUTH 9th ST. BROOKLYN, N. Y.

D. WEISS

701 EMPIRE BLVD. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.

HYMAN SIEGEL

1547 WEST 10th STREET
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

R. FIELD

General Dry Goods Store

1428 PARK AVENUE
Near 106th Street New York

ALgonquin 4-0663

JACOBS & SALTZMAN

Makers of
Men's Coats

737 BROADWAY
New York

Compliments of . . .

MORRIS LEVINE
HARRY LEVINE
SOL LEVINE
BLANCHE LEVINE
LENA LEVINE
LENA SOCHINSKY

4719 EASTERN AVENUE
St. Louis, Mo.

Compliments of . . .

M. MIGDAL

146 SOUTH 9th ST. BROOKLYN, N. Y.

SAMUEL NAPOS

137 BROOME STREET NEW YORK CITY

ALTE BECKER PASTERNAK

171 CLINTON STREET NEW YORK CITY

DAVE BURSTEIN

2058 UNION STREET BROOKLYN, N. Y.

Mr. & Mrs. DAVE CHARNEY

and Son

1796 VYSE AVENUE BRONX, N. Y.

H. DUMOCH

668 SACKMAN ST. BROOKLYN, N. Y.

HYMAN LABINGER

1496 VYSE AVENUE BRONX, N. Y.

HARRY MADZINSKI

1466 STEBBINS AVENUE BRONX, N. Y.

Mr. & Mrs. A. M. LUSTIG

155 RODNEY ST. BROOKLYN, N. Y.

Mr. & Mrs. B. SILVERMAN

1660 BATHGATE AVE. BRONX, N. Y.

Compliments of

W. ZLOTOGURA

B. ZITNER

178 SOUTH 9th ST. BROOKLYN, N. Y.

SOLOMON COHEN

631 POWELL ST. BROOKLYN, N. Y.

MORRIS ROSEN

GERSHEN ROSEN

411 BLAKE AVE. BROOKLYN, N. Y.

Mr. & Mrs. G. ROTTENBERG

2300 BRONX PARK EAST BRONX, N. Y.

E. ROTHENBERG

1477 WASHINGTON AVE. BRONX, N. Y.

LENA PEKARSKY

2212—15th AVENUE ROCKFORD, ILL.

SAM ROSEN

2147 STARLING AVENUE BRONX, N. Y.

I. MARCUS

7116—20th AVENUE BROOKLYN, N. Y.

Mr. & Mrs. CH. DUNN

763 GREEN AVE. BROOKLYN, N. Y.

WM. DRAIARSH

77 BOWERY — NEW YORK 2, N. Y.

Tel. CAnal 6-7200

JEWISH MORNING JOURNAL — **דער מאָרגען זשורנאַל**

ווען איר דאַרפט אַדווערטייזמענטס אין די אידישע צייטונגען, שטעלט זיך אין פֿאַרבינדונג מיט אונזער זאַמבער לאַנדסמאַן ווילליאַם דרייאַרש אין „מאָרגען זשורנאַל" אָפּיס און איר וועט זיין זיכער מיט דער בעסטער באַהאַנדלונג.

For all your advertisements in the Jewish papers, please contact our landsman WILLIAM DRAIARSH, Jewish Morning Journal office.

Compliments of

Mr. & Mrs. LOUIS SKALKA

and Family

5701—15th AVENUE — BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. B. GOLDSTEIN

72 ORCHARD STREET — NEW YORK

Compliments of . . .

YELLA-NORMAN

and B. LUSTIG

MIAMI, FLORIDA

מיינע ליבע לאנדסלייט :

איך באגרים אייך פאר דער גוטער הילפס ארבעט וואס איהר האט געטאן ביז איצט און העלפען אונזערע ברידער און שוועסטער וואס האבען זיך געראטעוועט פון דער היטלער מגפה. מיר, די קליינע גרופע זאראמבער אין קאליפארניא, וועלען פארטזעצען די ארבעט וואס מיר האבען אנגעפאנגען.

מיט האַרציגע גרוסען,

BEN COHEN (Vice-President) and FAMILY
820 Blades Street, Los Angeles, Cal.

Compliments of . . .

JACOB FEINTZOG

4332½ S. OLIVE STREET
LOS ANGELES, CAL.

Compliments of . . .

HYMAN GOLDSTEIN

411-12 PAS. E. O. EL. RIO
LOS ANGELES, CAL.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. SILVER

4332 S. OLIVE STREET
LOS ANGELES, CAL.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. BEN CHWIGIN

315 N. SPALDING AVENUE
LOS ANGELES, CAL.

Compliments of . . .

HARRY STONE

519 N. FICKETT STREET
LOS ANGELES, CAL.

Compliments of . . .

M. SHEINBERG

420 N. FICKETT STREET
LOS ANGELES, CAL.

ליידים אַקזילערי אַף איסט בראַנקס

ישיבה ומתיבתא

אחי תמימים ליובאוויטש

דבראַנקס

Ladies' Auxiliary of East Bronx

YESHIVA & MESIFTA ACHEI

TMIMIM LUBAVITCH of the BRONX

708 MACE AVENUE BRONX, N. Y.

Tel. OLinville 5-3651

מרס. מאלי סילווערבערג, פרעזידענט

881 Tiffany St., Bronx, N. Y., Tel. DA 3-8077

מרס. סאָפער, ווייס פרעזידענט

מרס. גאָלד, טרעזשורין

מרס. פרידמאן, סעקרעטארין

רעביצין קלוגער, ווייס פרעזידענטין

מרס. ליווי, ווייס טשערלייד

מרס. לימאן, ווייס טשערלייד

מרס. סמאָל, ווייס טשערלייד

צום אָנרענקען פון מיין פאַרשטאָרבענעם מאַן

איזידאָר גרינשפאַן

YOSPE GREENSPAN

18 Second Street, Islands, N. J.

Compliments of

Mr. & Mrs. L. SHEINBERG

551 EAST 178th STREET BRONX, N. Y.

מיר באַגריסן האַרציג אונזער זאַראָמבער רעליעף קאָמיטעט אין אוואַנגארד פון אונזערע לאַנדסלייט, וועלכער איז א מוסטער צווייג פאַר זייער גרויסע פאַראַנט־וואַרטליכע ארבעט לטובת די ליידענדע זאראמבער.

נייטען און בעלא וויסמאַן

אסטאריא, לאַנג איילאַנד — 2561 גאם 43טע

Compliments of

JOEL ZAREMBER

340 LOTT AVE. BROOKLYN, N. Y.

Compliments to . . .

Mr. & Mrs. M. ROSEN

754 MACE AVENUE BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

JOE ZAREMBER

957 FAILE STREET BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

MORRIS ZAROMBER

2730 SEDGWICK AVE. BRONX, N. Y.

Compliments of

SH. STEINBERG

1300 DAVIDSON AVE. BRONX, N. Y.

מיט האַרציגע גרוסען,

יצחק שווייצער

טשאטאנאגא, טעננעסי

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. J. TOPEL

and Family

1000 EAST 173rd STREET BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

BEN ZUCKERMAN

158 SOUTH 3rd ST. BROOKLYN, N. Y.

BEST WISHES

Mr. & Mrs. SAUL BRODER

539 WILLIAMS AVE. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. S. TOPPEL

1476 LONGFELLOW AVE. BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

A. ROTH SILKS

146 WEST 28th STREET NEW YORK

Compliments of . . .

BEN TANDETA

1016 W. WALNUT ST. LOUISVILLE, KY.

Compliments of

PHILIP KRAMER
& GREENSPAN

. . . Textiles . . .

345 SEVENTH AVE. NEW YORK CITY

צום אַנדענקען פון מיינע ליבע עלטערן

און ברידער

LARRY LEVEY

1800 EAST 3rd STREET
CHATTANOOGA, TENN.

א באגריסונג פון

RABBI ISAAC H. EVER

1580 ST. MARKS AVE. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. SAM WEINBERG

1504 CHARLOTTE ST. BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

אברהם און שרה לאה וויבינאוו

59 EAST 102nd STREET NEW YORK

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
P. LAMPERT

LOS ANGELES

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
MAX LIST

417 PROSPECT PL. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of

JOE LEVINSON

2225 EAST 24th ST. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Mrs. ZLATE GROSSMAN

100 HEWES STREET BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
S. LIPSKY

1718 WASHINGTON AVE. BRONX, N. Y.

Compliments of

Mr. & Mrs. J. KAVKEWITZ
and Family

2053—78th STREET BROOKLYN, N. Y.

Compliments of

Mr. & Mrs. B. PASHER
and Family

3040 CRUGER AVENUE BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
DAVID KOHN

500 SOUTHERN BLVD. BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

AARON GOLDFARB

450 GRAND STREET NEW YORK

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. L. GOLDSTEIN
and Daughter

3003 WALLACE AVENUE BRONX, N. Y.

Compliments of

ESSEL NOVELTY CO.

15 WEST 20th ST. NEW YORK CITY

Compliments of . . .

NEO NOVELTY CO.

19 WEST 26th ST. NEW YORK CITY

Compliments of

SOL NOPS

9-21 BRIGHTON 1st ROAD

BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

SAM KUSHER

611 STONE AVE. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

HARRY DUMOCH

618 SACKMAN ST. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of

LOUIS JOSEPH

2025 REGENT PL. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

MAX COHEN

199 BAY 32nd ST. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

מארטין און רויי בירנשטיין

19 EAST 108th STREET NEW YORK

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
DAVID EDELMAN
and Daughter

60 COOPER STREET NEW YORK CITY

Compliments of . . .

מרס. פריימאן'ס שוועסטער
Mr. & Mrs.
HYMAN DRESSNER

3455 WEST OUTER DRIVE
DETROIT, MICH.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. J. BLUM

1507 WASHINGTON AVE. BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

ELI HARRIS

EAST 3rd STREET BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

HARRY KAFKA

54 LEWIS STREET NEW YORK CITY

Compliments of . . .

JACK LUSTIG

Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

DAVID COHEN

500 SOUTHERN BLVD. BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

J. BENOWITZ

826 FAILE STREET BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

ETHEL ROSENBERG

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. H. BOSTWICK

756 BURKE AVENUE BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

MAX ROSENTHAL

79 NORFOLK STREET NEW YORK

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. H. SHEINBERG

2111 HUGHES AVENUE BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. S. FRIZLER

2377 WALLACE AVENUE BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

S. BERNSTEIN

110 RIVINGTON STREET NEW YORK

Compliments of . . .

MORRIS LEVINE

201 BAY 22nd ST. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

CHARLES TENENBAUM

456 EAST 171st STREET BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

STYLE-ART CLOTHES, Inc.

75 FIFTH AVENUE NEW YORK

Compliments of . . .

JOSEPH ZAROMBER

32 ATTORNEY STREET NEW YORK

Compliments of . . .

LOUIS SHAPKOWITZ

1825 EAST 3rd ST. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
W. FINKELSTEIN

1597 STERLING PL. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. ABE HERSHBEIN

318 WEST 100th STREET NEW YORK

Compliments of . . .

RIVKE KAUFMAN

6912—21st AVENUE BROOKLYN, N. Y.

Compliments of

N. MIGDAL

876 EAST 176th STREET BRONX, N. Y.

Compliments of

SHELDON FURNITURE CORP.

439 BROADWAY BROOKLYN, N. Y.
Tel. EVergreen 8-0094

Compliments of . . .

DAVID WEISSMAN

354 BEEKMAN AVE. BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

SYLVIA STEGINSKY

Compliments of . . .

J. NADLER & SON, Inc.

Fur Merchants

147 WEST 29th ST. NEW YORK CITY

Compliments of

DR. ELI SININS

520 EIGHTH AVENUE NEW YORK

Compliments of

VOPNIK & FRIED

MONTICELLO, N. Y.

Compliments of . . .

STYLE-ART CLOTHES

Inc.

79 5th AVENUE NEW YORK CITY

Compliments of . . .

ETHEL ROTHENBERG

1477 WASHINGTON AVENUE
Bronx, N. Y.

Compliments of

MR. and MRS.

M. RICHMAN

1415 BRISTOW STREET

Bronx, N. Y.

Compliments of

JACK ROSEN

Window Plate and Glass

27 WEST BURNSIDE AVE. BRONX, N. Y.

Tel. FOrdham 7-0011

זייט באַגריסט זאַראָמבערו!

מנחם ראָטבערג און פרוי

1 ATTORNEY STREET NEW YORK

Compliments of . . .

ABE BORENSTEIN

589 CHESTER ST. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

M. BRODER

7124—20th AVENUE BROOKLYN, N. Y.

Best Wishes of . . .

Mr. & Mrs. RUBY BURSTEIN

23 TAPSCOTT ST. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

RATNER & FOX, Inc.

305 SEVENTH AVENUE NEW YORK

Best Wishes From . . .

ISIDOR SAFRAN

500 THATFORD AVE. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of

Mr. & Mrs. N. SILVERSTEIN

3159 BEDFORD AVE. BROOKLYN, N. Y.

Compliments to . . .

Mr. & Mrs. N. ROSENBLUM

1718 WASHINGTON AVE. BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. LEON SCHAPIRO

174 WEST 89th STREET NEW YORK

Compliments of . . .

RED SEAL LEATHER CO.

55 FRANKFORT STREET NEW YORK

Compliments. . .

Dr. & Mrs. L. SONNENBERG
and Son

1493 PARK PLACE NEW YORK

BEST WISHES . . .

JOE SIR

32 EAST MAIN STREET
CHATTANOOGA, TENN.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. W. ROSENBERG

1718 WASHINGTON AVE. BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. N. SKALKA

1600 DAVIDSON AVE. BRONX, N. Y.

GREETINGS FROM . . .

Mr. & Mrs. S. WEINSTEIN

1547 LONGFELLOW AVE. BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

HARRY CHIZEWER

1751 PARK PLACE BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

DAVID SLEPOWITZ

158 SOUTH 3rd ST. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

J. BARKIN

1967—65th STREET BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. SOL SHEINBERG

731 SHEFFIELD AVE. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of

Mr. S. PALUBA

7 ATTORNEY STREET NEW YORK CITY

Compliments of . . .

ZUCKERMAN & SCHWARTZ

558 BROADWAY NEW YORK

Compliments of

K. POSNER

168 TAYLOR ST. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

B. PONCHAK

1857—68th STREET BROOKLYN, N. Y.

Compliments of

RALPH YORK

Men's & Ladies' Sportswear

127-129 BLEECKER ST. NEW YORK CITY

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. MAX WAPNICK

668 EAST 149th STREET BRONX, N. Y.

BEST WISHES FROM . . .

MOLLY PLOTKIN

445 EAST 5th ST. BROOKLYN, N. Y.

GREETINGS

Mr. & Mrs. M. WEINBERG

415 GRAND STREET NEW YORK

Tel. GRamercy 5-4885

BEST WISHES

ZOHN TEXTILE CO.

75 ELDRIDGE STREET NEW YORK

A Friend of MAX FREIMAN

GREETINGS

J. LEVINE

740 EMPIRE BLVD. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. DAVE SILVERSTEIN
and Family
902 ALBANY AVE. BROOKLYN, N. Y.

NATHAN SHEDLETZKY
2022—69th STREET BROOKLYN, N. Y.

AUERBACH BROS.
127 WEST 29th ST. NEW YORK CITY

ARCHIE RICHMAN
1010—45th STREET BROOKLYN, N. Y.

Mr. & Mrs. L. COHEN
208 DIVISION STREET NEW YORK CITY

LOUIS KARP
619 INSDALE STREET BROOKLYN, N. Y.

Mr. & Mrs. S. MINKIN
1291 HOE AVENUE BRONX, N. Y.

SAM LEVINE
256 SOUTH 4th ST. BROOKLYN, N. Y.

A. SILBERBERG
3 RIDGE STREET NEW YORK CITY

LOUIS WALBERG

TURBINER & BILDNER
161 WEST 29th ST. NEW YORK CITY

H. COHEN and FAMILY
278 MADISON STREET NEW YORK CITY

HYMAN ARMUS

GECHT & AUERBACH
342 SEVENTH AVE. NEW YORK CITY

PENNWELL OIL CO.
5 WHITE STREET NEW YORK CITY

BECKIE GOLDMAN

ALBERT KREDA
2156 BATH AVE. BROOKLYN, N. Y.

Mr. & Mrs. NAPARSTER
99 SUFFOLK STREET NEW YORK CITY

BRODSKY & BRODSKY
Fruits and Vegetables
55 WEST BURNSIDE AVE. BRONX, N. Y.

Mr. & Mrs. A. PEARLMAN
HOBOKEN, N. J.

I. RUBINSTEIN
253 WEST 27th ST. NEW YORK CITY

MAX STERMAN
264 GRAFTON ST. BROOKLYN, N. Y.

JOE WEISSMAN
193 QUENTIN RD. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

R. OLSHAK

55 FRANKFORT ST. NEW YORK CITY

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. J. BASH
and Family

1561 LONGFELLOW AVE. BRONX, N. Y.

Compliments of

Mr. & Mrs. H. CRYSTAL
and Family

1364 POPHAM AVENUE BRONX, N. Y.

Compliments of

DR. BENJAMIN DWORKIN
Dental Surgery

565 WEST END AVENUE
Cor. 87th Street NEW YORK

Compliments of . . .

ANITA DRYIOWSKY

LENNYSON 80 MEXICO, D. F.

Compliments of . . .

FONDE YOUTH
Corset Style Creators

1597 STERLING PLACE BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

ECONOMY & SERVICE
LAUNDRY CORP.
J. RITZHOLTZ, Prop.

500-2 RALPH AVE. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of

GNENDEL FATT
and Family

1003 EAST 9th ST. BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. M. BERNSTEIN

19 EAST 108th STREET NEW YORK

Compliments of

FRIMET ROSENTHAL

1010—44th STREET BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

ALEX GREENSPAN

1805 CROTONA AVENUE BRONX, N. Y.

EVELYN GREENSPAN

3457—74th ST. JACKSON HEIGHTS, L. I.

EMANUEL GREENSPAN

1661 ST. JOHNS PL. BROOKLYN, N. Y.

RIVKA DAVIS

665 JEFFERSON PLACE BRONX, N. Y.

MEYER GOLDSTEIN

215 ROEBLING ST. BROOKLYN, N. Y.

L. BERNSTEIN

658 JEFFERSON PLACE BRONX, N. Y.

ARKE KENDEL

132 MONROE STREET NEW YORK CITY

Mrs. SILVERMAN

16 EAST 108th ST. NEW YORK CITY

I. MIGDAL

1706 WASHINGTON AVE. BRONX, N. Y.

H. ZUCKER

2018—69th STREET BROOKLYN, N. Y.

W. ROSENBERG

1718 WASHINGTON AVE. BRONX, N. Y.

ENOCH LUSTIG

450 GRAND STREET NEW YORK CITY

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. MAX JELOZA

61-71 RIVERDALE AVE., BROOKLYN, N. Y.

LENA ARMUS

1951 WEST 7th ST. BROOKLYN, N. Y.

Mr. & Mrs. J. LEVINE

and Family

638 WATER STREET NEW YORK CITY

STEIN

17-19 SIEGEL ST. BROOKLYN, N. Y.

Mr. & Mrs. LEO LIEBERMAN

and Son

490 ALABAMA AVE. BROOKLYN, N. Y.

EVA FEINZERG

171 CLINTON ST. NEW YORK CITY

S. FREIMAN

539 WILLIAMS AVE. BROOKLYN, N. Y.

MORRIS LEVINE

207 BAY 22nd ST. BROOKLYN, N. Y.

CHARLES GROSSMAN

203 NEW LOTS AVE. BROOKLYN, N. Y.

M. LEVY

709 LAFAYETTE AVE. BROOKLYN, N. Y.

A. LAVITZ

15 RUTGERS PLACE NEW YORK CITY

Compliments
Of
THE
GETREU
PRESS INC.
119 NORFOLK ST.
NEW YORK CITY
TELEPHONE ORCHARD 4-8592